بەشی چوارەم
سیمیۆلۆژیا

سەرەتایەك بۆ سیمیۆلۆژیا

یەكێك لەو زانستە نوێیانەی ناومیتۆدی ڕەخنەیی كە توانی عەقڵی خۆرئاوا ڕووبەرووی ئەبستمۆلۆژیای ڕەخنەیی بكاتەوە زانستی ئاماژە (سیمۆلۆژیا) بوو, بەوەش گوتاری عەقڵی خۆرئاوای خستە ژێر پرسیارەوە, ئەو زانستەش سەرەتا لای فەیلەسووفی ئەمریكی (چارلز ساندرز بێرس) بە ناوی (سیمۆتیكا) ناسرا, دواتر لەلای (فردینان دی سۆسێر) بە (سیمۆلۆژیا) دەركەوت, سیمۆلۆژیا میتۆدێكی ڕەخنەییە بۆ ڕاڤە كردن, دامەزراندنی پێوەندی نێوان ئاماژەو زمانە, خوێندنەوەی ئەو ئاماژانەیە كە لەناو زماندا كاردەكەن, ئەوخاڵەش كرۆكی باسەكانی (سۆسێر) بوو چونكە زمان بەلایەوە سیستەمێكی ئاماژەكارییە, بۆیە زمان ناسی دەبێ بە بەشێك لەناو ئاماژە, بەواتای ئاماژەی زمانەوانی ئەو دووانەن كە ناتوانین لەیەكتریان دابڕین, ئەویش (دال/ مەدلول)ن, دال وێنەی دەنگییە.. وێنەیەك هەست پێكراوە, پێوەندی بە هەستەكانەوە هەیە, وێنەیەك بیستن دەبینێ و بە هاوبەشی لەگەڵ بینین وێنای وێنەیەكی زهنی دەكەن, ئەو وێنەیەش گەیشتنە مەدلولە كە گەیشتۆتە فكر, ئەوەش پێوەندیەكی بێسوودەكە بە ئاماژەی ڕەمزی ناودەبرێت, ئەوەش وای لە كەسانێك كرد بیخەنە ژێر

ڕەخنەوە, دیارترین ئەوڕەخنانەش وتارێکی (بنفنیست) بوو لەژێر ناوی (سروشتی ئاماژەی زمانەوانی), ئەوەی (سۆسێر) بە پێوەندیەکی بێ سوود ناوی دەبات, (بنفنیست) بەپێویستیەکی دەزانێ, چونکە هیچ بێ سوودیەك نابینێ لەنێوان پێوەندی دال و مەدلول, لەسەر ئەوبنەمایەش ئەو بۆچوونە دەسڕێتەوە کە ئاماژەکان گۆڕانیان بەسەردا دێ, ئەوەش بە (ئاماژە / بابەت) ناودەبات, بەوناوبردنەش لە (بێرس) خۆی نزیك دەکاتەوە, بۆیە ئەگەر توانای سۆسێر لە ئاماژەی زمانەوانیەوە دەربکەوێت ئەوا بێرس لە ئاماژەی (نا زمانەوانی) باڵادەستەو توانیویەتی بەتاکتیکی پێشکەوتوو سیمۆلۆژیا لە سنوری بەرتەسك بۆپێوەندیەکانی زمان دەربکات چونکە ویستی کارلەسەر نەریتە کۆمەڵایەتیەکان بکات و ئاماژە سۆسیۆلۆژیەکان بخوێنێتەوە, نەك بەفەرامۆش کردنی چەمکە زمانەوانیەکان, بەڵکو لەزاراوە زمانەوانیەکانەوە بۆئەو ئاماژە نازمانەوانیانە دەپەڕێتەوە, بۆیە میتا زمان گرفتێکی سەرەکی کارکردنی بێرس بوو لەناو کارکردنی (سیمۆتیکا)دا, لەوکارکردنەشدا هیچ پێوەندیەك لەنێوان (بابەت/ تەئویل)دا نییە, تەئویل سنورێکی ناکۆتا دەبەخشێت بۆتێپەڕاندنی چەمکی ئاماژەکان, ئەوەش لای سوسێر ونە, بۆیە (بێرس) لەئاستێکی فراوانترەوە لە ناو ئاماژە کاردەکات, چونکە ئەگەر لای (سۆسێر) ئەو پێوەندیە پایەکانی لەسەر دال و مەدلول دابمەزرێنێت, ئەوا لای (بێرس) دەبێ بە (شیکەرەوە, بابەت, وێنەدار), ئەو (بابەت)ە لای سۆسێر بوونی نیە, بەڵام بێرس بەدووجۆر لەیەکتریان جیادەکاتەوە (دینامیکی/ ڕاستەوخۆ) ئەوەش پێوەندی کردنی ئاماژەیە بە پێوەندیەکان لەوەی تەنیا ئاماژە نیە نرخی پێ دەدرێت, بەڵکو لەو کاتەدا ئاماژەی بەشەکان هەمان وەزیفەی کارای دەبێت, ئەوەش قووڵ بوونەوەیەتی لە چەمکی فەلسەفی, چونکە (بێرس) دەیەوێ لە ڕوانگەی فەلسەفیەوە لەناو ئاماژە کاربکات, بۆیە گەڕانەوە بۆ (کانت) دەکاتە (ئەیقونە) تاوەکو لە (لۆژیکی ئەرستۆیی) وەری بگرێت, کە دەیگەیەنێت بە تەعویز

وەرگرتنەوە لە لۆژیکی ئەرستۆیی بۆ (لۆژیکی پێوەندیەکان) کەدەبێ بە ستراتیژی گەیشتن بە سیمۆتیکا ئەوەش بۆ گەیشتنە دەرەنجامەکانی بە (کانت) دا چۆتەوە, چونکە (کانت) بۆ ئەو فەیلەسووفێك بوو, پێشتریش لەبواری فەلسەفە دەیویست لە ڕێگەی زانستی ئەزموونگەری کاری لەسەردا بکات, ئەوەش پشکنینێکی تربوو لەسەر ئەو فەیلەسووفە کەبە لۆژیکی تری گەیاند, چونکە سیمۆتیکا سەرهەڵدانێکی فەلسەفی بوو لەناو (پێشڤە چوون, واقعی, براگماتیکی).

بۆیە هەریەکە لەو دوو ئامـاژە ناسە خاوەن تێڕوانینی تایبەتن لە ئاماژە ناسیدا, ئەوەش لەدەرەنجامەکانیدا بەمەعریفەیەکی قووڵی ئاماژە ناسی ڕووبە روومان دەبێتەوە, تابەو هۆشیاریە سیمۆلۆژیەمان بگەیەنێت, کە ئاماژەکان بەپێی سیستەمێك توخمەکانی بەرهەم هێنان پێکدێنێت, کە وادەکات سیمۆلۆژیا دژی هەمووئەودەقانە بووەستێتەوە, ئەوانەی لەناو خۆیاندا دەرگا لە ئاماژەکان دادەخەن, دەرگاداخستن لە ئاماژە سست بوونی زمانە لەناودەقدا, زمان لەو نووسینانەدا توانایەکی کزیان تیاماوەکە ناتوانن سەربەخۆیی خۆیان لە پێوەندی بەتوخمەکان بپارێزن, بۆیە بونیادی زمان لەناو وەهمێکدایە کە توانای بکەری خۆی لە دەست دەدات, لەوکاتەدا زمان بونیادی فکری و بونیادی ئیستاتیکی دەدۆڕێنێت, چونکە زمان لەبنەڕەتدا لە ئاخاوتن جیادەبێتەوە, وەك تاکە جەستەیەك کارناکەن, بەڵکو ئاخاوتن وەك بونیادێکی زمان کاری خۆی دەکات, ئەگەرچی سۆسێر ئەوەی کەشفکرد کە زمان سیستەمێکی ئاماژەکارییە و ئاخاوتنیش ڕوویەکی ئازادە لەناو زمان, چونکە زمان سەرەڕای ئەوەی هەڵگری فۆرمە, بەڵام ناوەڕۆکێکی سەربەخۆی هەیە, وەك چۆن ئاخاوتن هەرچەندە گوزارشت لەناوەڕۆك بکات, دواجار فۆڕمێك هەیە ڕوویەکی تەواوکەریەتی, بۆیە جەخت کردنەوەو گۆڕینەوە لەسەر پێوەندی (زمان / ئاخاوتن) لەڕێگەی ئاڵۆزی ئاماژەکارییەوە دەبێت ئەو دەقانەی زمان تیایدا کزن, کۆمەڵەدەقێکی مردوون

کـە توانـای جوڵـەو بزاوتیـان لەدەسـت داوە, چـونکە (دال) لـەبری پـەڕینـەوەو گەیشتن بۆ (مەدلول) جارێکی تر دال بەرهەم دێنێتەوە, ئەوەش بۆ شایی نێوان (دەق/ وەرگرە), کە شوێنی لە پرۆسەی خوێندنەوە گیراوە, داگیرکردنی شوێنی مەدلول بە دال بەواتای کوشتنی ئاماژەکان دێت, کەوابێ مردنی دەق فـەنابوونی ئاماژەکانە, کاتێ ئاماژەکان لـەناو دەق ون دەبـن زمـان لـەناو وتراوەکـان خـۆی بەگەمەیەکی نیهلیستی خەریك دەکات, کەناتوانێ لەوفـەزا بێهودەیـە دەربـچێت, بۆیە دەقی زیندوو فکرناکاتە لقێکی پێوەنـدی بـە زمـان, بـەڵکو زمـان بـۆ خـۆی دەبێ بەهەڵگری فکر, بۆیە مانەوەی زمان, مانەوەی گوتاری فکرییە.

زمان هاوکێشەیەکە بـۆ دەستنیـشان کردنـی توانـا عەقڵیـەکان کـە مـرۆڤ لـە رێگـەی زمانـەوە خـودی هۆشـیار دەخولقێنێـت, ئـەوەش بـۆ هۆشـیاری زمـان دەگەرێتــەوە, چــونکە نەســت و زمــان بــەلای (جــاك لاکــان)ەوە, وەك یــەك بونیادنراون, بەواتای توانای نەست توانای زمانە, ئەوەش دڵنیابوونە لە مێژووی زمان, بەوەی پێش ئەوەی نەست هۆشیاری بەگـەڕبخات زمـان هـەبوو, بـەواتای زمان وزەیەکی ئەزەلییە.

زمــان لەرێگــەی سیــستمی زمانــەوانی لــەناو نووســین کاردەکــات, ئــەوەش بایەخدانیەتی بە سیستەمی دەلالی, بەڵام ئەو دەقانەی ڕاسـتەوخۆ پێوەنـدی بـە نووسین دروست دەکەن, تەنها دەیانەوێ هەڵچوونێکی کۆمەڵایـەتی تۆماربکـەن, ئــەوەش نووســینەوەی زەمــەنی ڕووداوەکــانی کۆمەڵگایــە کــە نووســین دەباتــە ئاراستەیەکی ون لە گوتار, چونکە هەسـت بـە ئامـادە نـەبوونی گوتـار دەکرێـت لەدەقدا, ڕاستە گوتارێك هەیە بەڵام لاواز... خاوەن توانایەکی کزە, بۆیـە کاتـێ زمان دەیەوێ بەپێی سیستەمی تایبەتمەندی دەلالی گوتار بەرهـەم بێنێـت, ئـەوا گوتارێك دێنێت کە ئاماژەکارییە, هەڵبەت لەوساتەدا نووسین پلەیەکی باڵا تۆمار دەکـات, بـەوەی (سـاتی گوتـار) پەڕینەوەیـە بـۆ نێـو چـەمکی قـووڵی ڕووداو, خوێندنەوەی سیمۆلۆژیای ڕووداوی گریمانکراوە بۆ نێو زمان, بۆیە ئاماژە خـاڵی

کارکردنی لەناوئەو دەقانەدایەکە سیستەمێك ڕێکیان دەخات و توانای فرەرەهەندی تەئویلی هەیە ئەوەش دەبێ بەهەرەمێکی بەدوا یەکهاتوو کە دەقیان پێکهێناوە. لەژێر سیستەمێکی دەلالی, بۆیە ئەگەر نووسین دالێکی ناتەواوی گەیاندن بێ, ئەوا مەدلول دەبێ لەلایان وەرگرەوە لە (سیاق)ی گەیەنراو تەئویل بۆ دالەکان بکات, وەرگر لەکردەی خوێندنەوە هەڵدەستێ بەکاری نووسین ئەوەش پرۆژەیەکی هاوبەشە ((بەمجۆرەش دەق لەنوێوە خۆی دەنووسێتەوە, بێ ئەوەی نوسەرێك هەبێ بینووسێتەوە, کەواتەخوێندنەوەی بەرهەمهێنەر دەقێکیترە لە نێو دەقی یەکەمدا))[1].

ئەوەش دۆزینەوەی ئاماژەیە, چونکە ئاماژەکان لەناو بونیادی زمان کۆبوونەتەوە, بۆ دامەزراندنی سیستەمێکی دەلالی بۆ گوتاری دەق, ئەو گوتارەش زیندوویەتی بەهۆی توانای ئاماژەکانە پێکهاتەی گوتار لە ڕێگەی هەردوو سیستەمی زمانەوانی و دەلالین, بەواتای زمان لە پێوەندی بەمەرجە گەیەنەرەکانی (سیاق) دەکەوێتە کارکردنەوە بۆ ستراتیژی گوتار, ئەویش ستراتیژی تایبەتمەندی ئەو چەمکەیە کە زمانەوانی لەناو بونیادی زاتی خۆیدا بەدوای کەشفکردنی مانا دەگەڕێت, ماناش وێنەیەکی زهنی بەرهەم دێنێت کە گەیشتنە بە دەلالەت, ئەوەش نووسینەوەی جەستەی گوتارە, گوتار لەناو میتۆدی سیمۆلۆژیادا گوتارێکی تردادەمەزرێنێ کە (گوتاری ڕەخنەییە), ئەویش پێکهاتەکانی گوتاری دەقە لە پێوەندیەکی سیانەیی کە بریتین لە (سیاق, سیستەمی زمانەوانی, دامەزراوەکان) ئەوەش واقعێکی نادامەزراوەییە لە ڕێگەی ئامرازە عەقڵی و ژیریەکان دەبێ بە ڕێکخەری گوتار, چونکە دەق چاوگەی بابەتە کە پێوەندی ئاماژە بە پێوەندیە ڕاستەوخۆو دینامیکیەکان دەدۆزێتەوە, لە (سیاق)ی وەرگرتندادەبێتە مەرجی بەرهەمهێنەری گوتار, ئەو مەرجەش بەبێ پێوەندی نێوان(نێرەر/نێردراو) نایەتە دی, بەمانای ئەوەی هەریەك لەوپێوەندیە گوتارێکی سەربەخۆن و لە پێوەندیەکی هارمۆنیدا گوتارێکی تر بەرهەم دێنن, کە گوتاری پێوەندی دوانەییە.

بەواتای (گوتاری سێیەم) خوێندنەوەی وەرگرە, بۆیە ئەو گوتارە تەئویلێکە بۆ دامەزراندن, وێناکردنی گوتارێکی تازەیە کە بەدوای دۆزینەوەی مانای شاراوەی گوتاری یەکەمە, ئەو گوتارە هەرگیز نامانگەیەنێتەوە بەرەو گوتارێکی پێشوو, هێندەی دەیەوێت لە ئێستادا ڕابردوو ئاشکرابکات, ئاشکراکردنی ڕابردووش تەئویلی وەرگرە بۆ گوتاری یەکەم, کەدەسەلاتی دەق لەتەئویلدا مانامەجازیەکانی ڕادەگرێت بۆ بەجولە کەوتنی مانا دواخراوو شاراوەکان, تەئویلی ئاماژەکان پێوەندی نێوان (خود/سەمت)ە, لەو ڕێگەیەوەش پێویستمان بەمانای مەجازی نامێنێ, ئەوەش خوێندنەوەی ستراکتۆریەتی زمانە, کەدەیەوێ خود بناسێ, ناسینیش گەڕانێکی فەلسەفیە بۆ پرسیاری (خۆت بناسە)ی سوقرات.

کەوابێ تەئویل دەیەوێ لەکەناڵی زمانەوانییەوە جۆرە گوتارێکی ئاماژەکاری بنووسێتەوە, ئەوەش گۆڕین و شوێنی دەلالەتەکانە, بەگۆڕینی شوێنی دەلالەتەکان (مانا)کانی مەجاز شاردبوویەوە هەست بەگیانی شاراوەی دەکەین.

ئەوەش لەڕێگەی قووڵ بوونەوەیە بۆ نێو دەلالەتەکانی وەدەستیان دێنین, بۆیە (گریماس) گوتاری یەکەم بە (گوتاری لۆژیکی) ناودەبات, کە جوڵەیەکە حاڵەتی سەرەتایی و کۆتایی هەیە, بەواتای چیرۆکێکە خاوەنی گرێ چنی درامی بۆ گەیشتنە لووتکە, ئەوەش بەمانای بەکارهێنانی تواناکان, کە کۆمەڵە کردەیەکە بۆ وەدەست کەوتنی مەعریفە, مەعریفەش لەو چەمکەی کە گوتار دۆزینەوەی پرسیارە, دۆزینەوەی پرسیار دەسکەوتنی دەسەلاتێکە بۆوەرگر کە (بییر بۆردیۆ)بە دەسەلاتی ڕەمزی ناوی دەبات.

ضونكة بةريَكخةريَكى رةمزى دةبينيَت, ئةو رةمزةى لة (ئةيقونة)وة هاتووةو لة (ئامادة)دا جيَطير دةبآ, ئةوةش لةبةرامبةر (سؤسيَر) هةلَوةستةيةكمان ثيَدةكات, بةوةى ئامادةنةبوونى (بابةت) لاى (سؤسيَر) طريمانى رةضاو نةكردنى ميَذوو لةلامان دروست دةكات, وةك

(فريدريك جيمسؤن) رِةسةنايةتى سؤسيَر بؤجةخت كردنةوةى بؤسةر زمان دةطةرِيَنيَتةوة, ضونكة لة هةركاتيَكدا بة سيستةميَكى تةواوى دةزانآ بةبآ رِةضاوكردنى ميَذوو بؤية زمان بونياديَكى سةربةخؤية كة لة ميَذوو دادةبرِيَت و بؤخؤى لةناو سيستةمى زمانةوانى دةيةوآ طةشةبكات, بةواتاى ميَذو زمانةكة ناطؤرِيَت, بةلَكو زمان ثاريَزطارى لةو مؤركة رِةسةنةى خؤى دةكات, ئةوةش بةماناى مت بوونى زمان نايةت, بةلَكو بةشدارى كردنيةتى لةنيَو سيستةميَك كة (سؤسيَر) نموونة بة سيستةمى يارى كردن لة شةترةنج ديَنيَتةوة, بؤية ئةطةر سيستةميَك لة شةترةنجدا فةرمان بة (قةلآ, فيل, ئةسث) بدات, ئةو سيستةمة لة زماندا فرمان بة ئامادةكان دةكةن بؤ ويَناكردنى طوتارى سيَيةم.

ئـەو گوتـارەش بـەر لـە كرانـەوەی (زمـان) لـەتوانای نـەبوو ئومێـدی بـوونی ڕابگەیەنێت, بەڵام زمان لە كردنـەوەی خۆیـدا هـەوڵی قـووڵ بوونـەوەو ڕۆچـوون دەدات لـەناو گوتـاری یەكەمـدا, ئـەوەش پێوەنـدی گوتـاری دووەمـە بەیەكـەم, چـونكە زمـان لـەو پرۆسـەیەدا دەبـێ بەكـەناڵی گەیانـدنی ئـەو دوو گوتـارە كـە (سـتراتیژی گوتارەكـان) هـاتن و وێنـاكردنی گوتـاری سـێیەمە, ئـەوەش ستراكتۆریەتی پێوەندی زمانـە بۆفـۆرم بـوونی, فۆرمێـك بـێ بـوونی سیـستەم و دەنگـەكان و فكرەكـان بوونیـان نییـە, چـونكە ئـەوە سیـستەمە زمـان دروسـت دەكات, بۆیـە توخمـەكان بـێ ئـەو سیـستەمە دروسـت نـابن و هـەر لەسـەر ئـەو بنەمایەش (بونیادگەری زمانەوانی) دامەزرا.

بونیادگەری زمانەوانی

بەهۆی كارەساتی جەنگی جیهانی یەكـەم, دابڕانێكـی ڕۆشـنبیری لـە نێـوان ئەورووپاو ئەمریكا دروست بوو, ئەوەش بووە هـۆی ئـەوەی كتێبەكـەی سۆسـێر (زمانەوانی گشتی) درەنگ بگاتە لای زمانەوانـەكانی ئـەمریكای بـاكور, ئەوەلـە

کاتێکدا لەلای ئەوان توێژینەوەی زمان بەهۆی (فرانزبۆس/ 1858ـ1914) خاوەنی هێلێکی سەربەخۆی زمانەوانی وەسفی بوو, بەڵام بەگەیشتنی (سۆسێر) بۆ ئەمریکا زمانەوانێکی تر دروست بوو ئەویش (ئێدوارد سابیر/ 1884ـ1939)بوو بە تایبەت دوای بڵاو بوونەوەی کتێبەکەی بەناوی (زمان)لە (1921) بەو کتێبە توانی کاریگەریەکی گەورە دروست بکات, کەئەمڕۆ بە (بونیادگەری زمانەوانی) ناودەبرێت, بەو کارەش وەك (سۆسێر) گەیشتە دۆزینەوەی ئەو ئاستە بۆ زمان کە (جیاوازی نێوان دوو دەنگ مانای قسەکەرنییە بۆ زمان, تەنها ئەوکاتەی لەگەڵ بونیادی دەنگی گونجاوی (یاخاڵە نمونەییەکان) بۆ ئەو زمانەی کەلێی دەدوێت))[2] ئەوەش پێوەندی (ئاگایی خود) بوو بۆ زمانەکەی لەسەر ئاراستەی دەنگی, کە بە میکانیزمێکیتر پێوەندی (زمان /ژیار)ی بەیەکەوە دەبەستەوە, لەڕێگەی توێژینەوە لەسەر مێژووی خێڵەکان کە پێوەندیەکی ئەنترۆپۆلۆژی زمان بوو, ئەوەش دیاری کردنی پێوەندی زمانە بە مێژووی خود.

بۆیە کتێبەزمانەوانیەکانی دوای خۆی کەلەلایەن (لیۆنارد بلۆمفێلد)و (پریگرۆسمپ) نووسران, نەیانتوانی زمانەوانی ئەمریکی لە کاریگەری (ئیدوارد سابیر) ڕزگار بکەن, چونکە بەلای ئەو زمان تاکە میکانیزمی گوزارشتە لەکۆمەڵگا بۆ دەست نیشان کردنی گۆشەگیری خودو پێوەندی بە کۆمەڵگاوە, نەك (جیهانی بابەتی)و (چالاکیە کۆمەڵایەتیەکان), ئەوەش وادەکات لە ئامادە نەبوونی زمان پێوەندیەکان بپچڕێن و تەنها خودی زمانەکە پێوەندی و چالاکییەکان بەیەك دەگەیەنن, چونکە هەموو چالاکیەکانی کۆمەڵگا بۆ زمان دەگەڕێتەوە, (زمان)یش پێوەندی ڕەمزبوونە بە ژیارەوە, ژیاریش خولقاندنەوەی زمانە, بۆ ئەوەش (سابیر) (زمان و ڕۆیشتن) دەخاتە پرۆسەی فێربوون, ڕۆیشتن.. کردەیەکە دوای پێگەیشتنی خانەبایەلۆژیەکانی جەستەی منداڵ لەلایەن دایك و باوکیەوە فێردەکرێت کە چۆن بڕوات, ئەوەش نەریتێکی

کۆمەڵایەتییەو دەبێ پەیڕەو بکرێت و پێوەندی بە ڕۆشنبیرییەوە نییە, ئەوەی پێوەندی بە زمانەوە هەبێ مەحکوم بوونی هەردووکیانە, مرۆڤ چۆن مەحکومە بەوەی بڕوات, ئاواش مەحکومە بە زمان, بەڵام (ڕۆیشتن) غەریزەیەکە پێگەیشتنی خانەکانی جەستەبەجێ دەگەیەنن, کەچی (زمان) تەنیا پەیوەستە بەوەزیفەی ڕۆشنبیری, بۆیە((جیاوازی نێوانیان بەگەورەیی دەمێنێتەوە لە نێوان گوزارشتی نائیرادەیی لەهەست و جۆری ئاسایی لەگەیشتنی فکرەکان کە ئاخاوتنە))[3].

بەمانای ئاخاوتن لە شێوەی ئاسایی خۆیدا هەوڵی گەیاندنی دالەکان دەدات, بەڵام (هەست) هەڵدەستێ بە جوڵەی نائیرادەیی کە لە توانای ئەو بەدەرە, ڕۆیشتنی منداڵ و پێگرتنی لەو قۆناغە هەنگاوێکە بۆ بازدان لە قۆناغی گاگۆڵکێوە ئەوەش پێویستی بە ئیرادەیەکە بەدەر لە ڕۆشنبیری, کە کۆمەڵگا وەك نەریتێك بۆ گەورە بوون پیادەی دەکات, لەبەرامبەر ئەوەدا(ئاخاوتن) سیستەمێکی دەنگی بەرێوەی دەبات بۆ گەیشتنی فکر, ئەمەش ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکات, کەدەکرێت منداڵێك فێری ڕۆیشتن نەبێت, بەڵام زمانی هەبێت بۆ پرسیار, چونکە دواجار زمان توانای پرسیاری لادروست دەکات بۆ ڕۆیشتن. لەسەر ئەو بنەمایەی کە سێنتەری زمان لەناو مێشکدایە, بەواتای هەردوو کردارەکە چاوگەکەیان مێشکە, بەڵام (هەست) دەیەوێ توانا نائیرادەییەکان بسەپێنێ, کەچی(زمان) دەیەوێ بۆخۆی گەشە بکات و پارێزگاری لەبوونی خۆی بکات, ئەوسا پرسیار بۆ گۆڕان بێنێت, چونکە زمان ئامرازێکە توانای ژیان کردنەوەبەری ئەو زنجیرە پێوەندیەی هەیە کە کۆمەڵگا لە چەمکە سادەکەیەوە بۆ چالاکیەکانی دەیگەڕێنێتەوە, کەلە بنەماوە تەنیا خودی زمان لەتوانایدایە ئەوچالاکیانە گەشەپێ بدات زمان تەنیا گوزارشت لە فکرناکات, چونکە لەدەرەوەی گەیشتنی فکر دەق دەنووسێتەوە ئەوەش ڕێکخستنی سیستەمێکی زمانەوانی و پێوەندی دەلالیە, کەواتە (خود) دەیەوێ لە ڕێگەی

نووســینەوە بــەدوای ئــازادی گــەردوونی بگــەڕێت ئــەوەش کەشــف کردنــی نــەزانراوەکان و دۆزینــەوەی پێوەندیــە شــاراوەکانە لەڕێگــەی زمانــەوە, زمــان ئاوەژووی پێوەندیەکان دەنووسـێتەوە, لـە ڕێگـەی فرێـدانی کۆمـەڵێك ئامـاژە, ئەو ئاماژانە نووسین لـە نـاودەق کۆدەکەنـەوەو جیهانێـك دادەمـەزرێنن لەسـەر پێوەندیــەکی زمانــەوانی کەلــە دەقێکــی تــر ناچــێت, چــونکە سیــستەمێك پێوەندیەکانی لەناو سەربەخۆی ئاماژەکان پاراستووە, ئەگەر ئـامێری (پیـانۆ) بە نمونە وەربگرین کەهەرئەو ئامێرەیە هـەموو پیانۆژەنـەکان دەیـژەنن, بـەڵام هەریەکەو پارێزگاری لە ئاماژەکانی خۆی دەکـات, بۆیـە ئـەوەی لای (شـۆپان) هەیە تەواو جیاوازە لەو ئاماژانەی کەلە ڕێگەی دەنگـی مۆسـیقی تـرەوە (بـاخ) ئاراستەمان دەکات, چونکە ئاماژەکان خاوەن زمـانێکن لەیـەك ناچـن, ئـەوەش ڕێکخــستنی ئاماژەکانــە کــە سیــستەمێك زمــان لــەناو (دال)ی گەیانــدن ڕێــك دەخات, بۆیە ئەو (دال)ەی لە سەمفۆنیای (دەریای بەستەڵەك)ی چایکۆفـسکی وێنـای جیهـانێکی ئاماژەکـاریی دەکـات, کـە پێـشنیاری قوڵبوونـەوە بـۆ نێـو دەریادەخاتە ڕوو, زمانێکە لەلای (بتهۆڤن) لەسـەمفۆنیای (قـەدەر) مەترسـیەك هەیــە, ترســێکی ســایکۆلۆژیە, هــەڵگری ڕەهەنــدێکی فۆبیاییــە, ئــەوەش چاوەڕوانی دەخاتە پرۆژەی مەرگدۆستیەوە, بەڵام ئەگەر هەر ئـەو چاوەڕوانیە بەراورد بکەین بـە (چاوەڕوانی) پیـانۆژەنی ئێرانـی (جـەواد مـەعروفی) دیسان چاوەڕوانی یەك ئامـاژە بەرهـەم ناهێنێتـەوە, دالێـك هەیـە لای (مـەعروف)ی – دال–ی چاوەڕوانیە, ئەوەش لەڕێگەی دەنگەکانەوە ئاڕاستەی وەرگـر دەکـرێ, لەکردەی وەرگرتن وەرگر وێنای وێنەیەکی هـزری دەکـات, وێنـەی چـاوەڕوانیە ئەو وێنەیە ترسێکی سایکۆلۆژی هەڵنەگرتووە, پێشبینی مـەرگ ناکـەین, بۆیـە مەرج نییـە ئامـاژەی زمانـەوانی پارێزگـاری لـەو یەکەیـە بکـات, بـەڵکو دەکـرێ (ئامـاژەی نازمانـەوانی)ش بەهـەمان شـێوە ئـەو هێڵـە سـەربەخۆیە بپارێزێـت, چونکە زمان بەتـەنها ئاخـاوتن بـەئاماژە داناباتـە خـوارەوە, بـەڵکو بەشـەکانی

تری زمانیش بەتەواوکەری جەستەی زمان دەزانێت, تەنانەت ئەو بەشانەی تەنها دەنگن, بەڵام لەتوانایاندایە رۆڵی رستەیەك بگەیەنن, بۆ نموونە دەنگی (چ..چ..چ.. چ) هەمان واتای ئەو رستەیە دەدات بەدەستەوە (چ کارەساتێکی گەورەیە..!) بەمانای ئێمە لەبەردەم تراژیدیاکاندا, ئەوتراژیدیانەی ماهیەتو لۆژیك لەزمان وەردەگرنەوە, دەتوانین تەنها دەنگ دەربڕین, چونکە بوونی تراژیدیاکان, ونبوونی زمانە لەپێوەندیەکان, بۆیە ئەو دەنگانە لەزماندا دەرناکەینە دەرەوە.

(ئێدوارد سابیر) ئەوەشی بۆ رون کردینەوە کە هەرسیستەمێکی زمانەوانی خاوەن پێودانگێکی ئیستاتیکیە ئەو پێودانگەی دەکرێ لەزمانێکی تر هەڵگری ئەو خاسیەتە نەبێ, تەنانەت بەشەرمیش نابرێ, بۆیە کاتێ رووبەڕووی دوو دەقی زمان جیاوازدەبینەوە, دەبینین هەریەك لەدەقەکان لەناو زمانەکەی خۆیدا چەمکێکی ئیستاتیکی زمانەوانی فەزای دەقەکەی داگیرکردووە, بەڵام بۆ زمانەکەی تر ئەو چەمکە ماناکانی خۆی لەدەست دەدات[4].

چونکە زمانی دەقەکان بەپێی ئەو سیستەمە تایبەتمەندە نووسراون, کە زمان پێوەندیە سیۆسیۆلۆژیەکان گریمان دەکات, بۆیە لە وەرگێڕانی دەقەکان بۆ زمانێکی تر وێنە شیعریەکانی ئەو چەمکە ئیستاتیکیە زمانەوانیە لەدەست دەدات, بەو جۆرە کارکردنەش لەسەر زمان (ئێدوارد سابیر) توانی زمانەوانی ئەمریکی بەرەو سیستمێکی تر بێنێو لە (فرانزبۆس) رزگاری بکات, بەڵام لەڕێگەی پشت بەستن بە گێڕانەوەی حیکایەتەکان.

زمانی بەدامەزراوێکی نەستی سەیردەکرد کە لەمرۆناسی جیانابێتەوە, بەو کارەش هەوڵیدا لایەنێکی گرنگ بایەخ پێبدات, کە زمانەوانەکانی تر فەرامۆشیان کردبوو, ئەویش (ئەنترۆپۆلۆژیا) بوو, بۆیە لە روانگەیەکی ئەنترۆپۆلۆژیەوە لەزمانی دەکۆڵیەوەو مێژووی ئەنترۆپۆلۆژیای دەبەستەوە بەمێژووی زمان, ئەوەش بەمەبەستی گۆڕینی (دال–مەدلول)ی سۆسێر بوو بۆ

(رەمز/فکر) زمان بەلایەوە دەبووە ئەو رەمزەی کە کاری بۆ دامەزراندنی فکر دەکرد, بەوەش زمانی بەناو کلتوردا رۆدەبرد تاوەکو بەهۆی زمانەوە (مێژووی ژیار) وەدەست بێنێت, وەك لەچەند لێکۆڵینەوەیەکی لەبارەی زمانی هندیەکانی ئەمریکا ئەنبجامیدا, توانی بگات بە مێژووی ژیاری کۆمەڵگاکەیان, کەواتە بۆ ئەوەی کۆمەڵگا بناسین دەبێ توێژینەوەی زمان بکەین, دیارە ناشتوانین لەزمان بگەین ئەگەر لەکەناڵی ئەنترۆپۆلۆژیەوە رەفتاری لەگەڵدا نەکەین, هەریەك لەو دووانەش ئەرشیفێکە بۆ ئەوەیتر, بۆیە چیرۆکی ژیاری کۆمەڵگا, چیرۆکێکە زمان پێوەندیەکانی رێکدەخات لەرێگەی توێژینەوەی (ئەنترۆ- سۆسیۆلۆژی) ئەو توێژینەوەیەش لەهەوڵەکانی پێشوو جیای دەکردەوەو کردی بە سەرەتایەك بۆ دامەزراندنی (بونیادگەری زمانەوانی) هەر بۆیە ماهیەتی (ئیدوارد سابیر) شتێکی ئەوتۆی لە (سوسیر) کەمتر نییە, بەوەی توانی ئاسۆیەکی نوێ بۆزمان بدۆزێتەوە.

فۆرمالیستی رووسی

زمان پێویستی بە رزگارکردنی ناوەکی هەیە, راڤەکردنی بونیادگەرانەش بۆ زمان, ئەو توانایە لەئەستۆ دەگرێت لەرێگەی پێوەندی زمان و ئەدەب, چونکە ئەدەب سەرباری ئەوەی سیستمێکی ئاماژەکاریە, ئەوا سیستمێکی تر هەیە, کە زمانە, هەر ئەویشە ئاماژە دەکاتەوە بە سیستم, بۆیە زمان فۆرمێکە توانای دامەزراندنی سیستمێکی فۆرمالیستی هەیە, ئەوەش سەربەخۆیی زمانە کە سیستمێك پێوەندی لەنێوان رەگەزەکان دروست دەکات, هەموو ئەو رەگەزانەش پێوەندیان بەیەکەوە هەیە, بەدوای ئەو بەشانە دەگەرێن کە ستراتیژی پێوەندیەکان دیار دەخات, ئەوەش بەهۆی وەزیفەکانیان دەردەکەون.

بۆیە فۆمالیستە روسەکان لەسەر بنەمایەکی هەرەزانستی لەتیۆری ئەدەبی نزیك دەبوونەوە بەوەی هەوڵی کردنەوەی زمانیان دەدا, کرانەوەش

دۆزینـەوەی ئامـاژە بـوو لـەناو پرۆسـەی نووسـین, ئـەوەش پێوەندیـەكی تـری لـەنێوان دەقو وەرگـر دروست دەكـرد, بۆیـە كاتـێ (كلیـنش بـرۆكس) لەسـەر گۆڕانكاریەكی هۆراس مارفێل سووربوو كەوا مانیفێستێكی سیاسی نییە, بەڵكو وەك هەر دەقێكی تر سەیری دەكرد, كەزمان تیایدا كۆمەڵـە بونیـادێكن بوونـە بەدامەزراندنی گوتارە ئەدەبیەكـە, ئـەوەش كـاركردنێكی وردبینانـەبوو لەسـەر زمـان كـە دەقـە كرچـەكانی لەبالادەسـتی زمـانی دەقـەكان جیـادەكردەوە, ئەوەش خولقاندنی چێژی جوانكـاری بـوو لـە پێوەندیـە زمانەوانییـەكان, ئـەوە سـەرباری ئـەوەی كـەتوانی ئـیتر نووسـەر بەسەرچـاوەی نهێنیـە رەهایـەكان دانەنێت, چونكە لەكرانەوەی زمان نهێنیەكانی دەق نامێنێت, بەڵكو وەرگر ئـەو زمانە راڤەدەكات. ئەوبارو دۆخە سیاسیەی ئـەوان تیایـدا دەژیـان لـەباربوو بـۆ دەركـەوتنیان, چـونكە كاتـێ شۆڕشـی ئۆكتۆبـەر هەڵگیرسـا, ئـەوان تـەنها دوو ساڵ بوو دەستیان بەكاركردن كرد بوو, بەوەش توانیان تێكـەڵی شـۆڕش بـبن و هۆشیاری كۆمەڵگا لەچەمكێكی مرۆییەوە بـەكار بخەنـەوە, بـۆ ئـەوەش "زمـان هۆشی بە بەر ئەوشتانە پێدەكردنـەوە كـەببووە بابـەتی ئاسـایی لـە هۆشـیاری رۆژانەمان"(5).

(شكۆلۆفسكی) هۆش كردنەبەری ئەو شتانەی كە ئیـدراكیان پێدەكـەین بـە یـەكێك لـە ئامانجـەكانی كـاری هونـەری دەدانـێ (ئیـدراك) لـە (زانـین) جیایـە, چـونكە شـتە زانراوەكـان بابـەتن, بـەڵام (ئیـدراك) فۆرمـە كـە رۆدەچـێتە نێویۆتۆپیاكـاتی جـوانی, دەسـكەوتنی ئـەو یۆتۆپیایـەش توانایـەكی قورسـی دەوێ, میكـانیزمی دەسـكەوتنی تـەنیا جیهـانی ئەزموونكاریەتـە.. بەتـەنها بەزموون دەكرێ ئەو فۆرمە وەدەست بێت, ئەوەش رەخنەی رووسی بۆ زمـانی شتەكان (نووسین, ئاماژە, جلو بەرگ) گۆڕی, بەوەش زمانو ئاخـاوتن لەیـەك جیاكرایـەوە, ئـەو كـارەش تـا رادەیـەك بـۆ گەڕانـەوەی یـەكێك لـە قوتابیـەكان سۆسێر دەگەڕێتەوە كە لە 1917 گەڕایەوە مۆسكۆ كـەناوی (كارشـفكی) بـوو

لەو کارانەی (کارشفکی) ئەنجامی دەدا, وای لە رەخنـەگرەکان کـرد بایـەخێکی تایبەت بدەن بە پێوەندی دەنـگ بەشـیعرەوە, بـەوەش رەزمـی شـیعر بـوو بـە رەزمـی زمـان, ئـەوەش جیاوازیـەکی بنـەڕەتیان هەیـە, چـونکە شـیعر بـەهۆی شاعیرەوە رەزمی خۆی گریمان دەکات.

ئەگەر شۆڕشی ئۆکتۆبەر سەرەتا پێشوازیەکی گەرمی لێکـردن, ئـەوا دواتـر لــە 1924 هێرشــی خۆیــان بۆســەر فۆرمالیــستەکان راگەیانــد لەلایــەن (ترۆتسکی)یـەوە بۆیـە شـۆڕش ئیـدی دەرگـای کـارکردنی لێ تەسـك کردنـەوە, دوای چوار ساڵ لەو هێرشانەیان دواجار بەیەکجاری رەتیان کردنـەوە, ئـەوەش بووە مایەی ئەوەی فۆرمالیستەکان بڵاوەی لێ بکەن, چونکە شۆڕش دەیویست مارکسیزم وەك ئاینێکی بەشـەری سـەیربکات, بـەو کـارەش شـۆڕش کەسـێکی وەك (شکۆلۆفـسکی) ناچـارکرد رووبکاتـە سـینەما, و ئـیتر نووسـینەکانی بـۆ سینەما تەرخان بکات, ئەگەرچی ئـەو پێشتریش خولیـای بـۆ سـینەما هـەبوو, هەندێ کاری بچوکی لە رووی نووسـینەوە ئەنجامـدا بـوو, بـەڵام رەتکردنـەوەی لەلایەن کۆمۆنیستەکانەوە وای کرد بە یەکجاری رووبکاتە سینەما.

وەك چۆن (یاکۆپسن)یش ناچاربوو رێگای کـۆچ بگرێتەبـەرو رووسـیا بـەجێ بێڵێت لەگەڵ ئەوەی هەریـەك لـەوان پەراگەنـدەبوون, بـەڵام شـۆڕش بـەردەوام بـوو لەسـەر هێـرش کردنـە سـەریان, ئەگەرچـی ئـەو کـارەش نـەبووە مایـەی دەستەوەسـانیان, بـەڵکو لـەپرۆژەی نووسـین بـەردەوام بـوون, ئەگەرچـی کاریگەری فۆرمالیستی بەسەر بڕواکانیان مابوو بەتایبەت لەسـەر نووسـینەکانی (تۆماشفسکی).

فۆرم نابێ بەتاکتیکی بکەر بۆ ستراتیژی مۆدێرنیزم, بـەڵکو تـاکتیکی بکـەر زمانە, دواجار بەر لەگەیشتنی فۆرم بەرهەم دێـت, فـۆرمیش دەبـێ بەشوناسـی مۆدێرنیزم. شوناسێك کە زمان وەدەستی هێناوە, هـەر ئـەو زمانـەی کـاری بـۆ فۆرمی نوێش کردووە, هـەر ئەویـشە لەپـشت فۆرمـەوە بابـەتی نـوێش دروست دەکات, بەڵام "ئامانجی فۆرمی نوێ تـەعبیر کـردن لـەناوەڕۆکێکی نـوێ نییـە,

بەڵكو فۆرمی نوێ دێت تـاجێی ئـەو فۆرمـە كۆنـە بگرێتـەوە, كـە ئـیدی بـەهاو توانای ئیستاتیكی خۆی لەدەستداوە"[6].

بەواتای فۆرم چەندە بـۆ نوێكردنـەوەی خـۆی دێـت, هێنـدەش مەبەسـتێتی گۆڕان بەسەر بابەتەكانیش دابێنێت, ئەوەش تێڕوانینێكی فكریـە دەیـەوێ ئـەو رەخنەیەی بە ئایدیای ئەخلاقی دیسلێن كرابـوو كودەتایـەكی بەسـەردا بێنێـت لەڕووی بایەخدان بە فۆرمـەوە, چـونكە رەخنـەی رووسـی تـا دە سـاڵ بـەر لـە سەدەی بیستەم لە ئایدیایە رزگاری نەببوو, فـۆرمو پێودانگـە ئیـستاتیكیەكان كێـشەی رەخنـە نـەبوو (میرژۆفـسكی) و (فلادیمێـر بریۆسـۆفی)و چـەندانی تـر هـەوڵی ئەوەیانـدا بنـەماو سیـستمی دەقو پێودانگـە جوانكاریـەكانی پێوانـەی دەق بن, ئەوەش هاتنی ژیارێك بـوو كـە پەیوەسـت بـوو بەشـارەوە, سـەدەی بیستەم سەدەی شاربوون بوو.. شار بەمانای ژیار, كـە ئـیدی فـۆرم گوتـارێكی ئیستاتیكی دادەمەزرێنێت ئەوەش گەیشتن بوو بە چێژێك, كە لەڕێگـەی هەوڵـە تیۆریەكانی (شكۆلۆفسكی) یەكەم بـەردی بنـەما سـەرەتاییەكانی فۆرمالیـستی دامەزراند, كە تا ئەمڕۆ كاریگەریـەكی گـەورەی بەسـەر تێـورە ئیـستاتیكیەكان هەیەو (یاكۆپسن) لە كتێبێكدا كاریگـەری (شكۆلۆفـسكی)و هاوڕێكـانی بەسـەر نەخشەی شیعری نوێی رووسی دیار ی كـرد, كاتـێ لەچـلەكان خاسـیەتەكانیان دەركـــەوت (وجودیـــەت)و (بونیادگـــەری) كەوتنـــە ژێركاریگەریانـــەوە (فۆرمالیـستەكان) توانیـان یەكـەم ئاسـۆی زانـستی رەخنـەی رووسـی لەلایـەن (بۆریس ئاخنیام, تۆماشفسكی, تینیانۆف, ژیرمۆنسكی) لەبەردەم شـاكارەكان (لێرمـــەنتۆف, گۆگـــۆل, دستۆفـــسكی) ئـــاوەڵا بكـــەن, ســـەربارەی ئـــەوەی فۆرمالیـــستەكان لەگـــەڵ خۆیانـــدا چـــەند نـــاوێكی تـــازەی رەخنـــەیان هێنـــا دیارترینیان (ڤینۆگرادۆڤیش)و (ئۆسـپ بریـك) ئـەوەی دواتریـان بـەهۆی كـەمی نووسینەكانی كـە زیـاتر تیـۆریین بـۆ فـۆرمو ماهیـەتی زیـاتر لای (قوتابخانـەی براگ) ئاشكرادەبێت, بۆیە (بریـك)و (گینۆكـۆر) زیـاتر هـەوڵی چەسـپاندنی ئـەو بنەمایانـەیان دەدا كـە فۆرمالیـستی لەسـەری دەوەسـتا, ئـەوەش (گیـورگی

ڤینۆکـۆر)ی ســوورتر دەکـرد لەســەر پێوەنـدی زمـان بـە تایبــەت لەســەر شـیعرەکانی (مایکۆفـسکی), بۆیـە فۆرمالیـستەکان لەگـەڵ (مایکۆفـسکی)و فۆتۆریستەکانی تر پێوەندیەکی بەتینیان هەبوو.

فۆرمالیستی دەیویـست پێوەندیـە زمانەوانیـەکان لـەناو دەقدا بدۆزێتـەوەو پشت بەو بونیادە دەرەکیانە نەبەستن کـە دەیانـەوێ هێڵێـك بـەدەق بگەیـەنن, ئەوەش رەخنەیەك بوو لـە لێکۆڵینـەوەکانی پێشوو, چیتر رەخنـەگر نـەدەبوو ئەو پۆلیسەی رەگـەزو توخمـەکان بگرێـتو کارەکتـەر ئەشکەنجە بـدات, بـەو جۆرەش دەیانوویست تەنها پێوەندی بـەخودی ئـەدەب گـرێ بدەنـەوە, دەقـی ئــەدەبیان لەرەهەنــدە کۆمەڵایــەتیو مێژووییەکــەی دادەبــڕی, ئــەوەش ســەربەخۆیی پانتــایی دەقــە بــەوەی دەبــێ لــەواقیع جیابێتــەوەو مێــژووی کۆمــەڵگا.. مێـژووی نووسـین نـەبێت, بـەوەش (مێـژوو) یـان لـە (نووسـین) جیادەکردەوە, نووسین دەست نیشانکردنی شوێنگەی (ئێستا) بوو, بۆ ئەوەی بەدیدێکی سـەردەمیانە سـەیری مێژوو بکـەین, ئـەوەش سـەلماندنی بۆچوونی فەلسەفی (هیگل) بوو کە زیاتر لەلای (ئاخنبام) کاری بـۆ دەکـرا, بـەوەی نابـێ (زەمەنی مێژوویی) بـە (زەمـەنی ئێـستا)ی نووسینەوە ببەسـترێتەوە, چـونکە زەمــەنی نووســین.. ســەیرکردنەوەی مێــژووە لەئێــستادا, واتــە بــۆ ئــەوەی مێژووبناسـین, نابـێ ئێـستا دووبارەبکرێتـەوە, بـەڵکو نووسـین لـە (ئێـستا)دا هەوڵی ناساندنی (مێژوو) دەدات, چونکە (مێژوو) توانای خولقانـدنی (ئێـستا)ی نییـە لـەناو ئـەو دەقانـەی کـە دەیانـەوێ بـەرەو رابـردوو بگەڕێنـەوە ئـەوەش (ئۆسیپ بریك)ی زیاتر قوڵ دەکردەوە لەو مەسەلەیەو تا گەیشتە ئەو رادەیـەی بڵێ "ئەگەر پۆشکینیش نەبوایە, یەڤگێن ئۆگێن هەر دەنووسرا"[7].

ئەو بۆچوونە بەلای (بابەك ئەحمـەدی)یـەوە زیـادە ڕۆییـە, چـونکە (بابـەك) پێی وایە نـەك هـەر (بریـك) بـەڵکو لـەو تێڕوانینـە (شکۆلۆفـسکی)یش تووشـی موفارەقە هاتووەلەبەرامبەر (مێژوو)دا, بەوەی کاتێ دەیەوێ توانایەکی خـودی

بۆ مێژوو دروست بکات, بە ئاگاییەوە تەسلیمی دەسەڵاتی مێژوو دەبێتەوە, چونکە "هەر وێناندنێك دەبێت ئیدراکێکی نوێ سەبارەت بە بابەتەکە بەدەستەوەبدات, نەك ماناکەی دووبارە بکاتەوە"[8], ئەو قسەیە هەرگیز بەوە لێك نادرێتەوە کە فۆرمالیستی توانای دامەزراندنی بنەمایەکی زانستی بۆ رەخنە نەبووە, بەڵکو خاسیەتەکانی نوێگەری لەلای فۆرمالیستی رۆشنن.

ئەوەتا کاتێ لەشەستەکانی سەدەی بیستەم, رەخنەی ئەڵمانی زۆر درەنگ ئاوڕیان لێ داونەتەوە, ئەوەش بۆ دۆزینەوەی ئەو پێوەندیەی لە رەخنەدا ئاشکرایان کرد, بەتایبەت لەناملۆبوونی زمان, وەك (شکۆلۆفسکی) لەدەقەکانی (تۆلستۆی) کاری لەسەر دەکات, چونکە لەلای (تۆلستۆی) پرسیاری وەرگرگەڕانە بەدوای فۆرم لە رێگەی پێوەندی خوێنەرو دەقەکەدا, ئەوەش بۆ ئاشکراکردنی دەقە لەلایەن خوێنەرەوە, تاوەکو نووسین ئاڕاستەیەکی تری هێز وەربگرێت وەك لە رۆمانی (شەڕو ئاشتی)دا بۆ ئەوەی بەقوڵایی فەنتازیاکانی شەڕمان ببات, هەوڵی دەرخستنی ئەو وێنانە دەدات, کە توانای ئیدراکی قووڵی هەیە, کە دوای ئەمیش (وێتمیزستڕێن) بە رۆمانی (تراسترام شاندی) توانی شۆڕشێك لەبواری فۆرم بەرپابکات.

قوتابخانەی براگ

یاکۆپسن هاندەرێکی سەرەکی دامەزراندنی ئەو قوتابخانەیە بوو, کەوای لە زمانزانی چیکسلۆفاکی (ماتیسیۆس) کرد لەساڵی 1926 بڕیاری راگەیاندنی بدات, هەر لەسەرەتاوەش بایەخیان بە (زانستی دەنگی ئاخاوتن) دەدا, بەتایبەت لەڕووی تیۆری ئەدەبی و هونەری, هەوڵیان دەدا زمان دۆزینەوەی تیۆری ئەدەبو ئیستاتیکای دەق بێ, بۆیە ئەگەر رەخنەگرانی پێشوو لە صیکسلۆفاکیا بابەتی سەرەکی رەخنەکانیان بریتی بوو لە (زمانی شیعری, کێش, شێوان) ئەوا بەدەرکەوتنی دیارترین کەسی ئەو قوتابخانەیە (مۆکارۆفسکی) رەخنەش لەو شێوازە گۆڕانی بەسەر داهات, تەنانەت ئەو

بایەخــەی (ئۆتۆكــازریچ) بــۆ (شــیعریەتی شــوێن)و (دیــدگای ســایكۆلۆژیا)و (ئیستاتیكای مۆسیقا) لای ئەو رەتكرایەوە, لەبرِی ئەوە بایــەخی بــە كــەلتوری چیكسلۆفاكی دەدا وەك لە كتێبی (تێرِامانەكان لــەبارەی ئیــستاتیكای شــیعری چیكــسلۆفاكی) 1923, دەیویــست ســێ شــاعیری ناوەرِاســتی ســەدەی نــۆزدە لەیەك جیابكاتەوە, ئەوانیش (نیرۆدا, وجك, فرجلكی) بــەو كــارەش ئــەوەی لای ئەو دەبووە مایەی سەرنج راكێشان كاركردنــە بــۆ (كــار, وەرگــر) ئــەوەش ئــەو گریمانەیە كە (فلیكس خۆدیشكا)ی قوتابی دەستی كەوتووە لــەنێوان شــێوازی (دیاردەگــەری) ئینگــاردن و نموونــەی بونیادگەرانــەی مامۆســتاكەی چــونكە مامۆســـتاكەی كــاری هونـــەری بـــە ئاژاوەیــەك ناودەبــات بــۆ رێكخــستنی پێوەندیــەكان, بــەپێی وەزیفــەی ماناكــان چارەســەری كۆمــەڵێك بابــەتی كــۆنی ناسراو دەكات و رێكیان دەخاتەوە, بــەپێی رێكخستنەوەی پێوەندیــەكی نــوێ, ئەوەش بەها بەخشینە بە ئیستاتیكا, گەرِانەوەیە بۆ چێژێك كــە پێوەندیــەكانی لەســەر ئێــستا دابمــەزرێت, ئــەوەش كــاری رێكخــەری ئــەو ســیستەمە بــە ئاژاوەگێرِییــە , كــە (مۆكارۆفــسكی) لەرِێگــەی ئــاڵۆزكردنی پێوەندیــەكان دەكەوێتە كــاركردن, ئەگەرچــی لــەو تاكتیكــە زمانەوانیــەدا, دان بــە كاریگــەری (بێرسن) نانێ, بەڵام لــە (داینامیكیــەتی پێوەندیــەكان) هەســت بــەو كاریگەریــە دەكرێــت, بۆیــە تــاكتیكی بێرســانەی مۆكارۆفسكی گەیــشتنە بــە (ســتراتیژی زمان), بۆ ئەوەی ناراستەوخۆ (بێرسن) رەتبكاتەوەو (سۆسێر) قەبووڵ بكــات, دێت (ئەرنست كاسرەر) دەخاتە ژێر رەخنەوە, سەبارەت بەو وتراوە نوێیانــەی لـــەبارەی (كانـــت)ەوە لـــەكتێبی (فەلـــسەفەی فۆرمالیـــستی رەمزیـــەت) نووسیوویەتی, كە پێش ئەو (بێرس) لەسیمیۆتیكا گەرِابوە بۆ كانت, بۆیــە ئــەو چـــەند بیـــەوێ بێـــرس رەتبكاتـــەوە, بـــەڵام لەبنـــەماوە كاریگـــەری ئـــەوی بەســـەرەوەیە, مۆكارۆفـــسكی دەیـــەوێ لەبایەخـــدانی بـــەرِەمزەكان بـــەرەو (سۆسێر)یش بگەرِێتەوە, ئەوەش سەربەخۆبوونێكی زاتیە بە (رەمز)و(زەمــەن)

پێوەندیـەکی ناڕاسـتەوخۆی ئۆبجێکتـە بـە واقیـع, کـە خوازیـارە ئیـستاتیکا بەمارکـسیزم ببەسـتێتەوە, ئـەوەش دوای ئـەو هەوڵانـەی دەسـتی پێکـرد کـە جەنگی جیهانی دووەم کۆتایی پێهات, بۆیە مارکسیزمی بەو جیهانە دەزانی کە تەنها لەڕێگەی ئەو جیهانەوە دەتوانین بگەینـە راسـتی, ئـەوەش دروسـتکردنی پێوەندی بوو لەگەڵ مارکـسیزم, بـەو کـارەش دەیویـست گونجانـدنێك لـەنێوان ئەو دوانە دروست بکات, ئـەوەش لـە تـەنیا ئاڕاسـتەیەکی زمانـەوانی نـەبوو بـۆ (داهاتوو) بەڵکو ئاوڕی لـە (رابـردوو)ش دەدایـەوە, ئـەوەتا کۆمـەڵێك رەخنـەی ئاڕاســتەی فۆرمالیــستەکان کــردو لــەڕووی زانــستیەوە رەتــی دەکردنــەوە, بەتایبــەت رەخنەیــەکی زۆری لەنووســینەکانی (تینیــانۆف) دەگــرت لــەڕووی راڤـەکردنی نـاوەکی بـۆ دەق, ئـەوەش دوان بـوو لەسـەرپێوەندی (ئـەدەب)و (کۆمەڵگا) ئەوەی فۆرمالیـستەکان بـە (هونـەری پێـشڕەو) ناویـان دەبـرد, ئـەو هونــەرەی بــە هونــەرێکی لاســایی کــەرەوە نــاودەبرد, کــە لــەژێر کاریگــەری (هونـەری میللـی)یـەوە هاتۆتـە بـوون, بـەوەش رەخنـەی لـە (سۆسـیۆلۆژیای هونەری شکۆلۆفسکی) دەگرت, بەتایبەت بۆ کتێبـی (تیـۆری بڵاوکردنـەوە) بـۆ چەمکی بونیاد لای (مۆکارۆفسکی) لـە فـۆرمی دەرەکـی جیایـەو, ئـەو چـەمکە لای ئەو یەکگرتنی ناوەکی هەمووانە, لەڕێگەی پێوەنـدی ئـاڵوگۆڕی بەشـەکان, ئەوەش لەو رابـردووە فەلـسەفیەی ئـەوەوە هـاتووە. بەتایبـەت لـە فەلـسەفەی فینۆمینۆلۆژیای هۆسرەل, یـا بـۆ لێکۆڵینـەوەی تیـۆری زمـان, سـەرەتا لـەلای (سۆسێر)ەوە دواجار بۆ (کارل بۆیهلەر), هـەروەها بایەخـدانی بەفەیلەسـووفی پۆڵەندی (رۆمان ئەنڤاردن) بە تاییەت بۆ کتێبـی (کـاری هونـەری) بەمەبەسـتی بایەخـدان بـە ئیـستاتیکای زمانـەوانی, یـا بـۆ کتێبـی (فەلـسەفەی هونـەر)ی برۆدەرکریـستیان, کـە دەیویـست ئیـستاتیکای نـاوەڕۆك لـەکاری هونـەری جیابکاتەوە, بە مەبەستی دەستنیشان کردنـی رۆڵو بایەخـدانی بـە ئیـستاتیکا وەك بابەت, ئەوەش وروژاندنی فەلسەفیە بۆ کاری هونـەری: کـە ئایـا پرۆسـەی

هەر پرۆژەیەکی هونەری بەدەرکردنی ئیستاتیکا چیمان پێ دەبەخشێت!؟ ئەو پرسیارەش ماهیەتی پرۆسەی هونەری بۆ بنیات نانی زمان دەگەڕێنێتەوە کە دامەزراندنی ئیستاتیکایە, ئەوەش بۆ فەلسەفەی ئەو ڕەمزانەی ناو زمانە کەلای (بێرس) لەوەوە دەچنە سەر ئاماژە, چاوگە کەشیان (ئەیقونە)یە, ئەو ڕەمزانەش فۆرم لەتەك سیستەمی زمانەوانی بەکاردەخەن, بۆیە "ئەگەر وامان دانا کە وێنەو فکرو هەستەکان ناوەڕۆکن, هەردەبێ ئەوەش بڵێین کە توخمە زمانەوانەکانیش فۆرمن"[9].

ئەوەش بەها وەرگرتنەوە نیە لە (ئاماژەی زمانەوانی) بەڵکو لەشێوەیەکی بایەخداری وەك زمانەوانی سەیری دەکات, ئەگەرچی فۆرمی پێ مەزنتربێت چونکە بە بەشێکی ئەوی دەزانێت, بۆیە فۆرم ئەو سیستەمە نازمانەوانیەیە کەبێ بوونی ئەو کاری هونەری تەنها گێڕانەوەیەك دەبێت, گێڕانەوەش بەبێ زمان ناتوانێ (سیستەمی دەلال) وەدەست بێنێت.

ئەوەش هاوتەبابوونی (مۆکارۆفسکی)یە لەو خاڵەدا لەگەڵ فۆرمالیستەکان, کە فۆرم وەزیفەی دەبێتە (شێواندن)و (ڕێکخەر) فۆرم شێوازێك بۆ ئاخاوتن دەدۆزێتەوە, دەیەوێ زمانەوانی لەهێڵێکی ئاسۆیی لەگەڵ دەقەکاندا بڕوات, بۆ ئەوەش لەڕێگەی فۆنۆلۆژیا دەیەوێ (بیستراو)و (دەنگ) لەشیعردا لەیەك جودا بکاتەوە, بۆ ئەوەی پێوەندیە هەرەمەکیەکان ڕێکبخەنەوە لەسەر ئاڕاستەی ئەو دەنگانەی بوونیان پێوەندیەکی تر بەمانا دروست بکات.

قوتابخانەی باختین

سەدەی بیستەم ئاسۆیەکی نوێ بوو بۆ فکری مرۆیی کە کۆمەڵێك گۆڕانکاریی لەگەڵ خۆیدا هێنا, مارکسیزم بوو بەو گوتارەی توانی ئاسۆی فکری مرۆڤ بگۆڕێت, دوای شکستی بەلشەفیەکان لەبەرامبەر قەیسەردا ڕوویەکی تری ئەو فەلسەفەیە لەلایان (لینین)ەوە دەرکەوت, ئەویش وەبیرهێنانەوەی ئەو حەقیقەتەی مارکس بوو, کە مارکسیزم بڕوای بە

ریفۆرمیستیەت نییە, وەك بەلشەفییەکان تێیگەیشتبوون, بەڵکو دەبێ کودەتا بەسەر سیستەمی سەرمایەداری بێنێت, ئەو تێگەیشتنەی لینین بۆ مارکسیزم لە واقعی حاڵی تاکتیکی بەلشەفیەکان دەرکەوت, کاتێ داوای تەمەن درێژیان بۆ قەیسەر دەخواستو ئازادیش بۆ خۆیان, ئەوا پیاوانی قەیسەر بە گوللە وەڵامیان دانەوە, بۆیە بە گۆڕینی تاکتیکەکان شۆڕشی ئۆکتۆبەر هەڵگیرسا, ئەو شۆڕشەی سەرەتا ڕێگای بە فۆرمالیستەکاندا بە ئازادی خۆیان کاربکەن, بەڵام دواتر بەدوای کتێبەکەی ترۆتسکی (ئەدەبو شۆڕش) بەتەواوی بەر بەستیان خستە ڕێگایان, چونکە مارکسیەتیان بەدەقێکی پیرۆز دەبینی کە شایەنی ڕەخنە لێگرتن نییە, هەر بۆیە کاتێ لە 1933 (بلۆمفێلد) کتێبە زمانەوانیەکەی بەناوی (زمان) چاپکرد کە (باس لەتیۆرییە ڕەوشتیەکەی خۆی دەکا لە ڕاستیە زمانەوانیەکاندا, بەشێوەیەك (لبشی) لەم بارەیەوە دەڵێ: لە ماتەریالیزمی میکانیکیەوە ئیلهامی وەرگرتووە, نەك لەماتریالیزمی مێژووییەوە, ئەو کارەشی لەلایان هەندێ کەسی ماتەریالیستی دیالەکتێکییەوە بەئایدیالیزمێکی ڕووت دانرا"[10].

بۆیە شۆڕشی ئۆکتۆبەر بەدوای هاتنی فۆرمالیستەکان پێویستی بە قوتابخانەیەکی زمانەوانی هەبوو کە داکۆکی لەشۆڕش بکاتو بەرەو ڕووی ڕەخنەکان بوەستێتەوە, بەوەی مارکسیزم لەزمان جیانەکەنەوە کە دواتر لەنێوان فۆرمالیستو مارکسیزم ئەوەی شۆڕش خەونی پێوە دەبینی لەلایان (قوتابخانەی باختین)ەوە هاتەدی کە هەریەك لە "میخائیل باختین, ڤاڤێل مدفیف, ڤالنکین ڤۆلۆ شینۆف" دەیانوویست بەوکارەیان زمان لەبونیاتی فۆرمالیستانەوە بپەڕێننەوە بۆ مارکسیزم, بەوەی گریمانە مێژووییەکانی ئەو فەلسەفەیە بگەڕێننەوە بۆ نێو ئەدەب, لەڕێگەی بەستنەوەو دروست کردنی پێوەندی لەدیدێکی ئابووریانەوە بە گوتاری سۆسیۆلۆژیا دەگەیەنرا, ئەوەش

کێشانی بازنەیەك بوو بەدەوری زمان, ئەو بازنەیەش ئایدیۆلۆژیا بوو, چونکە لای ئەوان زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی بوو.

بۆیە لەلای (ڤۆلۆشینۆف) وشە دەبێ بەئاماژەی کۆمەڵایەتی کە توانای وەدەست کەوتنی مانای هەیە لەساتە مێژوویی‌و کۆمەڵایەتیەکان, بەوەش وەزیفەی ئاماژەیان گۆڕی بۆ چەمکێکی چینایەتی, ئەگەرچی (باختین) لەڕووی خوێندنەوەی بۆ دەق, هەواڵی لێ کرانەوەی زمانی دەداو جەختی لەسەر (زمان)و (ئایدۆلۆژیا) دەکردەوە, بەڵام ئامادە نەبو خاڵێك بۆ کۆتایی دابنێت, بەڵکو دەیویست ئاسۆیەك بۆ پێشڤەچوون‌و خوێندنەوە والابکات, ئەوەش لەژێر ئەو ڕۆشناییەوە کە بەلایەوە دەق بینراوێکە.. نەبینراوەکەی سیستەمی زمانەوانییە, نەبینراوی دەق لە داخستنی زمان لە ئەیقونە, ڕێگای وەدەستکەوتنی نابێت, کاتێ ئەیقونە بینراوەکانی دەق تەئویلی کۆمەڵێك ڕەمزدەکات, ئەوا ئاماژەکانی نووسین ڕێگایەك بۆ دۆزینەوەشیان دەدەن, ئەو ڕێگایەش کرانەوەی زمانە, کە لەودیوو دەق نەبینراوبوو, ئەو خوێندنەوەیەش بۆ کرانەوەی زمان دراشتنەوەی نووسینە, ئەوەش (باختین) پێوەندی (ڕۆشنبیر)و (کۆمەڵگا)ی پێ دروست دەکرد, ئەگەرچی ئەو پێوەندیە لەلایادی خودیمارکس خۆیەوە لەچلەکانی سەدەی نۆزدە تیشکی هاویشتۆتە سەر, بەڵام ئەو پێوەندیەی مارکس لێیەوەدوا, تا سەدەی بیستەم تەنها لەدوو تویێ کتێبە نووسراوەکان مایەوە, بەڵام لەگەڵ شۆڕشی ئۆکتۆبەر ئەو پێوەندیە دەپەڕێتەوە نێو میتۆدە ڕەخنەییەکان, دیارە بەلای مارکسیزم گۆڕانی فەلسەفی یەکێکە لەو توانا ڕەخنەییانەی ئەو فەلسەیە, بە واتا ئەوەی ئەو چەمکەی مارکسی لەفەیلەسووفەکانی ترجیادەکردەوە, ئەوەبوو کە مارکس ئەو تێزەی پێچەوانەکردەوە, گوایە مرۆڤ لەڕێگەی ئامادەگی سۆسیۆلۆژی هۆشیاری دابین دەکات, چونکە بەو کارە هۆشیاری مرۆڤ دەسڕدرێتەوە, ئەوەش دروست کردنەوەیەکی تری فەلسەفی بوو بەجیهانەوە, ڕەخنەگرتن

بوو لە سیستەمی عەقڵی هیگلیزم, چونکە (هیگل) دامەزراوە یاساییەکان بەداهێنانی عەقڵی مرۆڤ دەزانی, کەچی (مارکس) هەوڵیدا ئەو بۆچوونە شکست پێ بێنێت, بەوەی (هەموو دامەزراوە عەقڵیەکان (ئایدیۆلۆژی) بەرهەم هێنانی بوونێکی ئابووری‌و واقیعێکی کۆمەڵایەتین)[11] ئەوەش بەمانای چەمکی کلتوری واتایەکی سەربەخۆی نییە, بەڵکو قۆناغە مێژووییەکان گریمانی ئەو کلتورە دەکەن لەڕێگەی "ئاکار, ئاین, فەلسەفە" ئەوەش ئەو خاڵە بوو کە (مارکس)و (ئەنگلس) لە "ئایدیۆلۆژیای ئەڵمانی" جەختێکی زۆریان کردۆتە سەری, کەواتە ئەو پێوەندیەی نێوان (رۆشنبیری, کۆمەڵگا) پێوەندی ئاماژەیە بەفکرەوە, کە پێشتر بەر لە (باختین) زمانەوانی سویسری (سۆسێر) بەجەخت کردنەوەی بۆ زمان دیدی فیلۆلۆژی (جۆن لۆک)ی دووبارە بوژاندەوە, ئەوەش دواتر لای فۆرمالیستەکان بووە بنەمایەکی سەرەکی بۆ کارکردن, کە توانی سیستەمی ئامادەگی لەڕێگەی ئەو بۆچوونەی (لۆک)ەوە تێکبشکێنێت, بەوەی ئەدەب پانتاییەکی سەربەخۆیە بۆ راڤەکردن‌و خوێندنەوە, کە دواجار (قوتابخانەی باختین) هەوڵی وەرگەڕاندنی ئەو بۆچوونەی‌دا, چونکە ئەدەب لای ئەوان جیهانێکی سەربەخۆی ئاماژەکان نەبوو, بەڵکو ئەو زمانە لە ئایدۆلۆژیا دانابڕێت ئەوەی لەوساتەدا رۆڵی ئایدیۆلۆژیا دەگەیەنێ (وشە)یە, بۆیە لای ئەو قوتابخانەیەوە (وشە) توانای ئەوەی هەیە هاودژبێتەوە لەگەڵ خۆیدا, چونکە ململانێی نێوان (ئایدۆلۆژیا/زمان) لەپانتایی وشەدا دەسازێنرێت, بەڵام بەتێپەڕینی زەمەن ئەو بروایەی باختین کەوتە ژێر رەخنەوە, چونکە دەق پێویستی بەئازادبوون بوو لەو گوتارە دەرەکیەی کە ئایدیۆلۆژیا خۆی هێناوەتە ناو زمانەوە, دەق پێویستی بە گوتارێکی ناوەکی ناو بونیادی زمان هەیە, کە توانای ئەبستمۆلۆژی بەرهەم بێنێت, لێرەدا دەبێ (باختین) نەخەینە ناو بازنەیەکی تەسکی ئایدیۆلۆژی, راستە ئەو بڕوای بەو پێوەندیەی نێوان (ئەدەب)و

(ئایدیۆلۆژیا) هەبوو, بەڵام رەخنەی لەو کەسانە دەگرت, کە ناتوانن لەچوارچێوەی دەقەکانی ئایدیۆلۆژیا لابدەن, مەبەستی لەو نووسەرانەبوو کە دەیانوویست ئەدەبەکەیان ببێتە ئاوێتەیەك بۆ فەلسەفەی مارکسیزم, ئەو تێگەیشتنەی باختین بەدڵی دەسەڵات نەبوو, بەڵام هەر چۆنێك بێت بۆ ئەوان (باختین) لە (فۆرمالیستیەکان) باشتربوو.

چونکە فۆمالیستەکان ئایدیۆلۆژیایان نەدەهێنایە ناو دەق, بەڵکو نووسین بەلایانەوە بۆخۆی ئایدیۆلۆژیایەکی سەربەستە کە دەق دەخولقێنێت, لەو بارەیەشەوە "باختین جەخت دەکاتەوە کە قوتابخانەی فۆرمالیستی جوانکاری کەرەستەی بونیادنانە, چونکە کێشەکانی خولقاندنی شیعری کورت دەکاتەوە بۆ مەسەلە زمانەوانیەکان"(12) لەکاتێکدا ئەو توانایانەی تر فەرامۆشی دەکات کە پێوەندی (بابەت)و (زمان) دروست دەکەن, ئەوەش بەلای (تۆدۆرۆف)ەوە خۆ جیاکردنەوەی (باختین)ە لە فۆرمالیستەکان, زمان تەنها لەئاستێك دەرناکەوێت, بەڵکو لە ئاستەکانی (هەواڵ/نواندن) کارەکانی خۆیان زیاتر رادەپەڕێنن, ئاستی (نواندن) وەك ئەوەی لای فۆرمالیستەکان هەبوو, زمان وەزیفەی گێڕانەوە نەبوو, چونکە زمانەوانی کۆمەڵێك رووداوە بۆ یەکگرتنەوەی توخمەکانی دەق, کەسیستەمی نووسین دەبێ بەڕێکخەری ئاخاوتن, بەڵام لای (باختین) بایەخ بە ئاستی (هەواڵ) دەدرا لەڕێگەی (وشە)ەوە هەوڵی دروست کردنی پێوەندی دەدا لەگەڵ دەوروبەرە کۆمەڵایەتیەکە, بەوەش وشە خۆی دادەبڕێت لەوشەکانی دەقی تر, چونکە سنوری ئاماژەکانی زمان لەڕێگەی ئەو سیستمە زمانەوانیە دەردەخرێ, کە بەشێکی لەئاخاوتن خۆی دەردەخات, ئەوەش چەند پێوەندی ئایدیۆلۆژیە بەدەقەکان هێندەش بوارێکی کراوەیە بۆ دیالەکتیکی دەق تاوەکو پێکهاتەکانی زمان لەناو دەقدا پێوەندی نێوان (دەق/خوێنەر) لەڕووی ئایدیۆلۆژیای بدۆزێتەوە, بۆیە (وشە) کە رۆڵی ئایدیۆلۆژی دەبینێ بچوکترین بەشی بەردەکەوێت, ئەوەش بۆخۆی چەمکێکی تر لە ڕووی ئایدیۆلۆژیا بە

باختین دەبەخشێت, کەنەك هەر لەمارکس جیابێت, بەڵکو لە کەسانی وەك (ئالتۆسێر, گۆڵدمان, گرامشی, فۆکۆ)ش جیابێت, ئەوانەی دوای ئەو هاتن بەلاّم چەمکی ئایدیۆلۆژی باختین مەسەلەیەکی ترە, هەر ئەو واتا بەخشینەیەتی بەئاماژەوای لێکردووە شوێنێکی دیار بۆخۆی بدۆزێتەوە, کەتەواو جیاواز بێت لەئاماژە ناسەکانی ترو ببێت بە قوتابخانەیەکی تایبەت لەپاڵ قوتابخانە زمانەوانیەکانی تر لەجۆری قوتابخانەکانی "جنێف, نیۆیۆرك, کۆپنهاگن".

(قوتابخانەی جنێف) دەیویست سەر لەنوێ چارەسەر بخاتەڕوو بۆتیۆری زمان (چارلزبالی) کە بە دامەزرێنەری ئەو قوتابخانەیە دادەنرێت, هەوڵیدا شێوازی عەقلاّنیانە بخولقێنێت, لەوەی گوزارشتە هەڵچووەکانی زمان بشکێنێتەوە, لەوەشدا گەشەی بەو تیۆرەی (سۆسێر)دا, کە دەبێ زمان‌و ئاخاوتن لەیەك جیابکرێتەوە, (ئەلبرت سیشهایی)ش بایەخی بە فاکتەرە زمانەوانی‌و دەروونیەکان دەدا لەڕستەدا, دیارە لەئەمڕۆدا (هنری خرای) دیارترین کەسی ئەو قوتابخانەیەو لەکارەکانیشیدا دەیەوێ بە پێوەندیە رێکخەرەکاندا بچێتەوەو بەپێی تێگەیشتن لە (سۆسێر) چارەسەری بکاتەوە بەلاّم هەرچی (قوتابخانەی کۆپنهاگن)ە بەتەواوی خۆیان وەك گروپێکی توندڕەو دەردەخست, لەوەی زمان فۆرمەو ناوەڕۆك نییە, لەو رێگەوەش خوازیار بوون (زمان/ نووسین) بەتاکە زمانێك بناسن, ئەوەش خاڵی هەرە سەرەکی جیاوازییان بوو لەگەڵ (قوتابخانەی براگ), چونکە ئەگەر (قوتابخانەی براگ) دەیویست زمان ستراتیژێکی رەوان بێ بۆ دامەزراندن, ئەوا لەلای (قوتابخانەی کۆپنهاگن) زمان‌و نوویسن دوو توخمن لەبونیادە هەمە جۆرەکان, بۆیە هەریەك لەو قوتابخانانە هەوڵیدا گەشە بەتیۆرە زمانەوانیەکەی سۆسێر بدات‌و ئیدی سەدەی بیستەم بوو بە سەدەی زمان کە ناکرێ ئیتر فەرامۆش بکرێت, بەڵکو بەو دەرگا کردنەوەیە توانیان چەندین قوتابخانەو رەوتی جیاواز بهێننەدی, ئەوەش وای کرد حەتمیەتی زمان ببێ بە

پێویستییەك لەوەی زمان زانستێکەو لەناو زانستەکانی مەعریفە رۆڵێکی سەرەکی هەیە بۆ گەشەکردنو پێشڤەچوون, ئەو سەرەتایەش بوو بە دەروازەیەك بۆ (ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانی) لای (شتراوس)و دواتر (رۆلان بارت) هەموو ئەو هەوڵانەی چڕکردەوە بەوەی بنەمایەك بۆ (سیمۆلۆژیا) دابنێت, هەر ئەو بنەمایەش بوو وای کرد (دریدا, ئیکۆ, کریستیفا) گەشەی پێ بدەنو (سیمۆلۆژیای هاوچەرخ) بخوڵقێننو دواجار (چۆمسکی)ش زمان بەئاقارێکی فکریو دامەزراوەی عەقڵیدابیات.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

1- البعد السيميائي للسياق/ باسل حاتم-ايان ميسن /ترجمة (سلمان حسين) الثقافة الأجنبية عدد (1) 1998.

2–ئاگایی زمان.. زمانی ئاگایی/ عبدالمطلب عبدالله/ دەزگای چاپو پەخشی سەردەم/سلێمانی 1999.

3- البنيوية وعلم الأشارة/ترنس هوكز /ترجمة (مجيد الماشطة) سلسلة المائة كتاب (بغداد) 1986.

4- مدخل للتعرف باللغة/ إدوارد سابير-ترجمة (سعيد الغانمي) اللغة والخطاب ألأدبي (بيروت) 1993.

5– رۆجەر فاولەر لەوتاری (ما القواعد) پەندێکی فەرەنسی دێنێتەوە, دیارە کاتێ (سەعید غانمی) ئەو وتارە وەردەگێڕێتە سەر زمانی عەرەبی, بەلایەوە ئەو پەندەی (فاولەر) هێناویەتیەوە کەمتر لەعەرەبی نزیکەو ئەو پەندێکی تر دێنێتەوە کە لێیەوە نزیك بێت, بۆ ئەوەش پشت دەبەستێ بە پەندێکی کوردی لەبری فەرەنسیەکە, بۆیە هەر بە رێنوسی کوردی دەنووسێت "هەر زمانێك لەراستیا ئادەمیزادە" بڕوانە" اللغة والخطاب الأدبي–اختيار وترجمه (سعيد الغانمى) المركز الثقافي العربى (بيروت) 1993/ لاپەڕە (64).

6- النظرية الأدبية المعاصرة/ رامان سلدن ترجمة (سعيد الغانمي) المؤسسة العربية للدراسات (بيروت) 1996.

7– فۆرمالیستە رووسەکان/ بابەك ئەحمەدی, وەرگێڕانی (ئازاد بەرزنجی) گەلاوێژی نوێ ژمارە (2).

8– هەمان سەرچاوە.

9– هەمان سەرچاوە.

10- النظرية الأدبية والاستطيقا عند مدرسة براغ/رينيه ويليك, ترجمة (د.محمد عصفور) الثقافة الأجنبية-عدد (1) 1988.

11– بنچینه زمانه‌وانیه‌کان‌و لێکدانه‌وه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی بونیادگه‌ری/سه‌عید غانمی وه‌رگێرانی (فایه‌ق ره‌حیم) گه‌لاوێژی نوێ ژماره (9) ئابی /1998.
12– النظرية الأدبية المعاصرة/ رامان سلدن, ترجمة (سعيد الغانمي) المؤسسة العربية للدراسات-بيروت/ 1996.

ئه‌نترۆپۆلۆژیای زمانه‌وانی

ئه‌نترۆپۆلۆژیای زمانه‌وانی گه‌ڕانه به‌دوای مێژووی زمان, ئه‌وه‌ش توێژینه‌وه‌یه له‌باره‌ی ئه‌رکیۆلۆژیاوه, که ئه‌نترۆپۆلۆژیای کلتوری له‌ڕێگه‌ی "زمانزانی, ئه‌نتۆلۆژیا, ئه‌رکیۆلۆژیا"ده‌یه‌وێ به‌ره‌و زه‌مه‌نێکی دوور بگه‌ڕێینه‌وه, تاوه‌کوله ئه‌فسانه‌کانه‌وه زمان بناسین, بۆیه شتراوس[1] توێژینه‌وه‌کانی له‌وکۆمه‌ڵگایانه‌وه ده‌ست پێکردکه له‌ده‌ره‌وه‌ی مێژووی نووسیندا بوون, ئه‌وه‌ش بۆ په‌یوه‌ندیی نێوان ئه‌فسانه‌و زمان بوو, ئه‌فسانه‌ش"په‌یوه‌ندیی به سیستمی زمانه‌وه هه‌یه‌وبه‌شێکی جیانه‌کراوه‌شه له زمان,که‌چی زمانیش له‌ئه‌فسانه‌دا هه‌ندێك له تایبه‌تمه‌ندیه‌کانیخۆی ده‌رده‌خات"[2].

به‌واتای به‌رله زه‌مه‌نی خوڵقاندن ئاوڕ له‌وکۆمه‌ڵگایانه ده‌داته‌وه, وه‌ك خۆی ده‌ڵێت"ئێمه ده‌زانین که نووسین له خۆرهه‌ڵاتی ده‌ریای ناوه‌ڕاستدا له

دەوروبەری سێ تا چوار هەزار ساڵ بەرلە زاین هاتۆتە کایەوە کە داهێنانێکی گەورە بوو"[3].

ئەوە مانای وایە دوای چاخەب ەردینەکان دەرکەوت, چونکە چاخە بەردینەکان لەئەنجامی گەشەکردنیان شێوەی نووسینیان تۆمارکرد, ئەوەش زیاترلەئاستی"نواندنی زمان" نزیکە نەك "ئاستی هەواڵ", ئەو شێوە نووسینە هەوڵی بە دواندنی زمانێکی وێنەیی دەدا, ئەگەرلەسەر پاشماوەی ئەشکەوتە کۆنەکان وورد بینەوە, ئەوسا لە مێژووی ئەوزمانە دڵنیا دەبین کە بەدوای هاتنی چاخی بەردین نووسین هاتووە, نووسینیش درووست کردنی مێژووە, دامەزراندنی دەسەڵاتە, چونکە ئاماژەیەکە"لەکارەکانی دەسەڵات لەلایان دەستەیەك لە مرۆڤ بەسەر مرۆڤەکانی ترەوە"[4].

نووسین چەند جەختکردنەوە بێت لەسەر دەست پێکردنەوەی هۆشیاری ورازینەبوون بە کۆیلایەتی, بەڵام سەرەتای تەقینەوەی ململانێی مرۆڤە,کۆمەڵگا ئەوکاتەی دەگات بەژیار ئەوسا سەرەتای هەنگاونانیەتی بۆ پرسیار وردرۆنگی لەبەرامبەرهێزەدەرەکیوگومانەبوونگەراییەکان لە بەرامبەر دەستە چەوسێنەرەکان.

ئەو شێوە زمانەی سەر ئەشکەوتەکان, زمانی مرۆڤی سەرەتایی مێژووی نووسین بوو, چونکە ئەو مرۆڤە توانای قسەکردنی نەبووە, بۆیە شتراوس بە گەڕانەوە بۆ ئەو زەمەنە دەیەوێ بەرلەوەی زمان لە بنەما سەرەتاییەکانی گۆڕانی بەسەردا بێت,لەگەشەکردنی ئەو زمانە توانای مرۆڤ بۆ لێك گەیشتن بدۆزێتەوە, کەبەر لەویش"ئێدوارد سابیر" بۆ توێژینەوەی زمانەوانی بایەخی بە ئەنترۆپۆلۆژیا دابوو, ئەگەرچی پرۆژەکەی شتراوس زۆر لەکارەکەی ئەو جیاواز بوو, چۆن؟ چونکە ئەگەر لە توێژینەوەی ئەنترۆپۆلۆژیستەکانەوە ئەوەمان بۆ ئاشکرا بێت کە نووسینی وێنەیی ئاماژەی زمانەوانیە, کە سیستم لەو نووسینەدا بە تەنها خودیی ئاماژەکەیە نەك زمانەکە, ئەوە دەبێ بڵێین ئاماژە زمان دەخوڵقێنێت, ئەوەش زیاتر ئاماژەی وێنەین, بەڵام دواترلە دوای بە فۆرم بوونی

وێنە پەیوەندیی زمان درووست دەکات, بەوەش وێنە سەرەڕای وەزیفەی خۆیکارێکی تریشی پێ ڕادەسپێردرا, کە تێگەیشتنە لە یەکتری ودرووست کردنی مێژوویەکە, بەوەش هەوڵی خۆ چڕکردنەوەی دا لەناوکۆمەڵە ئاماژەیەك کە سیستمێکی دیاریکراو بۆ نواندن بگرێتە خۆ, هەر بۆ نمونە: "ناڵی ئەسپ ئاماژەیە بۆ ئەسپ"

مێژووی ئەو نووسینە دەکەوێتە پێش نووسینی"هیرۆگلیفی"ش, بەواتای پەیوەندیەکانی مرۆڤ وزمان ئەو درووستیکرد, پەیوەندیی مرۆڤ بە دەورووبەر, ئەوەش پەیوەندی یمرۆڤ بوو بەو هەموونەریت و ڕەفتار وجولەیەیکە لە دەوری دان, بەدوای ئەوقۆناغە وهاتنی شێوەیەکی نوێی نووسین کە بە"لۆگۆگرافیك" ناسراوە, نووسین چووە ئاستێکی ترەوە,لۆگۆگرافیك ڕێکخستنی ئاماژەکانی نووسین بوو, ئاماژەی لە فەوزای تێگەیشتن دەربازکرد, ئەو ئاماژانەی لەنووسینی وێنەیی چەند دەلالەتێکیان دەگرتەخۆ, ئەو دلالەتەکەی ڕوون کردەوە, بەوەش ڕەمز ئاماژەکەی دەکردە زمانێکی یەکگرتوو, تاوەکو نەکەوینە هەڵەی مێژوو, ئەو مێژووەی بەبێ زمان ناتوانین بۆکۆمەڵگا درووستی بکەین, مێژووی کۆمەڵگا.. مێژووی زمانە, زمان سەرەتای چوونە نێو ژیاری کۆمەڵگایە, کۆمەڵگای بێ زمانیش خاوەنی ژیار نییە, چونکە لەو حالەتەدا ئەو کۆمەڵگایە خاسیەتی تێگەیشتنی نییە ولەبەردەم فیکردا ئاسۆیەکی ناڕۆشنە, بۆیە زمان خولْقاندنی فیکرە, ئێمە کاتێ مرۆڤی سەرەتایی تەنها لە شێوەی گیاندارێکی ترسناك دەهێنینەوە یادمان, هۆیەکەی ئەوەیە ئەو مرۆڤە توانای زمانی نەبووە بەنەبوونی هیچ زمانێکیش نەبووە بەخاوەنی هیچ ژیارێك, بەڵکونەتوانراوە لەگەڵ ئاژەڵان جیا بکرێتەوە, چونکە یەك جولەی گریمان کراوی ژیان بەڕێوەیان دەبات.. ئەویش گریمانی غەریزەییە, غەریزەی زۆربوون ومانەوە, مانەوەش مێگەل بوونە, بۆیە زمان بۆ ووشیاربوونەوەی ڕێکخستنی ژیانی مرۆڤە, ئەوەی کۆمەڵگای سەرەتایی دەکات بەمێگەلی ژیانێکی ئاژەڵیانەیەو زمان لەکۆمەڵگای هاوچەرخ لەسەر لۆژیکی چەمکی عەقلانیەت بەرهەم دێت, ئەوەش زمان

بەخشینە بە دیاردە ژیاریەکان,, ئەگەر زەنگی دەرگا وەربگرین ودووجۆرە دەنگ بە نمونە بێنینەوە, ئەوسا دەتوانین چەمکی زمان لە کۆمەڵگای هاوچەرخ تێبگەین, دەنگی یەکەم ئەو زەنگەی لەبەشی هەرە زۆری ماڵەکان باوە دەبینین ئەو دەنگە بۆ بەئاگابوونە لەکارێك وراکردنە بۆلای دەرگاکە, بەلاّم دەنگی دووەم"دەنگی بولبول" ئەو دەنگە بە مانا ىهاتنی میوانێکی ئازیزە, هەڵبەت خاوەن ماڵ بە خۆشحاڵیەوە خۆی بۆ پێشوازی ئامادە دەکات, ئێمە کاتێ گوێمان لەدەنگی بولبول دەبێت وەك دەنگی پێشوو ڕاناکەین, چونکە ئێمە ناچینە فریای کەسێکەوە بەڵکو بۆ پێشوازی میوانەکەی ئەودیو دەرگاکە دەچین, با بۆ تێگەیشتنی زیاتر دوو دەنگیتر بێنینەوە, ئەگەر بەدەگمەنیش بێت هەندێك ماڵ زەنگێك بەکار دێنن کە دەنگی"حەپینی سەگە" کاتێ دەبینە میوانی ئەو ماڵانەولەزەنگی بەر دەرگاکە دەدەین,کە دەنگی سەگ بەرگوێی خاوەن ماڵدەکەوێت نەك میوان, بەلاّم ئەگەر هەمان نمونە بگوازینەوە بۆ ئەو زەنگەی "دەنگی پیانۆ"یە ئەو دەنگە ناچارمان دەکات بەردەوام شاعیریەتێك ورۆمانسیەتێکمان تیا بێت بۆ پێشوازی میوانەکانمان, چونکە دەنگەکە بەرەو ئە ورۆمانسیەتەمان دەبات, ئێمە دەزانین ئەو دەنگانە ڕەمزن بۆ کردنەوەی دەرگا, بەلاّم ڕەمزی یەکەم دەبێتە ئاماژەیەکی جاڕسکەر"زەنگی تەقلیدی, دەنگی سەگ" بەلاّم کاتێ پەنجە بە زەنگەکەوە دەنێین وبەکاری ئەیکون هەڵدەستین و زەنگەکە دەبێ بە دەنگی بولبول یا پیانۆئەوەش ئاماژەی خۆشنودی لەناومان درووست دەکات, وامان لێ دەکات لە ئاماژەی جاڕسکەرەوە بەرەو ئاماژەی خۆشنودیەوە سەیری سەردانی میوان بکەین.

ئەوەش پەیوەندیی کردنی دەنگە بە زمانەوە کە شتراوس لە یاکۆپسنی وەرگرتووە دەیوویست بۆ ئەنترۆپۆلۆژیا بیگوازێتەوە, ئەگەرچی لە لێکۆلینەوەکەیدا لەژێ رناوی"ڕاڤەکردنی بونیادگەرانە بۆ زمان وئەنترۆپۆلۆژیا" لەو نووسینەدا وای ناوبردکە"دەرکەوتنی زانستی وەزیفەکانی دەنگ وەك

کایەیەکی سەربەخۆ وایە لەناو زانستی زمانەوانی کە وەك شۆڕشێکە دەکرێ بەراووردی بکەین بە شۆڕشی ئەتۆمی"[5].

ئەوەش وای لێکرد مرۆڤ بە زمان ناو ببات و"زمان"یش بەکۆمەڵگا, ئەنترۆپۆلۆژیای کردە پەیوەندیەکی دوانەیی لەنێوان مرۆڤ وزمان, بۆیە کاتێ لە 1950 کە جەنگی جیهانی دووەم کۆتایی هات گەڕایەوە پاریس, تا پێنج ساڵ هیچی ئەوتۆی بڵاو نەکردەوە, دواتر لە 1955بە کتێبی(گەرمیانیە خەمناکەکان) توانی بە توێژینەوە لە ژیانی مرۆڤ, مرۆڤ بەرەو بونیادی فیکریی کۆمەڵگا بگەڕێنێتەوە, ئەگەرچی ئەو کتێبە دوای مێژووی شێتی لەسەردەمی کلاسیکدای فۆکۆ نووسرا, بەڵام ناوبانگێکی زۆری بۆ درووست کرد, چونکە تێگەیشتنی نوێی لەبەرامبەر مێژوودەربڕیی کە بریتیە" لە دابڕانێکی تەواو لە تێگەیشتنی کلاسیکی بۆ خودیی فەلسەفی, لیڤی شتراوس دەریدەخست کەکۆمەڵگا سەرەتاییەکان لەناوەڕۆکدا وەك کۆمەڵگا مۆدێرنەکانن"[6].

ئەوەش نەك هەر لە تێگەیشتنە کلاسیکیەکان جیای دەکردەوە, بەڵکو لە "فۆکۆ"ش جیا دەبۆوە, ئەوەی فۆکۆ بەکاریگەری کۆمەڵگای مۆدێرنیتی ناوی دەبرد, ئەوا شتراوس ئەوکاریگەریەی دەگەڕاندەوە بۆ کۆمەڵگای سەرەتایی, ئەوکتێبە بۆ شتراوس ناسین وتێزی ئەنترۆپۆلۆژیا بوو,کە بووە مایەی ئەوەی لە 1959بکرێ بە مامۆستای ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی لە کۆلێژی(دی فرانس)، لەوماوەیەدا پەیوەندیی بە یاکۆبسن نەپچڕابوو, بەڵکو پرۆژەی هاوبەشیشیان ئەنجامدا, وەك بەهاوکاری یاکۆبسن هەوڵیدا قەسیدەی (پشیلە) ی بۆدلێر بخوێنێتەوە, ئەوخوێندنەوەیەش بووە جۆرێك لە ڕەخنەی بونیادگەریی لەجۆری دەنگ وپێکهاتەی ڕستە, لەسەر ڕێکخەریی زمانەوانی هەوڵدانێکی نوێگەرانەی ڕەخنە بوو, کەدوای ئەو بارتیس وجینیت لەکارەکانیاندا بەتەواویی پەیڕەوی ئەو توانا دەنگیانە دەکەن," هێلکاری دەنگسازی نییە, بەڵکوهێلکاری ڕێزمان

وزانستی دەلالەتە ولەم بوارەدا هێلکاری ڕەوانبێژیە لەوبوارەدا ئاراستەیان دەکات بۆشیکردنەوەی ئاسەوارەکان"[7].

ئەوەش ئەرکیۆلۆژیایە کە دەبێ بە لقێکی ئەنترۆپۆلۆژیای کلتوری, ئەنترۆپۆلۆژیای کلتوریش دەیەوێ لەنێو ئەفسانەدا ئاماژە زمانەوانیەکان بدۆزێتەوە, بۆیە بەهۆی بایەخ دانی سەرەکی بە ئەفسانە شتراوس توانی لەنێو میتۆلۆژیاوە مێژووی زمان وەدەست بێنێت,کە لەڕێگەی ئەفسانەدا دەیەوێ ڕەوشتە بەسەرچووەکان بگەڕێنێتەوە بۆ ئەوەی کە عەقڵ بە لاپەڕەیەکی سپی ناو دەبات وله توانای مرۆڤدا هەیە بەویستی خۆی چی لەسەر تۆمار بکات, بەوەش لە بیرۆکە ماتماتیکیەکانی ئەفلاتون دوور دەکەوێتەوە, چونکە ئەفلاتون (بازنە, سێگۆشە, هێل)ی بەشێوەیەکی غەریزەیی دەگەیاندەوە بە عەقڵ, هەر بۆیە شتراوس بۆ دوو سەدە پێش ئەمرۆ دەگەڕێتەوە وئەو فەلسەفەیە بەڕاست دەزانێت, بۆئەوەی مرۆڤ بەپێی ئەو زەمەنە ئەفسانە بنووسێتەوە, ئەگەرچی لەگەڵ تێپەڕینی ڕۆژگار ئەفسانە کۆمەڵێك گۆڕانی بەسەردا هاتووە, با ئەمریکا وەربگرین, ئەوئەمریکایەی(شتراوس, مارکۆزە, هانا ئارنێت) دژی دەوەستانەوە, ئەوانە لەگەڵ بیریی فەلسەفی ئەمریکا نەدەگونجان, بەتایبەتی شتراوس چونکە واقیعی ئەمریکی ئەفسانە بە ئەفسونێك ناودەبات کەباوەڕیان پێی نییە, لەگەڵ ئەوەشدا کاتێ شتراوس لە ئەفسانەی ئەمریکای باکور بدوا بوایە, دەگەڕایەوە سەر باشوریش یا بە پێچەوانەوە, بۆیە لەگەڕانەوە بۆ هەریەکێکیان پشت بەوی تر دەبەستێت, چونکە بەر لە دۆزینەوەکەی کۆلۆمبس ڕێژەی دانیشتوانی ئەو ناوچەیە گەلێك زیاتر بووە, بۆیە ئەگەر ئەو ئەفسانانە بە یەکتر بەراوورد بکەینەوە, دەبینین شتراوس بەهەڵەدا نەچووە, چونکە هاونزیکیەك لە ئەفسانەکاندا هەیە, بەڵام بەهۆی تێپەڕینی زەمەن گۆڕانیان بەسەردا هاتووە, وەك لە ئەفسانەی (هندۆکی کۆن) و(هیندیەکانی پیرۆ)هەستی پێدەکرێت, کاتێ بمانەوێ بگەینە ڕاستی ئەفسانەکە وئەو زیادەکاریەی لەلایان باکوروباشوردا

خراوەتە سەرئەفسانەکە, ئەوە دەبێ لە پەیوەندیە مرۆییەکانی پاڵەوانەکانەوە بکۆڵینەوە, دەبێ پرسیار لەناسینی کەسەکان بکەین:

ئەوانە کێن؟ پەیوەندیی ڕەگەزیان بەیەکەوە چیە؟ چونکە ئەو پرسیارانە دەمانگەیەنن بەڕاستی مێژووی ئەفسانە, ئەو ئەفسانانەی پڕیەتی لە کەسایەتی نائاسایی لەچەشنی مەسیح یا کەسی میکاڤیللی, کە میکاڤیلیەتی ئەو کەسایەتیە دەبێتە هۆی خولقاندنی ئەفسانەکان, وەك لەیەکێك لەئەفسانەکان ژنێك دەیەوێ بچێتە لای خوا کە مێردیی دەبێت, لەڕێگە ڕێکەوتی پیاوێکی ساختەچی دێت, پیاوەکە پێی دەڵێت من خودام ولەگەڵیدا دەخەوێت وسکی پڕدەکات, دواتر تووشی مێردەکەی دێت وئەویش سکی پڕدەکاتەوە,لەوسك پڕبوونەوە دوانەیەکی دەبێت, ئەودوانەیەبەتەواوی لەیەك جیان, تەنانەت لەڕووی ڕەنگیشەوە ناچنەوە سەریەك, یەکێکیان ڕەش وئەویتر سپی, ڕەشەکە کوڕێکی ئازابوو بەرگریی لە هیندیەکان دەکرد, ئەویتریان کوڕێکی ترسنۆك بووگەلێك کاری خراپی ئەنجام دەدا, ئەو ئەفسانەیە لەهەردوو ئەمریکای باکور وباشور هەیە, وەلێ لەڕووی پەیوەندیەکانی زمانەوە هەندێك گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە, ئەگەرچی دەتوانین بەئاسانی ئاماژە زمانەوانیەکانی بدۆزینەوە,کە ئاراستەکانی مانا دەست نیشان دەکات, زمان دەلالەتی ماناکان دەدۆزێتەوە, مانا کۆمەڵە ئاماژەیەکە جیهانێکی ناواقیعی نیشان دەدات, ئەوەش دەرخستنی دیووی شاراوەی حەقیقەتە, بۆیە ناکرێ ئەفسانە لەژیانی مرۆیی دەرکەینە دەرەوە, بەتایبەت بۆ ئەو نەتەوانەی زمانەکەیان لەژێر هەڕەشەدایە, هەڕەشەی مێژوو لەئێستا.. ئێستاش لەمێژوو, هەموومان ئەو ئەفسانەیەمان بیستووە کەکچێك ڕۆژی بووکێنی کە دەیگەیەننە ماڵی زاوا دەیەوێ بچێتە سەر ئاو, بەڵام ناتوانێ بچێ چونکە دەرەوەی ژوورەکە میوانەکانی لێیە ودواتر هەرلەوێ دەست بەئاو دەگەیەنێت وخۆشی بە لەتە نانێك پاك دەکاتەوە وهەر ئەو کاتە دەبێتە مەیمون, ئەوەش ئەفسانەی درووست بوونی مەیمونە, ئەگەر لە چەمکی

داریونیزمەوە لەو ئەفسانەیە ڕابمێنین, مرۆڤ لەشێوەی مەیمون دەرکەوتووە ولـە مرۆڤیشەوە بەرەو مەیمون گەڕاوەتەوە, واتە بەهۆی لـەخۆبایی بوونـەوە بـەرەو نـەژادیی خـۆی گەڕاوەتــەوە, ئـەوەش خەسـڵەتێکی مرۆڤــە لەســاتەوەختی ســەرکەوتن وبەختەوەریـدا لـەخۆبایی دەبێـت, مێـژووی ئـەوکارەش بۆیەکـەم پەیوەندیی کۆمەڵایەتی خێزانی ئادەم وحەوا دەگەڕێتـەوە, لەئـەنجامی بوونیـان لەبەهەشت هەڵە دەکەن وفڕێدەدرێنە سەر زەوی.

بۆیە لێرەدا ڕووبەرووی ئەو پرسیارەی نێوان ئەفسانەومێژوو دەبینـەوە کـە" کەی ئەفسانە کۆتایی دێت وکەی مێژوو دەست پێدەکات؟"[8].

دەسپێکردنی مێژوو جیابوونەوەیە لەئەفسانە لەسەر ئەرکیۆلۆژیای ئەفسانە, داڕشـتنەوەیەتی لەئێـستادا, کـە لـە زەمـەنی لـەدایکبوونی ناکـات, وەك چـۆن داهاتووش ناتوانێ وەك ئێستا بێـت,کۆتـایی ئەفـسانە سـەرەتای دەسـپێکردنی مێــژووە, مێژوولەســەر ئـەرکیۆلۆژیای ئەفــسانە خــۆی دادەمــەزرێنێت, ئــەو دامەزراندنەوەیــەش لـەڕێگای زمانەوەیـە, زمـان هـەوڵ دەدات پەیوەنـدیی لێـك گەیــشتن لــەنێوان(ئەفــسانە/ مێــژوو)درووســت بکــات, لەڕێگــەی (ئاخــاوتن/ قسەکەر)و(نووسین—دەقی نووسراو) ئەو پەیوەندیە لێك گەیشتنە مرۆڤ لـەئاژەڵ جیا دەکاتەوە, چونکە گیانداران لەپەیوەندیی نازمانەوانی دان و لەبڕی (ووشەی نووسراو) هەستەکانی (بینین, بیستن, بـۆنکردن, دەسـت لێـدان) بـەکاردەهێنن, بۆیە مرۆڤ لـە بـەکارهێنانی هەسـتەکانی بـەجۆرێك لەسرووشـتی گیانـداران نزیـك دەبێتەوە(سێکس, خواردن, نەریت).

لێـرەدا دەبـێ بپرسـین جیـاوازی چـییە لـەنێوان مـرۆڤ وگیانـداران, لـەکاتی نانخواردن یا لەکاتی پرۆسەی سێکسی, ئایا بەتـەنها پرۆسـەیەکی نازمانـەوانی بەئەنجام ناگەیەنن؟ ئەو پشیلە مێیەی لەڕەشەمێدا دەیەوێ مێینەکەی دەستەمۆ بکات, یائەوکەڵەشێرەی لەبەرامبـەر مریـشکێکدا خـۆی گیـف دەکاتـەوە , هـەر ئەوشێوە نێرایەتیە نییە پیاوێك لەبەرامبەر ژنێکدا دەینوێنێت؟

دیاره ئـەوەی لەیـەکتریان جیـا دەکاتـەوە تـەنیا زمانـە, بـەڵام مـرۆڤ بـەبێ بـەکارهێنانی هەسـتەکانی توانـای ئـەو ئامـاژە زمانەوانیانـەی نییـە, وەك چـۆن گیانداران لەنەبوونی زمان, هەست نـاتوانێ شـوێنی بگرێتـەوە, چـونکە نـەبوونی ئەو پەیوەندیە زمانەوانیـە وای لێ دەکـات بـەردەوام لـە تێنەگەیـشتنی یەکتریـدا بـژین, خـۆ ئەگـەر زمـان لەنێوانیانـدا هەبوایـە, زمـانێکی یـەکگرتووی خـاوەن سیستمێکی ئاماژەکاریی, ئەوسا توانای گەیانـدنی فکرەکـانی یـەکتریان دەبـوو, ئـەوەش دەیبردنـە سـەر بیرکردنـەوە لـە عـەقڵ وئەوسـا لەگـەڵ مـرۆڤ جیـاواز نەدەبوون, خۆ مرۆڤ کاتێ بـە منـداڵی لـەدایك دەبێـت زمـانی تێگەیـشتنی نییـە بەمانای زمانێکی دیاریکراو, بەڵام "ئەو لەدایك دەبێت ئامادەیی توانایەکی تیایە بۆدەسکەوتنی زمان"[9].

کەچـی گیانـداران ئـەو توانایـەیان نییـە, ئەنترۆپۆلۆژیـستە زمانەوزانیـەکان نمونەیـەکی سۆسـێر دێننـەوە وبـەجۆرێکیتر دایدەڕێژنـەوە, کـاتێ سۆسـێر سیستمی زمانەوانی بە یاری شەترەنج ناودەبات, ئەوان لەو نمونەیە دێنـە سـەر پەیوەندیی دوو یاری کە یەکەمیان شەترەنجە وئەویتریش دامـە یـە, لـە دامـەدا هیچ پلانێك نییە, بەقەد ئەوەی یاریزان کار بۆ خواردنی داش ودرووست کردنـی ئاغا دەکات لە ڕێگەی ئـەو هێڵـە ئاسـۆییە, ئاغـاش تـەنها توانایـەکی بـۆ زیـاد دەبێت, کە تێپەڕینە بە هێڵەکان ودەسەڵات بەسەر داگرتنە, تابـەردەمی چـۆل بێـت توانـای ڕۆیـشتنیهەیە, بـەڵام لـەیاری شـەترەنجدا ئەسـپ کـە لەشـێوەی پیتی(ئێلـی ئینگلیـزی)کـار دەکـات, ئـەو وەزیفەیـەی بەئەسـپ دراوە جیـاوازە لە(قەڵا) کەکاری لەچەشنی ئاغای دامەدایە, لەهەمووی مـەزنتر لەدامـەدا شـتێك نییە وەك ئەوەی شەترەنج پێی بووترێ"کش مەلیك"و نەخشە وپلانـی فکریـی سەرکەوتن وشکست هاتن دەست نیشان بکات, بۆیـە دەتـوانین گیانـداران بـەو سیـستمە نـاو بێـنین کەلـە(دامـە) دا هەیـە وسیـستمی زمانـەوانی مـرۆڤیش بەسیستمی یاری شەترەنج ناو بەرین.

ئەفسانەو مۆسیقا

هەرنوسـراوێك"نووسـین وئـاوازە" نووسـین تۆمـاركردنی هەمووكردەیـەكی زمانەوانییە, ئەوەش لەنووسینەوە وهەڵسانی, وەرگر بـە خوێندنـەوەی ئاوازێك دەگەیەنێت لەڕێگەی دەنگەوە, وەك چۆن نۆتـەی مۆسـیقی نووسـراوێكە كـاتێ مۆسیقاژەنێك كاری لەسەر دەكات, نووسراوەكەی سەركاغەز لەڕێگـەی دەنگـی ئامێرەكـــەی بەئێمەدەگەیـــەنێت, هەڵبـــەت دەتـــوانێ هـــەمان نوســـراو لەڕێگـەوی(دەم) بەئێمـە بگەیـەنێت كـەجۆرە دەنگێكـی مۆسـیقیە, ئـەوەش بەرلەوەی خوێندنەوەی نۆتە بێت, ئاوازێكی دەنگی فۆنیمەكانە, كـە دەبـێ بـە نووسـینەوەی زمـان, زمانێـك لای دانیـشتوانی ڕاسـتەقینەی ئیـستراليەكان كێشانی كۆمەڵە هێلێكی ئاڵۆزبوو كە زەحمەتە كەسێكی خۆر هەلآتی لەوهێڵ و وێنانە حاڵی بێت, لەكاتێكدا خۆرئاواییەك دەتوانێ بگاتە مانـای هێڵـەكان, ئـەو تێگەیشتنە لەزمان پەیوەندیی مرۆڤـە بـە ئامـاژەوە, تێگەیـشتن لەمۆسیقاشـدا هەر هەمان تاكتیك بەڕێوەی دەبات, چونكە مۆسیقا لەئەفسانە جیا نابێتەوە و لەڕێگەی كۆمەڵە ئاماژەی بیستراوگوتارێكی ئەفسانەیی بونیاد دەنێت.

شتراوس ئەو بە(هاوفۆرمی)و(هاوسێیەتی) ناودەبات, یەكێك لەنمونەكانیـشی ئۆپێرای"ئەنگوستیلە" ی ڤاگنەرە, لەو بارەیەوە دەڵێ:

"یـەكێك لـەگرنگترین بابەتـەكانی ئـەم ئۆپێرایـە چـاو پۆشـیكردنە لەعەشـق, ئەمەش سەرەتا لەگەنجینەی زێڕینی ڕووباری (ڕاین)دا ڕوودەدات,كاتێـك كـچانی ڕووباری ڕاین (ئالبریخ) ئاگادار دەكەن كەئەگەر دەیەوێت زێـر بەدەسـت بێنێـت, پێویستە چاولەعەشقی مرۆیی بپۆشێ بۆ ئەوەی زێر بەدەسـت بهێنێـت, لێـرەوە لەڕاسیتیدا دەست لەعەشق هەڵدەگرێ"[10].

ئەو پەیوەندیە هونەرمەندێكی مۆسیقی هەستی پێناكات, چونكە ئەو دەیەوێ لەناو هونەرەكەی خۆیدا بتوێتەوە, بـەلآم ئەنترۆپۆلۆژیـستێك كـاری دۆزینـەوەی ئەفـسانەیە لـەنێو كـاری ڕۆشـنبیریدا, بۆیـە ئـەو ئیـدراك بەومەسـەلەیە دەكـات,

شتراوس كاتێ بۆ"رینی لیبۆوینر" ی ئاواز دانەریی هاوڕێی باسی ئەفسانە دەكات" كە لەسەرەتاوە دوو چیرۆك لەیەك دەئاڵێن ودواتر تێكەڵ دەبن ودەبنەیەك بابەت"[11] سەرەتا ئاواز دانەرەكە نكوڵی لەوە دەكات كەسەر لەبەری مێژووی مۆسیقا شتێكی لەو چەشنەی تێدا بێت, كەچی دواتر پارچە مۆسیقایەكی خۆی بۆ دەنێرێ كە پێكهاتەی ئەو ئەفسانەیە بوو, كەسەرەتا نكوڵی لێوە دەكرد, ئەومۆسیقایەش زمانێكە لەناو مانادا كەئاماژە ئاراستەی وەرگر دەكات, بەواتا وەك هەر سیستمێكی زمانەوانی دەنگ ومانا لەخۆ دەگرێت, ئەو دوانەش بەلای یاكۆپسن "دوو لایەنی لێك دانەبڕاوی زمانن, چونكە لەلایەكەوە دەنگ دەرخەری واتایەكەیەو لەلایەكی دیكەشەوە هیچ واتایەك بەبێ ئەو دەنگەی كەدەرخەریەتی بوونینییە, لەمۆسیقادا پانتایی دەنگ زاڵەو لەئەفسانەشدا پانتایی واتا"[12].

بەمانای مۆسیقا لەودیو دەنگەوە ئەفسانە بەرهەم دێنێت, لەئەفسانەشدا ماناكان دەست دەكەون ئەومانایانەی بەبێ ووشە لەڕێگەی"ئاواز" ەوە مانا دادەمەزرێنێ, ئەوەش پێچەوانە دەبێت لەگەڵ رۆسۆ, رۆسۆ پێی وایە ووشە هەڵبژێردراوەكان نابنەكۆمەڵە ئاوازی نێو سیمفۆنیایەكی مۆسیقی, ئەگەرچی لەهەندێ باردا پاشەكشە لەوبۆچونانە دەكات, چونكە ووشە دەنگێكەو ئەو دەنگەش ئاوازێكی هەست پێكراوە, ئەو سیستمە نووسراوەش خاوەنی بونیادێكی بكەری تایبەتە كەوێنەكانی هزری كردووە بەشاردنەوەی كۆد, ئەوەش وەك ئەوخۆحەشاردنەوەی سیستمی زمانە لەناو نووسیندا, بۆیە مۆسیقا لەڕێگەی دەنگەوە بەرەو ڕەگی ئەفسانەدا دەچێتە خوارەوە.

كاتێ بمانەوێ مۆسیقاوئەفسانە بە نارۆشنی لەلامان نەمێنێتەوە, دەبێ ڕێكخەرێكی زمانەوانی پارێزگاری لەیەكەی هیرمنیۆتیكی لەگەڵ ئەفسانەدا بكات, با ئۆپێرای ئەلیكترای ریتشارد شتراوس بێنینەوە یادمان, لەو ئۆپێرایەدا ئاستی دەنگی كارەكتەرەكان مامەلەكردنە لەگەل خودی ئەفسانەكەدا, ئەوەی دەیەوێ دەنگی ئۆپێرا وكارەكتەرەكان وئەفسانەكە نەشێوێنێت مۆسیقایە, مۆسیقا

گەیاندنی ئەفسانەیە لە دووتوێی سیستمێکی ئاماژەکاریی, ئەوئۆپێرایە سەرلەبەری زمانیمۆسیقا دەیکاتە گوتارێکی سیمیۆلۆژیی داپۆشراو بەمیتۆلۆژیا, ئەوەش کرانەوەی مانایە, ئەو مانایەی ئەفسانەکان لەگەڵ خۆیان دەیهێنن وداهێنەرانی وەك (ڕیتشارد شتراوس) ماناکان دەکەنە کۆمەڵە ئاستێکی دەنگی کەپێشتر لەدووتوێی پەڕاوەکانەوە ناسیبوومان, بەو کارەی ناسینی ئێمە بۆ ئەفسانەکە لەو چەمکە باوە جیا دەبێتەوە, چونکە ئەمجارەیان ووشەکان ڕادەگیرێن وبوار بۆئاوازەکان فەراهەم دەکرێت.

توخمەکانی زمان

شتراوس خواردن وسێكسی به‌ په‌یوه‌ندیه‌كی سه‌پێنراوی دوو پرۆسه‌ی بایه‌لۆژی بۆسه‌ر مرۆڤ ده‌زانی كه‌ توخمه‌كانی زمان پێكدێنن, ئه‌وانه‌ش له‌كۆمه‌ڵه‌ پرسیارێكدا ده‌یانه‌وێ مرۆڤ بناسن, ئه‌و پرسیارانه‌ش له‌ حه‌زه‌كانی ئه‌و مرۆڤه‌وه‌ هاتووه‌ بۆ جۆری خواردن وشێوه‌ی پرۆسه‌ی سێكسی, توانای غه‌ریزه‌یی ئه‌وكه‌سه‌ چه‌نده‌ وچه‌نده‌ به‌لای سێكسی ناسرووشتیدا ده‌ڕوات وچه‌نده‌ پارێزگاره‌ له‌سه‌ر ئه‌دگاره‌ سرووشتیه‌كان, هه‌روه‌ها له‌كۆمه‌ڵگای حه‌رامدا په‌یوه‌ندیی سێكسی مرۆڤ به‌ئاژه‌ڵ په‌یوه‌ندیه‌كی باوه‌و پرسیارێكی هه‌ره‌ باوی ئه‌نترۆپۆلۆژیسته‌كانه‌ كه‌ په‌یوه‌ندیی به‌ شیرازه‌ی خێزانه‌وه‌ هه‌یه‌, وه‌ك له‌یه‌ك له‌فلمه‌كانی بازۆلۆنی داده‌بینین په‌یوه‌ندی سێكسی كوڕه‌كه‌ له‌گه‌ڵ به‌راز له‌ناو كێڵگه‌دا سه‌ره‌تای ده‌رخستنی ئاماژه‌ی تێكچوونی په‌یوه‌ندیه‌ خێزانیه‌كانه‌, كه‌ دواتر ئه‌و (ئه‌یكون) ه‌یه‌ ده‌بێت به‌ ئاماژه‌ی سه‌ره‌كی فلمه‌كه‌, كاتێ ده‌بینین دایكه‌كه‌ شه‌وانه‌ له‌یانه‌كان ده‌بێت و به‌سه‌ر خۆشی له‌سه‌ر شۆسته‌كان ده‌مێنێته‌وه‌ تاوه‌كو هه‌رزه‌كاره‌كان له‌گه‌ڵ خۆیان بیبه‌نه‌وه‌, ئه‌وه‌ش له‌پاڵ ئیدمانبونی باوكه‌كه‌ به‌خواردنه‌وه‌ ولادان له‌ نه‌ریتی خێزانه‌كه‌ له‌لایان كچه‌كه‌ی سه‌رله‌به‌ری فلمه‌كه‌ ده‌كاته‌ ئاماژه‌ی ڕووخانی خێزان.

خواردن هه‌روه‌ك سێكس توخمێكی تری زمانه‌, ڕه‌نگه‌ له‌خواردندا ئه‌وه‌ی بایه‌خی نه‌بێ ئه‌وه‌یه‌ كه‌ئێمه‌ له‌گه‌ڵ كێ نان ده‌خۆین, چونكه‌ ئێمه‌ كاتێ بانگی یه‌كێك ده‌كه‌ین بۆ نان خواردن, به‌واتای به‌ دانیشتنه‌كه‌ی ڕازین, به‌ڵام"شێوه‌ی دانیشتن مه‌سه‌له‌یه‌كی پرۆتۆكۆلی گرنگه‌"[13].

ئه‌وه‌ سه‌رباری ئه‌وه‌ خواردنه‌ ئاماده‌كراوه‌كه‌ چییه‌, ئیتالیه‌ك قرژاڵ به‌خۆشترین خواردن ده‌زانێت, به‌ڵام ئه‌گه‌ر كوردێك بۆ خواردنی ئه‌وگۆشته‌ بانگ بكات, له‌وانه‌یه‌ تاهه‌فته‌یه‌ك قێزی له‌هه‌موو خواردنێكیش بێته‌وه‌ وبۆ ماوه‌یه‌كی زۆریش ئه‌و سفره‌ پیسه‌ی بیر نه‌چێته‌وه‌, مه‌سیحیه‌كانی له‌نده‌ن وه‌ك كه‌سێكی ئیسلام خواردنی سه‌گیان پێ حه‌رامه‌, له‌كاتێكدا مه‌سیحیه‌كی

سویسرایی بە خواردنی سەرەکیخۆی دەزانێ, ئەوەی شتراوس لەجۆری گۆشت مەبەستیەتی (قرژاڵ, بەراز, سەگ)ن, بەڵکو گۆشتی مرۆڤە, ئەوگۆشتەی لەزۆر قۆناغی مرۆیی مرۆڤ ناچاربووە بیخوات, بەتایبەت لەکاتی جەنگدا کاتێ سەربازەکان گۆشتی هاوڕێ مردووەکانی خۆیان دەخۆن,"شانۆی ئەڵمانی چەندین دەقی لەو بوارەدا هەیە" ڕاستە ئەو هەڵوێستە کردەیەکی بێ مانایە, چونکە هەرگیز دڵمان بەلای گۆشتی مرۆڤدا ناچێت, مرۆڤ ناتوانێ خوێنی دۆستەکەی لەگلاسێکدا بخوات, یا لەسەر جەستەی زامداری, بەلأم زۆر ئاساییە لەڕێگەی دەرزیەوە خوێنی بگرن وبیدەنە کەسێکی ترەوە, کەواتە گرفتەکە لەجۆری خواردنە, ئێمە ناتوانین ئەو شتانە بخۆین وبخۆینەوە, بەلأم بەڕێگەی تر بەلامانەوە ئاساییە, تۆ ئەگەر گورچیلەکانت لەکاربکەون وهەموو دونیات پێبدەن ئامادە نیت گورچیلەی نزیکترین کەسی خۆت لەڕێگەی دەمەوە بخۆیت, بەلأم تامردن خۆت بەقەرزارباری دەزانیت ئەوکاتەی هەمان گورچیلەت لەڕێگەی نەشتەرگەریەوە بۆ دەچێنن, ئێمە لەمێژووی ئیسلامدا ئەو ژنەمان چەند بەدڕندە دێتە بەرچاو کاتێ هەمزە هەموو براکانی کووشتوەو داوا دەکات بۆی بکوژنەوە,کاتێ هەمزەی بۆ دەکوژن ودەچێتە سەر تەرمەکەی خوێنی فڕ دەکات, چونکە بەڵێنی دابوو ئەو کارە بکات,ئەو بەڵێنەی ئەو بۆتۆڵە سەندنەوە بوو, بەلأم وێنەکە ئەوپەڕی شەرانگێزی لەخۆ گرتووە, ئێمە لەشەڕانگێزیەتی ئەو وێنەیەوە دەچینە سەر پرسیارێکی شتراوس:"ئایا یاسایەك هەیە بتوانێ خواردنێکی هاوبەش بۆ هەموو مرۆڤەکان بدۆزێتەوە, لەسەرتاپایکلتورە مرۆییەکان ولەهەموو شوێنێکدا؟"[14].

دەتوانین ئەو دوو توخمەی زمان ببەستینەوە بەکاتی ئاهەنگی ژنهێنان, ئەوکاتەی بووك وزاوا لەناویەك قاپد اپارچە کێکێك دەکەنە دوولەت ودەیخۆن,

یـا بەیەکـەوە لـە گلاسـێکدا شـەربەت دەخۆنـەوە, کـە لـەدوای ڕۆیـشتنی میوانەکانیش توخمی دووەمیش"پرۆسەی سێکسی"دەست پێدەکات[15].

ئەمرۆش نییە ئەنترۆپۆلۆژیستەکان واهەست دەکەن هاویەکسانیەکی قـووڵ هەیە لەنێوان ئـەوەی بـە(دەم) ەوە هەیـە لەگـەڵ پرۆسـەی سێکسی, ئـەوەش بـەهێزی پەیوەندیـەکانی زمـان دادەنرێـت, پەیوەندیـەك کـە هـەردووکیان کۆبکاتـەوە, ئـەویش(دەم) ە, لـە وەزیفـەی خواردنـەوە بـۆ وەزیفـەی مـاچ دەگوازرێتەوە, یـا بـۆ بـەکارهێنانی پرۆسـەی سێکسی لای کەسـی لادەر, ئـەو حالەتـە لەتـەواوی فلمـە سێکـسیەکاندا دەبینرێـت, یـاخود وەك لـەدانپیانانی سەرۆکی پێشووی ئەمریکی(بیل کلنتۆن) دا هـاتووە, کـە پەیوەنـدیی سێکسی لەگەڵ مۆنیکاوە لەم ڕێگەیەوە بووە, لێـرەدا ئـەوەی بـەهۆی ئـەو ڕەفتارانـەوە بـەلادەر ناودەبرێـت هـەڵگری کەسـێتیەکی نەخۆشـن, کـە چـەپاندن تووشـی ئەوحالەتـەی کـردوون, یـاخود هەسـتکردن بـە خـۆ بەکـەم زانـین کـە ئـەوەیان مەبەستی ئەو نووسینەی ئێمە نیە.

چارەسەرکردنی نەخۆشی

ئەفسانە توانای چارەسەرکردنی نەخۆشیە دەروونیـەکانی هەیـە, کەکەسـی نـەخۆش لەڕێگـەی چـیرۆکە ئەفـسانەییەکەوە لـە دڵەڕاوکـەی واقیـع دەکرێتـە دەرەوە و بەرەو نێـو میتۆلۆژیا دەبردرێـت, لەوکاتەشـدا ئەفسانە پەیوەنـدیی نێـوان(میکـرۆب/ نـەخۆش) دەدۆزێتـەوە, ئـەوەش بەچارەسـەری (شـامان)[16] ناسراوە.

دەبێ نەخۆش ببردرێتە نێـو ئـەو فەزایـە کـە ئـەو بـڕوای پێیـەتی لەژیانیـدا وبووە بە خـەونێکی بەئاکام نەگەیـشتووی, منـداڵێك خـەون بەشـارێکی یاریـەوە دەبینێـت کەگیانـداران لەیاریەکەیـدا بەشـداربن, دەبـێ ئەوئەفـسانەیەی بـۆ منداڵەکە دەگێڕدرێتەوە لەو سرووشتەی خۆی بێت, دەنا ئنتیمـای بـۆ ناکـات, هەر ئەو چیرۆکەشە دەبێتە چارەسەری شـەهرەیار, یـا کـاتێ ژنێـك نائومێـدیی

تووشـی خـەمۆکی کـردووە, دەبـێ بەرەوئـەو ئەفـسانەیە نزیـك بکرێتـەوە, کـە لەڕێگـەی کائینـە ئەفسانەییەکان ئومێـدیی لـەناو درووسـت بکاتـەوە, ئـەوەش پەیوەنـــدیی گێڕەرەوەیـــە بەئەفـــسانە, چـــونکەگێڕەرەوە لـــەناو سیـــستمی ئاخاوتنـدا چـیرۆکێکی بیـستراو بەکەسـی نـەخۆش دەگەیـەنێت,کـە دەبێـت بـە دەقی بیستراو, ئەوەش کەسی نەخۆش ناچار دەکـات بـەهۆی سـەرنج ڕاکێـشی چیرۆکەکە تاکۆتایی گوێ بیستی بێت.

تێکشکاندنی کرنۆلۆژیای مانا

چۆن جارێکی تر مانا بخوێنینەوە؟

ئێمە ناتوانین ماناکـان بخوێنینـەوە, تـاوەکو زەمـەنیکرنۆلۆژیای مانـا تێـك نەشـکێنین وسـەرلەنوێ پەیوەندییـەکان ڕێـك نەخەینـەوە, ئێـستا ئەفـسانەی ئۆدیب وەردەگرین, کە سیستمێکی زمانەوانی وێنای دەقێکی شـانۆیی کـردووە لای شاعیروشانۆنامەنووسی یۆنانی سۆفۆکلیس.

دەبێ ئەو سیستمە زمانەوانیەی لەدەقەکـەدا فـۆرم ونـاوەڕۆکی کـردووە بـە زمانێکی تر بۆ گەیاندنی لەنێوان مانا نەستیەکانی ئەفسانە ومەبەسـتی ئاگـایی بۆگەیانـدن, ئەنجامـەکانی ئەفسانە لەبەرچـاو بگیرێـت, بـۆ ئـەوەش شـتراوس کۆمەڵێك ژمارە دەنووسێت, کە بەشـێك لـەو ژمارانـە دووبـارە دەبنـەوە, دواتـر هەوڵ دەدات ئەو ژمارانەی دووبارە بوونەتەوە بـەدوای یـەك بیـان نووسـێتەوە, بەو کارەش ئەو ژمارانـە لەسـەر ئەفـسانەی ئۆدیـب پراکتیـزە دەکـات, تـاوەکو زمان ومانا بدۆزێتەوە, ئەوەش لەڕێگەی تێکشکاندنی هێلەکرنۆلۆژیەکانی مانـا, بـەوکارەش جـارێکی تـر مانـا ڕێـك دەخەینـەوە سـەر سیـستمێکی هاویـەکی پەیوەندیەکان.

7,5,3,7,5,2,1,8,7,5,4,1,8,6,4,3,2,8,7,4, 2,1

بەمانای ژمارەکان بەدوای یەك ڕیزدەکەین ئەو ژمارانەی لەخشتەی پێشوو نووسیومانە4 بەدوای 4 دەنووسرێتو1 بەدوای یەکو3 بەهەمان شێوە, بەم شێوەیە ماناکان لێك نزیك دەکاتەوە بۆ خوێندنەوەی ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانی کەئەنجام لەنێوان خشتەکەو ماناکانی ئەفسانە بەم شێوەیەی خوارەوە مانا لەئۆدیپۆس ڕێك دەخاتەوە

کادمۆس بەدوای خوشکەکەیدا دەگەڕێت			
		کادمۆس ئەژدیها **دەکوژێت**	
	کچانی سپارتیات **یەکتری دەکوژن**		
			لابداکۆس= **شەلە**
	ئۆدیب لایۆسی قەشە **دەکوژێت**		لایۆس= چەپەیە
		ئۆدیب **(ئەباهۆڵ)ی** باوکی خۆی دەکوژێت	
			ئۆیب= قاچی برینە
ئۆدیب, جۆکاستای دایکی خۆی **دەهێنێت**			
	ئیسۆکلیس بۆلۆنیسی **برای دەکوژێت**		
ئەنتیگۆنا پۆلۆسیسی برای دەخاتەگۆڕەوە, هەرچەندە لەوکارە **ئاگادارکراوەتەوە** کەنەیکات			

لەڕێگـەی ئەوخـشتەیەوە دەتـوانین سـەرلەبەری ئەفـسانەکە بخوێنینـەوە, ئەگەر لەلای ڕاست بۆچەپ بیخوێنینەوە ئەوە بەپێی مەبەستەکانی ئاگایی بـۆ گەیاندنی ئەنجامەکان بۆ ئەفسانەکە حاڵی دەبین کە هـەر لـە گـەڕانی کـادمۆس بەدوای خوشـکەکەی دەسـت پێـدەکات, تـا دەگاتەکوشـتنی بۆلـۆنیس لـەلایان ئیتۆکلیسی برایـەوە, بـەڵام ئەگـەر بمانـەوێ لـەنێو مانـا نەسـتیەکانی ئەفسانە سیـستمی زمانـەوانی بدۆزینـەوە, ئـەوە دەبـێ لەسـەرەوەبۆخوارەوە دابـەزین, بەواتای لە(گەڕانیکادمۆس) بۆ هێنانی جۆکاستا لەلایان ئۆدیبەوە, ئەو سـتونە بـە لـەگۆڕنانی پۆلۆسـیس لـەلایان ئـەنتیگۆنای خوشـکی بـەجێ دەگەیـەنرێ, هەرسێ کردەی ناومانا کەجـەخت کردنەوەیـە لەسـەر پەیوەندیـەکانی خێـزان, کەچـی لەسـتونی دووەمـدا کوشـتنی لایـۆس وبۆلـۆنیس بـۆ بەگژداچـوونەوەی پەیوەندیەکانە, ئەگەرچی مانا لەستوونی سێیەمدا لـەناو دەلالـەتی کووشـتندا دووبارە دەبێتەوە, بەڵام شتراوس ئاماژەی ئـەو سـتوونە بـەوە جیـا دەکاتـەوە کەئەمجارە کادمۆس‌وئۆدیب دەبنە پیاوکوژ, کە ئەوەش ئاماژەیە بۆ دڕنـدەیی, ئـەوەی هـەر خوێندنەوەیـەك فەرامۆشـی دەکـات وشـتراوس لەخوێندنـەوەی میتۆلۆژیا بە بایەخەوە لێی دەڕوانێت ئاماژەی بایەلۆژی کەسـەکانە, بۆیـە ئـەو خوێندنەوەکە بەناتەواو دەزانێت ئەگەر پێمـان نـەڵێت کـە"لابـداکۆس, لایـۆس, ئۆدیـب"سـیفاتە کەسـیەکانیان چیە,کەئـەوەش گەیـشتنە کـۆد وتێکـشکاندنی هێلە بـەدوا یەکـەکانی ئەفسانەیە بـۆ وەدەسـت کـەوتنی مانـا, مانـا بایـەخ بـە مەبەست نادات, چونکە مەبەست خولیای ئەنجامەکانی کۆتاییە, بەڵام ماناکـان دەیانەوێ پەیوەندیە هاونزیکیە بونیادگەراییەکان دەست نیشان بکەن.

شتراوس بـەو کـارەی فرۆیـد دەخاتـە نـاو خوێندنەوەیـەکی تـرەوە, کـە لـە نەخۆشیە دەروونیەکانەوە بـەرەو فەلـسەفە دەیهێنێـت, چـونکە ئۆدیپـۆس بـۆ فرۆید سـێنتەری تێڕوانینـە سـایکۆلۆژیەکانی بـوو,کـە تـاك لەڕێگـەی ڕاسـتەوە دەیویست بەرەو ڕووداوە کتوپڕەکانی ڕابردوو بگەڕێتـەوە, شـتراوس گـوێی لـە

مرۆڤـەكانی ناوخێـڵ ڕادەگـرت, تاوەكوئەفـسانەكانی نـاو خێـڵ لەسـەر زاری خۆیانـەوە ببیـستیێ, یـەكێك لـەو ئەفـسانانەش: كوڕێـك دەكەوێتـە عەشـقی خوشكەكەی خۆیـەوە, بـەڵام كچەكە لەدەسـت عەشـقی براكـەی سـەری خـۆی هەڵدەگرێت وئاسمان بۆلای خـۆی ڕایدەكێشێت ودەبـێ بـە(مـانگ) وبراكەشـی دەبێ بە(خۆر) تابەدوایدا بچێتن, بـەڵام لـەكاتی مـانگ گیرانـدا نائومێـد دەبێـت بەوەی پێی بگات[17].

دیارە ئەو ئەفسانەیە بۆ درووست بوونی چیرۆكی مانگ وخـۆرە,ئـەویش لـە ڕاڤەكردنی ئەنترۆپۆلۆژی زیاتر لەخـەون دەچـن,كـاتێ دەمانـەوێ ڕاڤـەی ڕەمـز بكەین, هەمان دەلالەتی ئەو چـەمكە ڕەمزیـەی هەیەكـە لەخەونـدا هەیـە, بۆیـە لـەخۆڕا نـەبوو كـە فرۆیـد ئەفـسانەی خێڵـەكان وسـایكۆلۆژیای بەیەكـەوە دەبەستەوە.

جینالۆژیای زمان

شتراوس دەیویست هێلێك لە بۆچوونەكانی لەنێوان(جینالۆژیا, سـایكۆلۆژیا, ماركسیزم) درووست بكات, ئەوەش گەڕانەوە بوو بـۆ پرسـیارە سـەرەتایەكانی بیركردنەوەی لەسرووشـت, چـونكە ئـەو دەیویـست لەسـەیركردنی بـۆ درەخـت بەرەو جینالۆژیای درەختەكە قـوول بێتـەوە, كـە كۆمەڵـە قۆنـاغێكی هەیـە بـۆ گەشەكردن تابەر بگرێت لەو دیدگایەوە دەیویست لەگەڵ مێژووی مـرۆڤ ڕەفتـار بكات, هەڵبـەت ئـەوكارەی كـردی بـەدژی مێژوونووسـان, چـونكە ئـەوان مێـژوو وەك زومی كامێرای وێنە دەردەخەنەوە, هەر بۆیە مامەلـەی شـتراوس تەنانـەت لەگەڵ زمانەوانیش بۆ ڕێكخستنەوەی پەیوەندیەكان بوو, بەواتای ووشـەی وەك بونیـادێكی سـەربەخۆ سـەیر نـەدەكرد, وەك لەهەنـدێ زمانـدا تـەنها بـۆ مەبەستیدەلالەت بەكاردێت, وەك لە زمانی(شینۆك) لەلای (بـاكور_خۆرئـاوای ئەمریكای باكورەوە ووشە ماناكان ناگەیەنێ, هێندەی دەیـەوێ دەلالـەت بـدات

بەدەستەوە,ئەگەر سەیری ئەو ڕستەیە بکەین"کچە چاوشینەکە کوڕەکەمی شێت کردووە"ئەوا لای ئەوان ئەو ڕستەیە ئاوای بەسەر دێت"چاوشینە کچەکە کردی شێت کوڕەکەم"

ئەنترۆپۆلۆژیا لە ڕەخنەی وجودیەتدا

سارتەر هێرشێکی توندی کردە سەر چەمکی بونیادی نەستی عەقڵ لای شتراوس, وبەتەواوی جەختی لەوەکردەوە کە نەست هیچ بنەمایەکی زانستی نییە, وە سەبارەت بە خوێندنەوەی بونیادگەرانە بۆ مارکسیزم کۆمەڵێك ڕەخنە لە شتراوس دەگرێت, چونکە بەلایەوە نەیتوانیوە جگە لە فکریی سەرەتایی مارکسیزم بەرەو ماناکانی مێژوو نزیك بکەوێتەوە, چونکە مێژوو لەسەر کۆمەڵێك ئاستدا کار دەکات, لەوانە(هێزی بەرهەم هێنان)و(پەیوەندیی بەرهەم هێنان) کە یەکەمیان لەناو بەگژدا چوونەوەکانی موڵکیەتی تایبەتی وڕێرەوی سۆسیالیزم درووست دەبێت.

هەرچی(پەیوەندیەکانی بەرهەم هێنان) ە لەناوجیاوازی ململانێ ئابوریەکان دێتە بوون, ئەوەش لەو پرسیارەی سەرەتای لێکۆڵینەوەکەی سارتەردا هاتووەکە:"ئایا ئەو میکانیزمانەمان هەیە کە ئەنترۆپۆلۆژیا دابمەزرێنین؟"[18]

وەڵامی ئەوپرسیارە ومیکانیزمەکانی لەناوفەلسەفەی مارکسیزمدا دەبینێت, ئەو فەلسەفەیە بەوە ناودەبات کە تائەم ڕۆژگارە فەلسەفەیەك نییە تێیپەڕاندبێت, وجودیەتی خۆشی بەبەشێکی دەرکەوتوو لەناو ئەو فەلسەفەیەدا ناو برد, ئەوەش بووە هۆی ئەوەی زیاتر لەسەر ووشەی فەلسەفە پێداگری بکات وبلێت: تا لەفەلسەفە نزیك بینەوە ئەو لێمان دوور دەکەوێتەوە, چونکە کۆمەڵە بەشێکیتر هەن کەناڕۆشنن, وەکاتێ فەلسەفەی مارکسی بەو فەلسەفەیە ناو برد کە توانای گۆڕانی هەیە بۆ کۆمەڵگا, هۆیەکەی ئەوەبوو فەلسەفەی کانت لەقۆناغی پیشەسازی ویستی بۆ بۆرژوازیەت وێنەیەکی جیهانی بەمرۆڤ ببەخشێت وفەلسەفەی دیکارت فکرەی عەقڵی بۆ بیرکردنەوەی بۆرژوازی لەپێش شۆرشدا

درووست كرد, ئەو بۆچوونەشی وای لێدەكرد بگاتە ئەو بڕوایەی كە هەریەك لەو دوو فەلسەفەیە عەقڵی ڕاڤەكاری تیا ونبووە.

ئەگەرچی ئەو ڕەخنانەی سارتە رناتوانێ بەتەواوی ئەو بۆچوونەمان لادرووست بكات كە شتراوس نەیتوانیوە ماركسیزم لەچەمكە كلتوریەكەی بەرەوكۆمەڵگای سەرەتایی بهێنێت, ڕەنگە پێویستیە ڕەوانبێژیەكان لە دەروازەكردن بۆ مێژوو لەلای هەردووكیان جیاوازی هەبێت, شتراوس نەریتەكانی كۆمەڵگای سەرەتایی بەشێوەیەك لەدەرەوەی مێژوو ڕاڤەدەكات, لەو ڕووەوە ئەدمۆند لیتش تاڕادەیەكی باش لێی تێگەیشتووە وپێی وایە كۆنەستی یادەوەریی لەڕێگەی پرۆگرامێك كە شایستەی گۆڕانكاری بێت دەخاتەكار, كە دیارە ئەو سیستمە لای (دۆركایم) یش بەسیستمێكی قبوڵ كراو دەزانرێت, كە بە دوو بوون گریمانی دەكات: "بوونی تاكایەتی كە بۆ كیانی ئەندامێتی دەگەڕێتەوە بوونی كۆمەلأیەتیش كە كۆمەڵگا نوێنەرایەتی دەكات"[19].

هەرچی سارتەرە دان بەو سیستمە نانێت, چونكە بۆخۆی لەڕێگەی ئاگاییەوە بەكاری تاكانەگەیشتووە, لەبەرئەوەی ئازادیی مەبەستی هەرە دیاری فەلسەفەی وجودیەتی سارتەرە, كەچی شتراوس ئەو بۆچوونە مرۆییەی كە ستراتیژیەكەی ئازادییە فەرامۆشی دەكات, ئەوەش خاڵی ناكۆكیەتی لەگەڵ سارتەردا, چونكە بەرلەوەی سارتەر هێرش بكاتە سەر ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانی, شتراوس هەر لەسەرەتای كاركردنی بەدژی وجودیەت وەستایەوەو بەهەموو شێوەیەك ڕەتی كردەوە, ئەوەش تەنها ئالأ هەڵگریی وجودیەت نەبوو كە لێی هاتبووە وەلأم بەڵكو كۆمەڵێك دەنگی تریش لێی هاتنە وەلأم كە دیارترینیان(هنری لۆڤیڤەر)بوو, كەزۆر بەتوندی ڕەخنەی لە ئەنترۆپۆلۆژیای بونیادگەری گرت وبەهێڵێكی ئالۆزی نێوان بونیادی نەستی ئەفسانە ویاسا نەگۆڕەكانی سرووشت ناوبرد, شتراوسیشی بەوە تاوانباركردكە بەشداریی لەوناكۆكیانە نەكردووە كە فەڕەنسا لەجەنگی جەزائیرەوە هەیبووە, بەڵكو خەریكیگەڕان وپارێزگاری كردن

بـووه لەمیتۆدەکـەی خـۆی, بـەواتای مەبەسـتی بووکـاری شـتراوس لـەپاڵ ئـەنترۆپۆلۆژیا دەبـوو بەشـداریی کـردن بێـت لـە گۆڕانکاریـە سیاسـیەکان, ئـەو ڕەخنەیەش بە تەنها ئاراستەی شتراوس نەکراوەو بەڵکو ڕەخنەیەکە ڕووبـەڕووی تەواوی بونیادگەرەکان کراوە, بەڵام لەبەرامبەر ئەو ڕەخنانەی سارتەر لەڕێگـەی کتێبـی"ڕەخنـەگرتن لەعـەقڵی دیالـەکتیك" ئاراسـتەی کردبـوو بەتایبـەت کـاتێ ویستوویەتیجیاوازینێوان(عـەقڵی ڕاڤـەکاریی) و(دیالـەکتیکی عـەقڵ)دەربخـات, دەرخستنی ئەو جیاوازیە بەلای شتراوسەوە, تـەنیا هەڵەیـەکی سارتەرەولەسـەر ئەو هەڵـەی سـارتەر پـێ دادەگـرێ وپرسـیارێکی ئاراسـتە دەکـات: کـە لـەنێوان ئەودووانەدا کـە جیاوازیـەکانیان دەر دەخـات"بۆچـی لەنێوانیانـدا بەیەکداچـوون ڕوودەدات؟ کامەیان بنەمای تایبەتی هەیـە؟ کـاتێ بڵـێین بایەکـەم پـێش دووەم بکەوێت؟"[(20)].

دواتر ئەو پرسیارەش دەباتەوە ئاستێکی تری زمان ئاستێك کە سارتەر تەواو فەرامۆشـی کـردووە وئـەوبیری دەهێنێتـەوە"چـی لـەو میللەتانـە بکـەین کـەبێ مێژوون؟"[(21)].

چونکە وەك لەسەرەتاوە ئاماژەمان پێدا کەشـتراوس لـە مێـژووەوە لـەزمان دەست پێدەکات, بەبێ مێژوو زمان بونی نییە, مرۆڤی سـەرەتایی کـاتێ لەسـەر شوێنەوارەکان زمانی نووسراو بەجێ دێلێت بەواتای مێژوو تۆمار دەکات, چونکە زمـان ومێـژوو پەیوەندیـەکی دوانـەییان هەیەولەیـەکتری جیـا نابنـەوە, ئـەوەش پەیوەندیی مێژووی مرۆڤە بەزمانەوە, مێژوویەك یەکەی هاوبەشـی بۆمرۆڤوزمـان دەنووسێتەوە,ئەویش ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانیە کەئەوەش ژێرخانی بونیادنـانی مێـژووی زمانـە, تـا بتـوانین لـە ڕەهەنـدە ئیـستاتیکیەکانی زمـان وپەیوەندیـە دەلالیەکان وورد بینەوە.

پەراوێزوسەرچاوەکان:

1- کلۆد لیڤی شتراوس, لە1908لە بەلـژیکا لـەدایکبووە, شـتێکی ئـەوتۆی منـاڵی خـۆی بـیر نایەتەوە, ئەوە نەبێت مناڵێکی گۆشەگیرو تەنها بووە, بیرکردنەوەوخوێندنـەوە زۆربـەی کـاتی ژیانی بردووە, ساڵی 1932بڕوانامەی فەلسەفەی یاسای لـەزانکۆی پـاریس وەرگرتـووەوکراوە بەمامۆستا, دوو ساڵ دوای ئەوە بەرەو برازیل ڕۆیشت ولەزانکۆی سان پاولۆ داوایان لێکردببـێ بەمامۆستای ئەنترۆپۆلۆژیا, ئەوەی وای لێکرد ئەو داوایە قبوڵ بکات ئەوە بوو, کە ئەو شـوێنە دەرفەتێکـە تیایـدا گەشـت بکـات بۆتوێژینـەوە لـەبارەی مرۆڤـەوە, ئـەوەبوو چـەند لێکۆلینەوەیـەکی لـەبارەی خێڵـە سـەرەتایەکان تیـادا ئەنجامـدا, بـەڵام ئەوەنـدە نەمایـەوە, چـونکەلە1939 بۆخزمـەتی سـەربازی گەڕایـەوە پـاریس, لـەوێش نـەیتوانی زۆر بمێنێتـەوە, چونکەلەگەڵ ڕووخانی پاریس بەرەوئەمریکا سەفەری کردولەنیۆرك بوو بە مامۆسـتا, لەهـەمان ئەوخوێندنگایەی کەئەو مامۆستابوو تیایدا, مامۆستایەکی تریشی لێبوو ئەویش یاکۆپسن بـوو, هاتبووە نیۆرك وگروپی"نیۆرکی زمانەوانی"دامەزرانـدبوو, ئەوناسـینە بـۆ شـتراوس سـەرەتای ڕێگایەکی زانستی بوو بـووە پەیوەنـدیی نێـوان ئـەنترۆپۆلۆژیا وئاسـتی دەنگـی کـە پێکهاتـەی ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانین "عصر البنيوية, اديث كريزويل".

2- بنچینە زمانەوانیەکان, سەعید غانمی, وەرگێرانی (فایـەق ڕەحـیم) گەلاوێـژی نـوێ ژمـارە 9ئابی 1998.

3- مرۆڤـی سـەرەتایی ومرۆڤـی شارسـتانی, چـاوپێکەوتن و وەرگێرانـی: عوسمـان یاسـین, وەرگێران ژمارە1هاوینی1997.

4- هەمان سەرچاوە.

5- في البنيوية والالسنية, د. و. فوكيما, ترجمة: د.محمد الحاج صالح, الاقلام العدد 1983/9.

6- زانین ودەسەڵات/ بابەك ئەحمەدی, وەرگێرانی: ڕێبین هەردی, سەردەم ژمارە1999/2.

7- بونیادگەریی و شیکردنەوەی وێژەیی/میشێل فۆکۆ

وەرگێرانی:لەتیف هەڵمەت,گەلاوێژی نوێ, ژمارە(13/12)ی1999.

8- ئەفسانەو واتا, کلۆد لیڤی شـتراوس, وەرگێرانـی: محەمـەد جـواد مـستەفا, گـوتـار ژمـارە 7و8.

9- اللغة والانتروبولوجيا, ادموند ليتش, ترجمة (باقر جاسم وعباس جودة) الثقافة الاجنبية العدد 1994/3.
10– ئەفسانەومۆسیقا, کلۆد لیڤی شتراوس, وەرگێرانی: راسان موختار, سەردەم ژمارە 2000/9.
11– هەمان سەرچاوە.
12– هەمان سەرچاوە.
13– اللغةوالانتروبولوجيا, هەمان سەرچاوە.
14– هەمان سەرچاوە.
15– چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی هەیە ,کاتێ زاوا لەخزمەتی میوانەکان دەبێت, چێشتی قەیسی بۆ نامێنێت, بۆیە شەو ورك دەگرێت وناچێتە لای بووك, کاتێ پرسیاری لێدەکەن بۆناچیتە پەردەوە, بەتوورەییەوەدەڵێ کێ قەیسی خواردووە با ئەو بچێتە پەردەوە, ئەگەر ئەو چیرۆکە ڕاڤەبکەین بۆمان دەردەکەوێت کە ئەوەی شتراوس بەپەیوەندیی توخمی زمان ناوی دەبات, بەتەواوی لەوچیرۆکەدا بوونی هەیە, چونکە نەخواردنی چێشتەکە بەمانای لەدەست چوونی توخمی سەرەکیە.
16– شامان: قەشەیەك بوو کاری جادووگەریی دەکرد, لەرێگەیگێرانەوەی ئەفسانەکان چارەسەری نەخۆشیەکانی دەکردلەو رووداوە کتوپڕانەی تووشی مرۆڤ دەهاتن.

17- عصر البنيوية, اديث كريزويل, ترجمة: جابر عصفور,سلسلة كتاب شهرية افاق(بغداد)1985

18- نقد العقل الجدلي, جان بول سارتر, ترجمة: د.عبدالمنعم الحفنى, المركز العربي للثقافة والعلوم/بيروت
19- عصر البنيوية/ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
20- الفكر البري, كلودليفي شتراوس, ترجمة: د.نظير جاهل, المؤسسة الجماعية للدراسات, بيروت/1984.
21– هەمان سەرچاوە.

بنەماكانی سیمیۆلۆژیا

زمان ئاوێتەی سیستمی دەلالی دەبێتو لەناو ئەو سیستمەدا شوێنگەی گوتار ئاراستەی وەرگر دەكات, وەك چۆن شتە بینراوەكان لەڕێگەی كۆدی گەیاندن هەوڵی ناردنی ئاماژەی بینراو دەدەن, ئەوەش لەدەرەوەی زمان بەمانای ئاسانكاری نایەت, بەڵكو قورسییەكەی زیاترە, چونكە ئەو ناتوانێ مانا وەدەست بهێنێ, تاوەكو دەلالەتەكان نەگۆڕێتە سەر زمان، ئەوەش زمانی بینراوە كە هەوڵی بەدواندنی شتەكان دەدات. بۆیە ئەو سیستمە دەلالییەی كە زمان ئاوێتەی بووە، ئەوا لەناو زمانی شتەكاندا(بینراو) دەیانەوێ شتەكان بگۆڕن بۆ یەكێتیە دەنگییەكان, چونكە لەناو نائامادەگی موفرەدەی زمانەوانیدایە, ئەوەش گۆڕینی بۆچوونی (سۆسێر)بوو تێپەڕاندنێك بوو كە بارت لەو ڕەهەندەوە ئاماژە دەكاتە بەشێكی زمان نەك بەپێچەوانەوە. بۆیە كاتێك شتەكان وەك دالێك لەلایەن نووسەرەوە ئاراستەی خوێنەر دەكرێت, ئەوا ئەو شتانە لەڕێگەی دالەوە هەوڵی بەدواندن دەدەن, چونكە دال شتەكان لەئامرازێكی مردووەوە دەگۆڕێ بۆ ئاماژەی نازمانەوانی, كەواتە شتەكان سەرتاپایان دەبنە دال, ئەگەرچی هەندێ شتی بێ دەلالەتیش دەردەكەون كە لەوكاتەدا پرسیاری "مانای ئەو بێدەلالییە چییە"؟[1] لامان سەرهەڵدەدات. ئەو پرسیارە لەو ئاماژانەی دەیانەوێ لەدەرەوەی دەلالەتەوە دەربكەون. دیارە مەبەست لەو پرسیارە زیادەڕۆیی وەسفی نووسەرە، ئەوەش بەمەبەستی ئەگەرێتی ئیستاتیكییە بۆ وێنەكانی واقیع, تێپەڕینی زمان بەسەر مرۆڤدا زمانی "ئەو منداڵەی كە لەدونیا لەدایك دەبێ

دەچێتە دونیایەکی دی کە پڕە لـەزمان, مـرۆڤ بوونـەوەرێکی زمانەوانییـە, زمـان تەنها وەسیلەیەك نییە بۆ پێکگەیشتن تا بەکاربهێنرێت"[2].

چونکە زمان کاری بەوە نییە کەی دەتوانێ مرۆڤەکە بناسێ, ئـەو لەڕێگـەی ناسینی (بکەر)ەوە دەتوانێ گوتار ئاشکرا بکاتو سیستمێکی زمانەوانی هەڕەمی گوتارێکی دیکە دابمەزرێنێت, ئەوەش فۆرمێکە بـۆ ئـەوەی گوتـاری ئەبستراکت کـراو بـەرەو تیکـشکاندنێك ببـات کـە زمـان ڕێکخـەرەوەی گوتـارە لەڕێگـەی رووخاندنی نووسراوی پێشوو کـە ئـەو وێرانکردنـەش بەپرسـیار دەسـتپێدەکات. پرسیار گوتاری تاکڕەهەند دەکوژێت, ئەو گوتارەی بەدرێـژایی زەمـەن هـەڵگری یەك مانا بوو, پرسیار بـۆ ئاشـکراکردنی ئـەودیوی گوتـارە, تـاکو کۆمـەڵێك مانـا لەناو دەقدا بدۆزرێتـەوە, ئـەوەش سـتراتیژی دەقـە نووسـەر لـەودیو وتراوەکـان حەشاری داوە,گۆرینی ئاراستەکانی دەقە بـۆ نێـو جیهانێـك کـە"دەق فەزایـەکی فرە ڕەهەندە, تیایدا نووسینی جۆراوجۆرئاوێتەی یەکـدی دەبنولەگـەڵ یەکـدیی هاودژدەبن, بەبێ ئەوەی هیچ یەکێك لەو نووسینانە لەوانی دی ڕەسەنتربێ: دەق پێکهاتەیەکە لە وەرگرتن لە کۆمەڵێك سەرچاوەی رۆشنبیری جیاجیاوە"[3]. فرە ڕەهەنـدیی مانـا لـەدەق دەبـێ بەپەیوەندییـەکی ئاوێتـەیی نێـوان کلتورەکـان, ئەوانـەی بەیەکدادەچـنەوە, بـەڵام کەسـیان رەسـەن بـوونی خۆیـان بـۆ خـۆی ناگەڕێنێتەوە, بەڵکو ئەو خاڵەی هەر کلتورێك بەیـەکێکی دی دەناسـێنێ زمانـە. کەواتە زمان کلتورە جیاوازەکان لەناو دەق دەکاتە کۆمەڵە مانایـەك کـە دواجـار ئەو مانایەش لەچەمکە باوەکەی دەرباز دەکات کە ئەو مەزنیە بۆ نووسـەر بـوو, بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی(بارت)دا ئەو خاڵەی کلتورەکان لەسەری کۆدەبنەوە درا بە(خوێنەر). ئەوەش گۆڕینی ئاراستەیەکی مەزن بوو لەڕووی ڕەخنەوە, چـونکە تا ئەو ساتەوەختە نووسەر بەچاوگەی سەرەکی دەق دادەنرا, بـەڵام کاتێـك ئـەو رۆڵـە بەخوێنـەر دەسـپێردرێ مانـای وایـە راگەیانـدنی(مـەرگی نووسـەر)ە. ئـەو کارەش دەسەڵاتێکی تازەبوو لەدەق, کە تاکە مەدلولێك بەرهەم ناهێنێت. بەڵکو

مەدلول لەشوێنگەیەکی نائارامدا دەردەکەوێت. تا مەدلول ناجێگیر بێت, دەبینە خاوەن مانای تازەتر. ئەوەش بەرەنجامی یاریکردنە بەدال تا بەرەو رەگی زمان بچێتە ناخییەوە. بۆیە لەئالوگۆڕی پەیوەندییەکانیان لەتاکتیك لەیەك دەچن, چونکە"دەق وەك زمان ناچێتە نێو بونیادێکەوە, بەلام بونیادێکە نە ناوەندی هەیە نە داخران دەزانێ"(4).

بەواتای زمان بونیادێکە لەوێستگەیەکدا داناخرێو سەنتەرێکیش نییە کۆنترۆلی جولەو سنوری دەسەلات دیاری بکات, بەلکو بونیادێکە وەك جیوە دەستگیر ناکرێت. ئەو لەودیو دەقەوە دەردەکەوێت, بۆیە گومانکردن لەودیوی زمان تیۆری دەسەلات وەدەست دێنێ ئەویش لەڕێگەی نووسینەوەیە کە وابێ تەنها لەڕێگەی پرۆسەی نووسینەوەیە پراکتیزەی تیۆر بۆ دەق دەکەین بۆیە نووسین پراکتیزەکردنی تیۆری دەقە. وشە دەبێت بەکەنالی پەیوەندی شتەکانو دروستکردنی پەیوەندییەك کە زمان وەبەر شتەکان بکات, تاوەکو دواتر زمان لەودیو شتەکانەوە مانا وەدەست بێنێت, کە تیۆر هەموو ئەو پەیوەندییانە رێکدەخاتەوە. مانا لەناو تیۆردا لەجولەیەکی بەردەوامدایە لەگەڵ هەر خوێندنەوەیەك رەهەندی دی بەنووسین دەبەخشێت. ئەوەش خوێندنەوەی زمانە بۆ(بۆشاییە سۆسیۆلۆژییەکان)کە وادەکات دەق لەڕێگەی دامەزراوە مەعریفییەکان بەجۆرێك لەباسێکی مۆرالی سەیربکرێت, کە تیۆر دەق لەسەر کۆمەلێك توخمی وەك(چێژ, میتۆد, خوێندنەوە)کۆ دەکاتەوە ئەوە سەرەڕای ئەوەی کە دەق مانای هەمەچەشن بەرهەمدێنێت. کە ماناکان لەیەکتریەوە جیاوازن. جیاوازی ماناکان وامان لێدەکات دەق بەخاوەن(چەمکێکی نەمریی)سەیر بکەین, چونکە لە هەر خوێندنەوەیەکدا دەتوانێ بەرەو ئاقارێکمان بەرێت کەلە خوێندنەوەی پێشوو جیابێتەوە,ئەوەش ئاستی هۆشیاری خوێنەرە کە سنووری دەستنیشان کردنی مانا دیاری دەکات. چونکە دەق خاوەن رەگەزێکی قولی مانایەو ئەوەی

هۆشیارییەکی مەزنتری لابێت ئەوە زیاتر ئیدراك بەماناكان دەكات. کەوابێ دەتوانین خوێنەرەکان لەجیاوازی کلتوردا خوێندنەوەیان لەیەك دەق بەچەند مانایەکی جیاواز بەرین. بۆیە دەقی نەمر تێکەڵی کلتورە جیاوازەکان دەبێت. تەنانەت ئەو خوێنەرەی لەدەقێکدا بەدوای مانادا دەگەڕێت, ئەو چەند مانای جیاوازە بەدەستدێنێ. زۆر دوورە لەخوێنەری کلتورێکی دی کە کۆمەڵێك مانای دی لەهەمان دەق وەدەست دێنێتەوە, ئەوەش مەزنی ئەو دەقانەیە کە لەتیۆردا پەیوەندییەکانی خۆیان لەلایەن نووسەرەوە تۆکمە کردووەو لەسەر یەك ئاستی دەلالەت نەنووسراون, تا بەدوای پرۆسەی نووسینی بمرێت. چونکە دەق لەپرۆسەی خوێندنەوە لەبەردەم چەمکی(مردن/ نەمریی)دایە. ئەو دەقانەی تاکە مانایەك بۆ هەموو ئاستە رۆشنبیرییەکانی خوێنەران وەدەستدێنن. بەدوای نووسینەوە تەرمێکمان پێدەبەخشن, کە ئیدی بواری چێژی نووسین نادات, بەڵام ئەو دەقانەی کە خاوەن فرەماناییە سەرباری ئەوەی دەبن بەخاوەن چەمکێکی نەمریی‌و شەڕی زیندوویی خۆی لەگەڵ تاك مانایی دەق ڕادەگەیەنێ. شەڕێك کە گۆڕینی وەزیفەی نووسەرە, بوونی نووسەرە لەدەقدا ئەو گۆڕانەی بەسەردا دێت کە بوونی لەگەڵ دەستپێکردنی نووسین‌و خوڵقاندنی پەیوەندییەکانە نەوەکو لەکوشتنی دالەکان‌و پێدانی مانایەك بەدەقەکەدا. ئەو کارە نەك بوونی ئەو ناپارێزێ, بەڵکو لەگەڵ دەقەکەی دەینێژێ, چونکە گریمانی دەق نەك لەوکاتەدا(چێژ)دەگۆڕێت, بەڵکو هەوڵی بارگەدانان دەدات کە ڕێگەی نەدرێت بێتە نێو دەقەوە.

ئامادەنەبوونی چێژ هۆکارێکی سەرەکی کوشتنی دەقە, چونکە چێژ لەگۆڕینی ماناو گەمەکردن بەدال توانای ڕاشڵەقاندنەوەی ماناکانی هەیە بۆ وەدەست کەوتنی دەلالەتی دیی. ئەوەش بەو واتایەی کە تیۆری دەق پارێزگاریی لە زیندوویی ئەو دەقە دەکات‌و ئاماژەکانی لەناو یەك مانادا ناخنکێنێت, بەڵکو ئاماژەکان کراوەن‌و توانای خوڵقاندنی مانای نەدۆزراوەیان

هەیە. بۆیە(بارت) سیمیۆلۆژیا بەوێنەیەکی بەرهەمهاتووی زمانەوانی دەزانێت کە توانای هەیە بەسەر شتە بینراوە نازمانەوانییەکانیش بچەسپێ, چونکە ئێمە کاتێ سەیری(سۆسێر) دەکەین کەتوانی(زمان/ ئاخاوتن)لەیەك جیابکاتەوە, ئەوا(بارت)یش هەوڵیدا لەتێڕوانینێکی دیکەوەلەو باباتە نزیك بکەوێتەوە, زمان بەو دامەزراوە کۆمەڵایەتیە دادەنێت کە سیستمێکە لەبەها, بەمانای بەشێکی گۆڕانکارییە لە زمان. لەوکاتەدا ئاخاوتن لە(زمان) دەردەکاتە دەرەوە, چونکە(ئاخاوتن)دەیەوێت بەشداریی لەو بونیادەی زمان بکات. کە زمان بەهاتنی ئەو هەست بەداگیرکردنی سەربەخۆیی خۆی دەکات. بەدەرکردنیش دەیەوێت ڕێسایەك لەبەهاو گەمەی زمانی کە تەواوکەری یەکدی بن, ئەوەش پەیوەندی(دامەزراو/ سیستەم)ەئەو پەیوەندییە بەدوایەك هاتووە چەمکێکی تۆتالیتارییە بۆ زمان. بۆیە ئەو کردەیەی کە سنووری دەسەڵاتی تاك دەست نیشان دەکات ئاخاوتنە. ئەوەش هیچ مەترسییەکی بۆ پەیوەندی ئەوان نییە. چونکە هەریەك لەو دوانە بەبێ یەکتری ناتوانن پارێزگاری لەبەردەوامی خۆیان بکەن, بەڵکو پێویستیان بەجۆرێك لەئاڵوگۆڕییە. چونکە بوونی هەریەکێکیان بێ ئەویتر جۆرێك لەناتەواوی دەدەخات.

بەردەوامیی(ئاخاوتن)لای مرۆڤیش توانی زمانەوانی لەسنووری بەرتەسك رزگار بکاتو بەرەو سیستمی فراوانتری بێنێت. بەڵام(بارت)کاتێ دەیەوێ لەیەکترییان جیا بکاتەوە, مەبەست لەکارکردنە لەناو مانادا, کە دواجار هەردووکیان سیستمی زمانەوانی پێك دێنن, بەڵام زمانەوانی هەرگیز سەرتاپای ئاماژە پێك ناهێنێت, بەڵکو ئاماژە دەبێت بەلقێك لەناو زمانەوانی, ئەوەش بەمەبەستی کەشفکردنی سیستمی پەیوەندییەکانی ئاماژەیە لەناو کەناڵی(مانا)گەیەنراوەکان. بەواتای لۆژیکی پەیوەندییەکان دەخاتە نێو پرۆسەی کەشفکردن. ئەوەش هەڵوەشاندنەوەی ڕەمزەکانی بەرهەمهێنەری دەقە بۆ گەیشتن بەدەلالەت. ئەوەش پێچەوانەکردنەوەی لۆژیکی ئاراستەکراوە بۆ

كەشفكردنی پەیوەندییە دەستكەوتووەكانی نێو تـەئویلی ئاماژەكانـە. بـەواتای جارێكی دی تەئویلی ئەو ئاماژانە دەكەینەوە بۆ دروستكردنەوەی سیستەمێكی تازە لەپەیوەندیی‌و رێكخستنەوەو گۆڕینی لـۆژیكی نووسـین. بـارت كاتـێ زمـان بەدامەزراوێكی كۆمەڵایەتی ناو دەبات, تەنها لەسەر (سۆسێر)ەوە كارناكات, زۆر بەهۆشیارییەوە (چـەمكی دۆركـایم)بـۆ هۆشـیاریی كۆمەڵایـەتی لـەپاڵ(چـەمكی سۆسێر)بەكاردەخات. ئەوەش بەدوای توێژینەوەی قوڵ هـاتووە, چـونكە دەبـێ بزانین بۆ لەناو ئەو هەمووە تەنها دۆركایم؟! دیارە سۆسێر كاریگەرییەكی زۆری دۆركایمی بەسەرەوە بووە. ئەوكاریگەرییە وای لێكرد پاشەكشەیەك لـەناو زمـان بكات ئەویش ئاخاوتن‌و رۆڵی تاك بوو. بـەواتای دۆركـایم گـۆڕانێكی تیـا دروسـت دەكات. ئەویش گۆڕینی ئاخاوتنی تاكە بۆ هۆشیاری كۆمەڵایەتی, ئەو گۆڕانـەش فرەئاسـتی تێگەیـشتنی زمانـە لای سۆسـێر كـە بـارت بـە(سیـستمی بەهاكان)ناویدەبات پێش ئەویش(میرلوپۆنتی) دەیویست تەوزیفی جیاوازییـەكان بكاتەوە, كاتێ كردەی سەپێنراوی بەسیستم ناودەبرد.

بارت كاتێ(دال/ مەدلول)وەك بنەمایەكی سیمیۆلۆژی باسدەكات كە سۆسێر تیایـدا ڕەمـز ڕەتدەكاتـەوەو لەشـوێنیدا پەیوەندیـەكی دال دادەنێـت ئـەویش ناودەنێـت(بەڵگـە) كـە فەرهـەنگو دەقـەكان كۆمـەڵێك واتایـان پێبەخـشیوە, لەوانـە(ئامـاژە, ئەیقونـە, ڕەمـز). بـەوەش مـەدلول لـە(ڕەمـز)ەوە گـۆڕانێكی بەسەردێت كە(بەڵگە)یە. ئەو لێكگرێدانەوەیەش بەدال لای ئەوانی دواتر هەسـتی پێدەكرێت. وەك لای(یالمسلیف) هـەر موفرەدەیـەكی زمانـەوانی بـۆ دوو یەكـە هەڵدەوەشێنێتەوە. تاوەكو دواجـار بـۆ مـوفرەدەی تـازە درووسـتیان بكاتـەوە. ئـەوەش لـەلای(سۆرنـسن)لەشـێوەی نزیكبـوونی خـوێن لەوێنـەی بـاوك‌و كـوڕ دەهێنێتەوە. بۆیە بەشێكی زۆریان ئەو بایەخـە بـۆ دال دەگەڕێننـەوەو مـەدلول فەرامۆش دەكەن.[5] چونكە دال بـەهۆی (بەڵگـە)وە توانـای دەستنیـشانكردنی پەیوەندی خۆی هەیە بەمەدلولـەوە. لـەو بۆچـوونە تیۆرییـەوە ئەگـەر پراكتیـك

لەسەر دەقەکانی مارکس بکەین, ئەوا بـارت پێیوایـە دەتـوانین وەك دەقێـك کـە هەڵگری سیستمێکی سیمانتیکییە بخوێنینەوە, بەڵام ئەو پەیوەندییەی بەهەمان شێوەی خوێنەر بەدەقی نووسـەری دی نایبینـێ, چـونکە لای مـارکس کۆمـەڵێك دەرئەنجامی سیاسی لەناو دەقدا دەردەکەون. بەڵام وەك دەقی فەلسەفی توانای بەرهەمهێنانـەوەی هەیـە کـە بـارت ئـەوەی لـەو دەقانـەی(مـارکس)دەبینێـت لەدەقەکانی لینین و ترۆتسکی هەستی پێناکات. کە دیارە مەبەسـتی ئەوەیـە سیـستمی زمـان لاواز دەکـاتو هـەوڵی لـەناوبردنی دەدات. ئەگەرچـی لیـنین دەیەوێت گوتارێکی مارکسی لەناو نووسین بنیات بنێت, بەڵام ئەوەی وایکـردووە بارت بێنێتـە سـەر ئـەو بۆچـوونەی کـە "شـیکردنەوەی مـارکس کـە ئێـستا یـەك روانینی هەیـە بـۆ کـاری ئـەدەبی, دەکرێ روانینـی مادیانـەی خـۆی دەوڵەمەنـد بکات, بەوەی بەرووی فرەییدا بکرێتەوە. ئەوە ئەگەر دەزگا مارکسییەکان رێگـە بدەن"(6).

ئەوەیە کە نووسین لای ئەوان لەناو ونبوونی سیستمی سیمانتیکییە, چـونکە نووسـین لەپلـەی سـفری گوتـارەوە نـەهاتووە, بـەڵکو لـەدەقی(وەرگـیراو)ەوە دەیـەوێ وێنـای گوتارێـك بکـات. کـە هـەموو بـەها زمانەوانییـەکانی خـۆی دەدۆڕێنێت. دەیەوێت زمان بـەئامرازێکی ئەبـستراکتی سـەیر بکـات. لەشـوێنیدا فەلـسەفەی کارلەسـەرکراو دووبارەکردنـەوەی هـەمان دەقـە, تەنانـەت(پـەراوە فەلسەفییەکانی)لینین ئەوەی تیانییە ببێ بەدەقی سەربەخۆ, بەڵکو سـەلماندنی بۆچوونە فەلسەفییەکانی مارکسە, دەیەوێت ڕەوانبێژی لەو وەزیفەو مانا بـاوەی تـا کۆتـایی سـەدەی نۆزدەهـەم پێیـدرابوو دەری بکـات. بـەوەی ئـیتر کۆمەڵـە رێسایەك بەرەو ڕازیبوونمان نەهێنن, تا لەستراتیژدا بە دامـەزراوەی کۆمەڵایـەتی ناوببەین, بەڵکو دەیویست ڕەوانبێژی لەپاڵ سۆسیۆلۆژیاوە بەدوای ستراتیژێکدا بگەڕێت, چونکە سۆسیۆلۆژیای زیاتر بەتاکتیك دەبینـی, کـە لەگـەڵ ڕەوانبێـژی بەدوای ئاسۆیەکی دی بەکاریان دێنن. ئەوەش لەڕێگەی گەمەکردنـە بەدالـەکان.

کە دەروازەیەکی ئازادە بۆ چوونە نێو پانتایی دەق. بەبێ ئەوەی ڕەچاوی مەدلول بکات. بۆیە(کردنەوە/ داخستن)ی دەق لەڕێگەی ئەو گەمەیەوە خوێنەر کاری تیا دەکات, ئەوەش(ئارەزوو)ی خوێنەرە لەکارکردن. کە بێشك(ئارەزوو)ش (چێژی)لەڕێگەی ئەو گەمەیە بەئاگادێتو پلەیەکی ئۆرگازمییە. ئەوەی(فرۆید)بە لوتکەی پلەی باڵای لە زایەند دادەنێت. لەلای(بارت) ئەو پلەیە لەڕێگەی نووسینەوە وەدەست دێت.

خوێنەر لەئەنجامی ئارەزووی بۆ دەقێکەوە, لەڕێگەی نووسینەوە هەوڵی هەڵساندنی(چێژ)دەدات. لەوکاتەدا(خود)دەیەوێت لەگەمەکردن بەدالەکانی دەق ئارەزوو بباتە قۆناغێك کە(چێژ) بگاتە پلەی باڵا, پلەی باڵای چێژ بەرهەمهێانەوەی دەقە. گەڕانێکە لەپانتایی دەق. ئازادی ئەو گەڕانە لەوەدایە کە مەدلول ناسەپێنێتە سەر گەمە ئازادەکەی. لێرەدا ئەگەر ئەدەبی سێکسی وەربگرین کە تا چەند چێژی تیا وەدەست دێت, ئەوا(بارت) جەخت دەکاتەوە سەر ئەوەی کە ئەو ئەدەبە دەقێکە بەتاڵە لەچێژی دەق, چونکە هەموو هەوڵدانەکانی بۆ ئەوەیە بگاتە مەبەستی کۆتایی لەگریمانەکانی خوێندنەوە لەڕووی(مێژوو, ڕۆشنبیریی, سایکۆلۆژی) لەپەیوەندی زمان بەدوورە.

زیاتر مەبەستی دەستکەوتنی ئابووری بازاڕە[7]. کە دەقی داخراو دەدات بەدەستەوە, هەر وەك چۆن ڕۆمانە واقیعییەکان بەهۆی مانا دەستنیشانکراوەکان هەمان جۆری دەق دەخوڵقێنن. دەستنیشانکردنی سنوری مانا وەستاندنی خوێنەرەکە دەبێت بەڕێگر لەبەردەم بەشداریکردنی لەدەلالەتو نووسینەوەی, بۆیە (دەقی کراوە) بەپێچەوانەی (داخراو)هەوڵدەدات خوێنەر بەشداربێت. بۆیە بەرهەمهێنانەوەی زۆرترین مانا لەناو دەقدا, ئەوەش ناو دەنێ (دەقی نووسراو) کە خوێنەر مانای تازەی تیا دەنووسێتەوە. ئەوەی دیکەشی (داخراو) ناودەنێ (دەقی خوێنراو) کە ماناکانی جێگیرو نەگۆڕنو خوێنەر بەپێی دانانی ئەو مانا نەگۆڕانە دەیخوێنێتەوەو توانای بەشداریکردنی لەماناادا نییە.

دەقی کراوە ئـەوەی (بـارت) نـاوی دەنـێ (دەقـی نووسـراو) دەقێکـە پێویـستە خوێنــەر بەشـداریی تیـا بکـات بـۆ نووسـینەوەی مانـا, ئـەوەش هـەرگیز(مانـا وتراوەکان)نییە, چونکە ئەو جۆرە دەقە هەڵگری کۆمـەڵێك(مانـای نـەوتراوە)کـە بەرهەمهێنەری دەق لەپشت(وتراوەکان) حەشاری داوەو بواری بۆ نووسـینەوەی خوێنەر فەراهەم کردووە کە بینووسینەوە, ئەوەش گەمەکردنی خوێنەرە بـەدال کـە لـەدەقی(خـوێنراو)کراوەتــە دەرەوە. کەچــی لــە(نووســراو)دا بــەردەوام لەجوڵەدایـە, دەیـەوێ لەسـەمایەکی بەردەوامـدا بێـت. وەك(خوێنـەر) نییـە کـە بەهۆی کۆتایی پێهاتنی نووسـینی(دال)ی فڕێداوەتـە دەرەوە. ئـەوەش دەقێکـە خوێنەر ناتوانێت ئینتیمای بۆ بکاتو بەدوای چێژی نووسینەوە خەریك بێت. ئەو چێژەی دەق وەڵام بەپرسیاری(بلانشۆ)دەداتەوە کە کاری ئـەدەبی بـەرەو کـوێ دەڕوات؟ "ئــەدەب بــەرەو خــۆی دەڕوا, بــەرەو جەوهــەری خــۆی کــە بریتییــە لەنەمان"(8).

ئەو فەناکردنەی زمان لەناو نووسین چەمکی تازەگەریی دەخوڵقێنێ, بەوەی پرسیاری (ئەدەب چییە؟)ی سـارتەر دەخاتـە نێـو پرۆسـەی بیرکردنـەوە, نـەك بەوەی تەنها پـەیوەستی بکات بەمێژووی نووسین, بەڵکو دەیگوازێتەوە بـۆ کایـە سیمۆلۆژیەکان تاوەکو ڕاڤەی ئاماژەکانی ئەدەب بکات. ئەوەش ناودەنێ"بوونی رەهەندی سێیەم بۆ فـۆرم" بـەدوای تێکـەڵبوونی ئاسـۆی زمانـەوانیو سـتوونی شێوازەکان. ئـەوەش وەزیفـەی پەیوەندییەکانـە بـۆ بەرهـەمهێنانی گوتـار. ئـەو گوتـــارەی ئەفـــسانەیەکی ئەدەبییـــە لەڕێگـــەی دەلالەتـــەوە کـــە مەعریفـــە خوڵقاندویــەتی, بــەواتای زمــان ئەفــسانەیەکە چــیرۆکی خــۆی لــەناو دەق دەنووسێتەوە. بەدوای ئەوەی لە(چەمکی سۆسێر)ەوە بۆ ئامـاژە ئەفسانە وەك سیــستەمێکی ئاماژەکــاری دیاریــدەکات بــەوەی دال دەکــات بەدەلالــەت بــۆ گوزارشـتکردن, کـە زمـانی (مانـا) زمـانێکی دیکەشـی هـەڵگرتووە ئـەویش(میتـا زمان)ە. ئـەوەش بەهاکـەی بـۆ فـۆرم دەگەڕێتـەوە, نـەك بـۆ ئـەو پەیامـەی کـە

گوتارەکـەی لـەخۆگرتووە بـۆ مانـا. چـونکە نووسـەر کـە بەبەرهەمهێنـەری مانا ناسراوە, کەچی بەلای(بارت)ەوە تەنیا ئامـاژەی بـەتاڵ بەرهەمـدێنێت[9]. ئـەوە زمانـە لـەناو دەق فۆرمێـك درووسـتدەکات بـێ ئـەوەی قـسەی لـەبارەوە بکـات, ئەویش خولقاندنی سیستەمە بەپێی ڕێکخەرەکان، بۆیە سـیمۆلۆژیا لـەهاتنی بـۆ ناو دەقو کارکردن لەتەك کاری ئەدەبی بۆ تەواوکردنی کەموکوڕییەکانی ئەدەبـە وەك چۆن کارە ئەدەبییەکەش دەیەوێ کەلێنەکانی ئاماژە پڕ بکاتـەوە ئـەوەش لەوکاتەی کە دەق کۆمەڵە فۆرمێکی خولقاندووەو ئاماژەکـان فرمـانی دەسـەڵات رایەڵ دەکەن. ئـەو هێـزەی کـە دەیـەوێ ڕەهەنـدێکی قـووڵ بـەزمان ببەخـشێت ئاماژەیە, کە سیستەمو بەهاو شوناس دەق بەرەو ئاسۆیەکی ڕوون دەبات.

زمانیش دەسەڵاتێکە سیستەمێك بەڕێوەی دەبات, بـارت لەکەشـفکردنی ئـەو دەسـەڵاتە لەپرسـیاری دەسـەڵات پێـدراوو پێنـەدراودا دەیـەوێت ڕۆبـچێتە نێـو زمانەوە. بەوکارەش دەیەوێ دەسەڵات لەو چەمکە سیاسییە دەربکەینو هەست بـەبوونی لــەناو دامــەزراوەکان بکــەین, چــونکە ســەپاندنی گوتــار لەلایــەن دەسەڵاتەوە لەناو دامەزراوەکان, بەرهەم هێنانەوەی هەمـە چەشـنی دەسـەڵاتی زمانە کە گوتارێك بەڕێوە دەباتو دەیسەپێنێتە سەری تووشی هەڵە دێت بەپێی لادان لەسیستەمەکە. (ئـەمبرتۆ ئیکـۆ) لەبەرامبـەر ئـەو بۆچـوونەدا پێیوایـە کـە (بـارت) بـۆ خوێندنـەوەی ئـەو باسـەی کـە لەکۆلێـژی(دی فـرانس) پێـشکەشی کردووە, دەسەڵاتی بەرهەمهێناوەتەوە,"چونکە لەفەرەنسادا هیچ شتێك هێندەی وانە وتنەوە لەکۆلێژی دی فـرانسو بەرهـەمهێنانی زانـین دەسـەڵاتی فەرهـەنگی نابەخشێت"[10].

دەرکردنــی دەســەڵات لەتاکــە چــەمکێكو هێنــانی بــۆ نــاو فــرە چــەمکیو ئامــادەبوونی ئــەو چــەمکە لــەناو دامــەزراوەکان, گەڕانەوەیــە بــۆ پەیوەنــدی دەسـەڵاتو مەعریفـەی فۆکـۆ, چـونکە(فۆکـۆ)بـەر لـە(بـارت) لـەو مەسـەلەیەی کۆڵێیەوەو دەسەڵاتی هەر لەوە دەکرد هـەڵگری زەبـروزەنگ بێـت, مەعریفەشـی

بــەجۆرێکی دەســەڵات نــاوبرد, کــە هــەر دەسەڵاتیــشە دواجــار مەعریفــە دەخولقێنێتەوە,(ئیکۆ) ئەوەی لەبارت بەکۆمیدیا سەیری دەکات ئەوەیە مادام زمان پەیوەست بێت بەدەسەڵاتەوە, ئیدی فاشیزمی زمان یانی چی؟ کە دیارە ئــەو پرســیارە ئیدراکــە بــە حەقیقەتوگەڕانەوەیــە بــۆ پرســیاری(فۆکــۆ) لە(ئەرکۆلۆژیای مەعریفە), چونکە کاتێ(فۆکۆ) پرسیاری ئەوەی کرد کە بوونی ئێمە پێویستییەکە لـەناو دەسـەڵاتداو توانـای ڕاکردنمـان نـەبێت بـۆ شـوێنێك لەدەرەوەی دەسەڵاتی کە(بارت) بۆ ئـەو پرسیارە هـەوڵی ناسـاندنی سنووری دەستنیشانکراوی زمان دەدات, کە ناتوانێت لـەدەرەوەی ئـەو سـنوورەوە بـین, بەڵکو پێویستمان بەو شۆڕشە زمانەوانیەیە کە بەگۆڕین بۆ گوتاری ئەبستمۆلۆژی زمان دەتوانێ بەڕووی دەسەڵاتو پەیوەندییەکان بوەستێتەوە. ئەگەرچی(ئیکۆ) جارێکی دی(بارت) دەخاتە ناو رەخنەوە کە"هیچ کاتێك لەزماندا شۆڕش ڕوونادات"[11]. ئەوەش پشتبەستنە بە(فۆکۆ) بـەوەی لەدەسـەڵاتدا شـۆڕش ڕوو نادات. ئـەویش زمـان وەك دەسـەڵات سـەیر دەکـات, چـونکە(ئیکـۆ) لەبەرامبـەر شۆڕشی زماندا کە(بارت) لەدەستەواژەکەی(مالارمێ) وەریگرتووە(گۆڕینی زمان) وایلێدێت دەبێ گومان لەو دەسەڵاتە بکەین, ئەوەش جەخت کردنەوەی(ئیکۆ)یە لەو ڕەخنەیەی ئاراستەی(بارت)ی دەکـات, کـە زمـان هـەرگیز توانـای شۆڕشـی نییە, بەواتای سنوور بەزاندنی زمان بەئەفسوس تێدەگات. کە وابێ دەبێت زمان لەخزمەتی دەسەڵاتدا بێ, ئەو دەبێتە رایەڵکردنی فرمانەکانی دەسەڵاتو توانای ئازادبوونی خۆی لەدەستدەدات. ئـازادبوون دەبێتـە ئـەو چـەمکەی لـەدەرەوەی زمـان بـوونی دەبێـت. (زمـان)ی مـرۆڤیش لـەلای(بـارت)ەوە داخـراوە. تەنانـەت لەزمانی ناوەکیش بەدژی تۆتالیتـاری زمـان دەبینـێ، ئەوەیـە ناچـارمان دەکـات لەناو سوڕانەوەی زمانو ناپاکی کردن لێ بمێنێتـەوە, ئـەوەش شـەڕکردنی زمانـە لـەناو دەقـدا. دەق لەڕێگـەی نووسـینەوە زمـان ئـەو سیـستمە تێکدەشـکێنێو گوتارێکی ئەبستمۆلۆژی دەخولقێنێت. ئەوەش لەسەردەستی(ژۆلیا کریستیفا)وە ئاشکراکرا. کە بەدیدێکی ڕۆشنی سیمیۆلۆژیای هاوچەرخ دادەنرێت, وەك ئەوەی

چۆن(ئیکۆ)ش هەوڵیدا بەدوای(مەرگی نووسەر)ی بارت ستراتیژێکی رۆشن بۆ دەق دەستنیشان بکات کە تیایدا خوێنەر لەدیدگایەکی دیکەوە دەسەڵات وەربگرێتەوە. بەدوای ئەوەی بنەماکان هەبوون کە بتوانرێ گەشەی پێبدرێو گۆڕانو ئیزافەی تیابکرێت.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

1–کاریگەری واقیع–رۆلان بارت–و/ نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد–برایەتی–ژ2251.

2–گفتۆگۆیەك لەگەڵ(رۆلان بارت)و/ عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا–رێگای کوردستان–پاشکۆی ئەدەبو هونەر–ژ239.

3–مەرگی نووسەر–رۆلان بارت–و/ ئازاد بەرزنجی–سەراب–ژ3–4.

4– لەکاری ئەدەبیەوە بۆ دەق–رۆلان بارت, و: ئازاد سوبحی– سەراب–ژ3–4.

5- مبادیء فی علم الادلة-رولان بارت-ترجمة: محمد البکری- دار الشؤون الثقافة بغداد- الطبعة الثانیة1986.

6– لەکاری ئەدەبیەوە بۆ دەق– رۆلان بارت–هەمان سەرچاوەی پێشوو.

7- النظریة الادبیة المعاصرة, رامان سلدن, ترجمة: سعید الغانمی-بیروت1996.

8– گەڕان بەدوای ئەپستیمێکی شیاو بۆ نووسین– د.محەمەد بەرادە–و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد–رامان–ژ31.

9- فی اصول الخطاب النقدی الجدید, ترجمة وتقدیم: احمد المدینی- بغداد1987.

10– زمان, دەسەڵات, هێز–ئەمبێرتۆ ئیکۆ–و/ یاسین عومەر–ئایندە–ژ10.

11– هەمان سەرچاوەی پێشوو.

سیمیۆلۆژیای هاوچەرخ

سیمیۆلۆژیای هاوچەرخ هاتە سەر ئەو کلتورەی کە خاسیەتەکانی میتـۆدێکی لەبەر دەست دابوو، بۆ ئـەوەی ئـەو میتـۆدەش لـە شـوێنێکدا نەوەسـتێ هـەوڵی خوێندنەوەی ستراتیژەکانی میتۆدیدا, لەڕێگەی نووسینەوەیەکی نادیاری ئاماژە, چونکە ئەگەرچی توانرا بوو پەیوەندیە دەلالیـەکان بدۆزرێتـەوە لەڕێگـەی زمـان ناسیەوە, بەڵام نەتوانرا بوو جێگۆرکێ بە پەیوەندی نێوان دالومەدلول بکرێـت, ئـەوەی دواتـر سـیمیۆلۆژیای هاوچـەرخ کـردی, چـونکە کـەلێنێك لـەئارادا بـوو.. دەرفەتی گۆڕانی تیۆریش هەبوو مادامەکی بنەما سـەرەکیەکان لـەئارادان, واتـە دەکرێ میتۆدەکە جارێکی تر ئیزافە بە خۆوە بگرێـت, دیارترینیـان دەرکـەوتنی دەقئاوێزان بوو، وە ئەگەر بە"مـەرگی نووسـەر" خوێنـەر دەسـەلاٌتی وەدەسـت هێنا, ئەمجارەیان ئەم چەمکە گۆڕانی بەسەردا دێت بۆ نێو دەق, ئەو توخمانەی لای بارت کزبوون یاخود بەدەگمەن هەست بەبوونیان دەکرا, ئەوا سـیمیۆلۆژیای هاوچەرخ هەوڵی دەرخستنیانی داو کردی بە میکانیزمی دەسەلاٌتی خوێنەر, بۆیە ئەو ئیزافەیە لەسەر بنەمایەکی تیۆری کۆیان ناکاتەوە, چونکە لای هەریەکێکیان سیمیۆلۆژیا خـاوەن چـەمکێکی سـەربەخۆیە, ئـەو چـەمکەش لای هەریـەکێکیان لەوانی تر جیاوازە, دیارترینیان(کریستیڤا, ئیکۆ) ودواتر ڕەخنەگرتنی (دریدا)یە لەڕێگەی گراماتۆلۆژیاوە, کە لێرەدا هەوڵ دەدەین لەوگۆڕانکاریانە بدوێین کەلەو بـوارەدا خولقانـدیان, بەتایبـەت لـەڕووی دەقئـاوێزان و ڕەخنـەی ئەبـستمۆلۆژی کریستیڤا, کەهێندە نەبوو بارت بنەما سیمیۆلۆژیەکانی دەسـت نیـشان کردبـوو, بەڵام تێڕوانینـە سـیمیۆلۆژیەکانی کریـستیڤا بـووە جێگـەی سـەرنج دانـی, بۆیـە ئەستەمە بەبێ دوان لەکریستیڤا بتـوانین لـە سـیمیۆلۆژیای هاوچـەرخ تێبگـەین,

چونکە ئەو نەك هەرخۆی سەرقاڵی سیمیۆلۆژیا کردبوو, بەڵکو دەیویست گۆڕان لەو نێوەندە درووست بکات, لەڕووی پەیوەندی دەق بە مێژوو لەلایەك ولەلایەکی تریش بەمەعریفەوە, ئەوەش لە ڕێگەی پرسیارکردن لەزەمەنی ئێستا.

پرسیاری ئێستاو دامەزراندنی شوناس

ئێستا چییە؟ لەکوێ ئێستا بدۆزینەوە؟ لەنێو پەڕاوەکانی مێژوو یا لە زەمەنی خۆیدا؟ ئەو پرسیارانە چەندە ئاراستەی زەمەن دەکرێن, هێندەش دەق بە وەڵام دێنن, چونکە دەق توانای بەرهەم هێنانی(ئێستا) ی هەیە, (ئێستا)ش زەمەنی نادیاری دەقە, بە پێچەوانەی (ڕابردوو) کە مێژوو بەرهەم دێنێتەوە, بە واتای هەریەکە لە زەمەنی ئێستاو ڕابردوو دوو دەقی جیا بەرهەم دێنن, ئەوانیش(دەقی مەعریفە)و(دەقیمێژوو)ن, مێژوو ئەو دەقەیە ئێمە بە پێچی کۆلانەکانی نامۆ نین ودالە ئاراستەکراوەکانی گۆڕانیەکی سواوە, کەچی مەعریفە دەقێکی ترە, ڕووبەرێکی تازەی نووسینە کە ئێستا زەمەنی خۆی تیا بەرهەم دێنێت, زەمەنێك دەیەوێ پرسیار بکات, پرسیار بۆ دامەزراندنی ڕەخنە لە مانا ئامادەگیەکان.. ئەوەش دەقی مەعریفیە, ئەو دەقەی هەرگیز بڕوای بەوە نییە لەڕێگەی ڕابردووەوە بزانێت لەمێژوودا چیکراوە, بۆیە پرسیار لە زانستی دەق یەکێکە لەهەرە پرسیارە سەرەکیەکان کە ئاراستەی سێنتەری دەقی دەکات, ئەو پرسیارەش کارکردنە بۆ ستراتیژی سیمیۆلۆژیا,کە بە دەقناسی دەبەستێتەوە, چونکە دەیەوێ مانا بخاتە ژێر ڕەخنەوە, ڕەخنەلە توخمو ڕێساوماناکان, ئەوەش ڕاڤەکردنێکی دەلالیە, بۆیە دەلالەت ئەو بەگژدا چوونەوە مەعریفیەیە کە دەق دەکاتە زانست بۆ ئەوەی لە پرۆژەیەکی ئەبستراکتی نووسینەوە بیگۆڕێتە سەر یەکەیەکی مەعریفیکە زیاد لە ئاراستەیەکی دیاری کراوی هەیە, ئەوەش وەستانی دەقە لەسەر فرەئاستی دەلالەت"بەرجەستەبوونی ماددیانەی دالیش کە بەدەنگ چەند ڕێسایەکی ووردەوە دێو هەڵگری مادیەتی جەستەییومێژووییە, جولانەوەی ڕەهای نێگەتیف ڕادەگرێ کە دەشیا لە میانی لاهوتیەتێکی نێگەتیڤدا تەنیا لەناو

مەدلولدا بمابایەوە, لە نووسیندا نێگەتیڤ فۆرمەلەیەك وەردەگرێت, دەلالـەتی نـوێش پێـشوازی نێگـەتیڤ دەكـا تـا لـەناو نووسـینێك زمـانێكی گـەردوونی جیهانیـدا, جـارێكی دیكـە زمـان ڕێك بخاتـەوە"[1] ئـەوەش وا لـە دەق دەكـات لەسـەریەكەیەكی نـەگۆڕ نەمێنێتـەوە, چـونكە ئاراسـتەی دەلالی بـۆ مانـا لـە دەرەوەی جولـەی واقیعـی دێتـە بـوون, ئـەوەش وادەكـات دەق لـەواقیع نەچێتەوە, بـەڵكو بـۆ خـۆی سـەربەخۆی خـودی لـە ڕێگـەی نووسـین دەسـت نیشان بكات, ئەو چەمكە"یاكۆپسن"و"فۆرمالیستی"ەكانمـان بـیر دێنێتـەوە, بـەلاّم ئـەوەی لەیـەكتریان جیـا دەكاتەوەئەوەیـە یاكۆپـسن دەیویـست ووشـە لە"پێكهات/دەلالەت"دا جگە لە میرنشینێكی جیاواز لـە واقیـع هیـچیتر نـەبێت, ئـەوەش بەهایـەكی تایبەتمەنـدە, كـە بـەهای لـە ئاراسـتەبوونی بـۆ زمانـەوانی دەبینی, كەچی كریستیڤا دەیەوێ ئەوئاراستە زمانەوانیە بخاتە ژێر ڕەخنـەوە, ئـەو ڕەخنەیـەش بـۆ ڕەتكردنـەوەی ئـەو بنـەمای گۆڕانكاریەیـە, تـاوەكو دەق مۆركێكی دەلالی لەناو ئەو ئاراستەیە دابمەزرێنێت[2].

چونكە براكسیسێكی سیمیۆلۆژیانەیە, ئێمە لەبەردەم ڕەخنە لە زمان نـابیّ وا حاڵی بین كەئەوە ڕەتكردنەوەی زمانە, چونكە سـەرتاپای ئـەو پەیوەندیانـە تەنانەت براكسیسە سیمیۆلۆژیەكانیش لەڕێگەی زمانەوانیە, بەواتای زمانـەوانی لە دەقناسی دەرناكات, وەك چۆن نایكاتـە فاكتـەرێكیش بـۆ ناسـین, ئـەوەش زیاترخۆ جیاكردنەوەیە لە یاكۆپسن, بەتایبـەت لـەڕوی تێگەیـشتن لەدەقـەوە, دەق بەلایـــەوە میكانیزمێكـــە لەڕێگـــەی زمانـــەوە سیـــستمی زمانـــەوانی دەگەڕێنێتەوە ئەوەش بەرهەم هێنانی گەیاندنو ئاستی دەنگیە, دیارە پێـشتر هەردوو قوتابخانەیب اختینو بـراگ بایـەخێكی تایبـەتیان بـە ئاسـتی دەنگـی دابوو, بەلاّم كریستیڤا دەیەوێ لەو ئاسـتەوە بـەرەو ئـاوێزانكردنی دەق بـڕوات, دەقئـاوێزان بـە پێویـستیەك سـەیر دەكـات, كـە بـیّ بـوونی ئـەو, ئـەو دەقـە مەعریفیە نایەتە بـوون, ئـەوەش بـەهۆی دەقـیتر دەخولقێنرێت,كەبەدەربڕینـە دەنگیە كانی دەقیتر بـەراوورد دەكرێت, یـاخود لـەفۆرمی دەقەكانـدا ئـەوەش جیادەكاتەوە.

سەراپای دەق پێکهاتەیەلەمانا, دەقئاوێزانیش نووسینەوەی چەمکی مانایە, پێویستی بە زمانە بۆ نووسینەوەی دەق, زمانیش خۆی دانابڕێت لە پەیوەندیەکانی پێشوو, ئەو بونیادانە جارێکیتر بەرهەمدەهێنرێنەوە, زمان لەهێنانەوەی بونیادەکان خاڵێك بۆگەڕاندنەوەی یادەوەری درووست دەکات تاوەکو دەلالەتی نوێی پێ ببەخشن, بۆ ئەوەش کریستیڤا لە ووتارێکدا بەناوی(چۆن قسە بۆئەدەب بکەین) دەنووسێت"وادەردەکەوێ دۆزینەوەی بابەتێکی نوێ بەهۆی میتا زمانێکەوە کە لەناوچەی نێوان(ڕێکەوت)و (زەرورەت)دادامەزراوە, ئەمڕۆ بوو بەڕێسایەك بۆ گشت زانستێك"[3] ئەگەرچی ناکرێ دەقئاوێزان بەڕێسایەك ناوبەرێت, کە دیارە بۆخۆشی مەبەستی لەو خاڵە نییە, بەڵکو لێرەدا تەنهاوەك ڕێرەوێك دەیبینێ, کە هەموو دەقەکان پێیدا تێدەپەڕن.

(شکۆلۆفسکی)بەلای (تۆدۆرۆف)ەوە یەکەم کەس بووە باسی لەوجۆرە دەقانەکردووە, بەواتای ئەوەی هیچ دەقێك خاوەن هێلێکی سەربەخۆو دابڕاو نییە لە دەقەکانی پێش خۆی, بەڵکو هەموو دەقێك ئاوێزانبوونی دەقەکانی پێش خۆیەتی, بەلاّم ئەوەی تواناو دەسەلاّتی لەناو دەقدا پێدراوە بۆ نووسینەوەی مانا تەنها زمانە, زمان دەلالەتی نوێ لەناو دەق بەرهەم دێنێت, بۆیە بارت لەوە ووریامان دەکاتەوەکەگەیشتن بەمێژووی دەقئاوێزان کارێکەلەتوانا بەدەرە,ئەوەش دەبێتەپاڵ پشتێك بۆ بۆچوونەکانی کریستیڤا, تاگومان لەڕەچەڵەکی دەقئاوێزان نەکرێت, ئەو دەقانەی دەیانەوێ خۆیان دابڕن, هەڵبەت لەناو زمانێکی بێ دەسەلاّتدا خۆیان لە دەرەوەی مەعریفە دەنووسنەوە,کە جۆرە دەقێکن لەناو"ئامادەنەبوونی مەعریفی"داخۆیان نوقمی فۆڕمێك دەکەن کە لەدەرەوەی زمان دەیەوێ دەق بخولقێنێ, ئەوەش دەقێکە لە دەرەوەی چێژی دەلالەتەوەیە, دەبێتە جۆرە نووسراوێك کە خاوەن ڕەگەزی پێکهاتووی دەق نییەوبە"دەقیءنەنووسراو"دەمێنێتەوە,کاتێ کاری هونەری گەڕاندەوە بۆ ڕابردووی کارەکانی پێش خۆی, بەوەش کردەی

داهێنانی بە کارێکی سەربەخۆ ناو نەبرد, بەڵکو گەڕاندیەوە بۆ پاشخانی ڕۆشنبیری دەقەکان, ئەگەر چاو بەناو دەقە فەلسەفیەکاندا بگێڕین بۆمان دەردەکەوێت, کە بوونی دەقئاوێزان تەنها لەبواری ئەدەبدا نییە, بەڵکو دەبینین دەقێکی فەلسەفی نییە تەواو لەوانی پێش خۆی جیا بێت, ئەوە تەنها لاکان وکریستیڤا نین کار لەسەر فرۆید دەکەنەوە, بەڵکو(فرۆید)یش ئەو پیاوەی بە تیۆریدەروونناسی گۆڕانێکی تەواوی بەسەر مەعریفەی پێش خۆی هێنا لەڕێگەی چەمکی"نەست"ەوە, کەچی پێش ئەو نیتچە باسی نەستی کردووە, بەڵام بەشێوەیەکی جیاواز وەك فرۆید نەیدەبەستەوە بە دەزگای فکری"فرۆید چەند جارێك ووتویەتی کەس نەبووە لە نیتچە باشتر خۆی بناسێت, لەئایندەشدا هەرگیزکەسێك نییە لەو خۆی باشتر بیناسێت"[4] وە نیتچە بۆخۆشی لەو باسەدا لەژێرکاریگەری"گۆتە"دا بووە, بەواتای هەموو دەقێك لەدایکبوونی ئەو زەمینەیە کە مەعریفەیەکی لەبارەوە خراوەتە ڕوو, بۆیە لەو چەمکەوە باختین توانی چوونە ناوەوەی دەقەکان تیۆریزە بکات و شیعری لە بازنەی دەقەکانی پێشوو دەرنەکرد, بەڵکو لە دەیالۆگ دەریکردە دەرەوە, ئەوەشی بە دیاردەیەکی زمانەوانی ناونەبرد, بەڵکوگەڕاندیەوە بۆ گوتار, چونکە دووکردەی زمان دێنە ناویەوە کە لەڕێگەی گوزارشتی یەك بەوی ترەوە پەیوەندیەکی دەلالیکەگوتاری پەیوەندیی گفتوگۆکردن بەرهەم دێنن"[5] بۆیە باختین ئەگەرچی یەکەم دەست پێشخەر بووە, بەڵام هیچ ناوێك ی لێ نەناوە, بەڵکو لەناو دەقدا کاری بۆ کردووە, گەڕاندویەتیەوە بۆ فەلسەفەی ئیستاتیکی لەبارەی ئاماژە یزمانەوانی, بەڵام کاتێ کریستیڤا کار لەناو ئەو چەمکەدا دەکات وگەشەی پێ دەدات, نایەوێ لەوسنورە دیاری کراوانەدا بەکاریان بێنێتەوە, بەڵکو مەبەستی فراوانکردنی ئاسۆی ئەو چەمکەیە ,کە دەیەوێ لەڕێگەی"سیمیۆلۆژیای گێڕانەوە"چەمکی ئەبستمۆلۆژی بگوازێتەوە بۆ کێشەکان, ئەوەش جۆرێکی تری خولقاندنە, کە دەبێ بە پێکهاتەی دەق, بەدوای ئەوەی لە ڕووبەرە براکسیسی دەلالەتەکان دەکات,

بـەو زیادەکاریـەش سـەرلەنوێ پەیوەنـدی"دەق"و"مێـژوو" دەخولقێنێتـەوە, لەوەشـدا دەتـوانین پێناسـەکەی بگەیەنینـە ئـەو ئاسـتەی کـە بلێـین: بـەدوای هیرمنیۆتیکـای دەقـەکانی پێـشوو خوێندنـەوە بـەکاری نووسـین هەلدەسـتێ تاوەکو فرەمانایی بەو دەقانە ببەخشێت.

لەوەشدا توانیویەتی"فەناکردن" بە پەڕینە بۆ نێو دلی گوتـارێکی ترئامـاژە بـدات کـە دژ بـە خـودی"سـێنتەریدەق"یـش دەوەسـتێت, ئـەوەش مانـای دەقیئاوێزان لەسەرکراو سەراوژێر دەکات, لێرەدا دەبێت ئاماژە بـە دوو جـۆرە دەقئاوێزان بدەین جۆرێکیان لە نائاگایەوە نووسەر دەکەوێتە ناویەوە, ئـەوەی تریان بەهۆشیاریەوە نووسەر دەچێتە ناو فەزای دەقەکە.

لەیەکەمدا خۆی دەخزێنێتە ناو جیهانێك کە دەبێتە شێوێنەری مانای دەق, نـەك دەسـکەوتنی مانـای تـازە,کەچـی لـەوەی تـر ئـەو بـەرەو دونیـای دەقێـك دەڕوات دەیـــەوێ خـــۆی بـــسەپێنێ, بـــەدوای هێنـــانی کـــردە هاوبەشـــەکان ئـــەوانیش(خواســـتن, هەلمـــژین, بەیەکداچـــوون, گۆزانـــدن, بەرجەســـتەبوون, ئاوێزانبوون).

کریـستیڤا کـاتێ نـاو لەچـوونە نـاوەوەی دەقـەکان دەنـێ دەقئـاوێزان هـەر بەتـــەنها بـــەکردەی ناونـــان هەلناســـتێ, بـــەلکو هـــەولی خولقانـــدنی ڕەخنـــەی ئەبـستمۆلۆژی دەدات, کـە ڕاسـتەوخۆ پەیوەنـدیی ژیـانی ڕۆشـنبیری تێکـەلی سۆسیۆلۆژیا دەکات, ئەوەش پەیوەندیی مەعریفەیەبەدەقـەوە,کەڕەخنەلـەدەق جیا ناکاتەوە, بەلکو بـە بەشـێکی تەواوکـەری دەزانێـت,کەلەشـێوەی چـەمکی ئاماژە دەردەکەوێتو بابـەت دەبێتـە پەیوەنـدیی نێـوان مەعریفـەو براکسیس, ئـــەوەش گەڕانـــەوەی خوێندنەوەیـــە بـــۆ دەقـــەکانی ڕابـــردوو, کەشـــفکردنی نهێنیـــەکانی دەقـــە, ئـــەو نهێنیـــەی لـــەدەقی چـــاوگە نائامـــادەبوو, بۆیـــە دەقئاوێزان نـاودەنێ بـە"ئامـادەبوونی ئەبـستمۆلۆژی" بـەواتای دەقـی پێـشوو لەناو نووسـیندا بـوونی نـامێنێ, بەقـەد ئـەوەی تـەنها بـۆ هێنانەوەیمێـژوویو ئاماژەیکۆمەلایـەتی دێتـەوە,ئـەوەش پەیوەنـدی کردنـی دەقـە بـە دەقـەکانی

پێش خۆی, کە نووسین دەبێتە ڕێکخەری ماناوگەڕان بەدوای کەینونەی زمان, تاوەکولەسەر شوێنەواری دەقەکانی پێشوو هێلێکیتر بدۆزێتەوە بۆ خولقاندن, ئاماژەکانی دەق دەلالەتی سەربەخۆ وەدەست دێنن بەواتای ئاماژە لە دەلالەتی"دەقی ڕابردوو"جیا دەبێتەوەو مانایەکیتر وەدەست دێنێت, کەواتە دەقئاوێزان بۆ کریستیڤا ئەو شوێنە نییەکە هەموو بۆچونەکانی لەوێ کەڵەکە بکات, بەڵکو ئەو دواتر زۆر لێی بەدوور بوو, ئەو کاتەی لە ڕەخنەی ئەبستمۆلۆژیەوە بەرەو ڕەخنەی سۆسیۆلۆژی ڕۆیشت, کە بەپێی دیدگایەکی مێژوویکۆمەلآیەتی دەیویست سیمیۆلۆژیا دەربخات.

بۆیەگەڕانەوە بۆ نێو زەمەنی نووسراو بنەمایەکی سەرەکی ئەو دەقەیە, کە جارێکیتر توخمو ڕستەکان دەنووسێتەوە, نووسین لەو دەقە نوێیەدا ئەوە بە پێویستیەك نازانێ کە لەسەر کۆمەڵە دەقی نووسەرێك کار بکات, بەڵکو دەتوانێ چەند نووسەرێك هەڵبژێرێت کەدەقەکانیان سەر بەیەك قۆناغیش نین و ڕێبازی جیاوازیشیان گرتۆتەخۆ,کەچی نووسینی ئەو دەقە هەوڵ دەدات لەفەزای دەقەکانی پێشوو پەیوەندیەکی تازە بدۆزێتەوە, کە نووسین رووبەرێکی نادیارکەشف دەکات, بەواتای دەقی ڕابردوو دووبارە ناکاتەوە, بەڵکو دەیکاتە ژێرخان بۆ دەقی ئێستا, بەلآم دەبێ ئەو دەقانەی ئاوێزانیان لەسەر دەکرێت, توانای ئەوەیان تیابێت ببنەژێرخان بۆ دەقێکی نوێ, چونکەکاتێ دەمانەوێ دەقیتر بەرهەم بێنین, بەرەو یادەوەری دەقەکان دەگەڕێینەوە, تاوەکو لەئێستادا زەمەنێك بۆ دەق دەست نیشان بکەین, کە توانای ئەوەمان هەبێت لەیادەوەری جیای بکەینەوە, ئەوەش جیاکردنەوەیە لەو ڕاگەیاندنانەی کە دەق بەدزی تاوانبار دەکەن, چونکە یەکێك لەهەرە مەبەستەکانی دەیەوێ دەقئاوێزان لەدزین جیا بکاتەوە, ئەوەش بە"ئیدیۆلۆژیم"ناو دەبات, کە تێکشکاندنی مۆرکی زمانە, لەشوێنیدا بایەخ بە مۆرکی ئاماژەکان دەدرێت, تاوەکو میتۆدی سیمیۆلۆژیا دەست نیشان بکات,

که بەبێ ئیدیۆلۆژیم کاری دەق تەواو ناکات, تەنها بە ئاوێتەبوون لەگەڵیدا نەبێت,ئەوەش رۆڵی رێکخەرلەناودەق دەبینێت.

لەرێگەی دەستکاری کردنی دەق دەیەوێ لە دەقەکان بکۆلێتەوە, ئەوەش لە فۆرمالیستو بونیادگەری جیای دەکاتەوە, بەوەی لە ناو سێنتەری دەقدا بەرەو دەرەوە دێت, ئەوکارەش تێپەڕاندنێکە لە سیستمی زمانەوانی, ئەگەرچی پێش ئەو قوتابخانەی باختین دەیویست پەیوەندیەك لەنێوان جیهانی ناوەکی-دەق(زمان)وجیهانی-دەرەکی (ئایدیۆلۆژیا) درووست بکات, بەلأم نەك لە(ناوەکی) بۆ(دەرەکی) بەڵکو بەیەك هێلی تەریب دەیانهێنا, وەهەندێ جارخوێندنەوەکە لەدەرەوە بۆ ناوەوەی دەق دەهات, چونکە پێش ئەویش دەکەوت, بەتایبەت بۆ سەردەمی گەشەکردنی قوتابخانەکەیان کە مارکسیزم لە لووتکەی گەشەکردنیدا بوو,کەچی کریستیڤا لەتێپەڕاندنی زمان دەیزانی ئەو زانستەی لەدەقدا پەیڕەوی دەکات, تەنها بە پشت بەستن بە سیمیۆلۆژیا رێگای خۆی دەدۆزێتەوە,لەوەشدا پێچەوانەی کەسانی پێش خۆی دەبێتەوە ئەوەش لەو کاتەی دەیوویست بونیادگەری بخاتە ژێر رەخنەوە, ئەگەرچی پێشی وابوو"رەتکردنەوەی بونیادگەری لەزۆر کاتدا بەڵگەیە لەسەر نەفامیەکی قوولْ بۆ ئەو گۆڕانکاریە ریشەییانەی لەچەمکەکاندا کردوویەتی لەزۆربەی بوارە زانستیەکاندا"[6].

ئەوەش گەڕانە بەدوای رەخنەیەکی قوول کە لە نووسینی رۆمانەکەیدا(سامورای) ستراتیژی رەخنەیی خۆی لە بەرامبە ربونیادگەری ئاشکرادەکات, لەو رۆمانەدا هەریەکە لە(بارت, فۆکۆ, لاکان, فیلیب سۆلێرس) کەسایەتی سەرەکی رۆمانەکەن, دەست پێکردنی رۆمانەکەش لەسەر زاری ژنێکە(هەڵبەت مەبەست لەخۆیەتی)کە باروودۆخی رۆشنبیرانی فەرەنسای شەستەکان دەگێڕێتەوە, لەناو رۆمانەکەدا گێڕانەوە بە دوو چەمك دەبردرێت, چەمکی یەکەم: رەخنەی کریستیڤایە لە کۆمەڵگادا کەسانێك "دەڵێن کریستیڤا لەم رۆمانەدا نهێنیەکی شاراوەی هەیە یا دەیەوێت تۆڵە لە ناحەزەکانی

بکاتەوە"[7] چەمکی دووەم: ستراتیژی سیمیۆلۆژیایە لە گۆڕینی ئاماژەکان بۆ چەمکی فەلسەفیو نووسینەوەی زەمەنێکی نادیار بۆ ڕابردوو, ئەوەش "تێکشکاندنی ڕابردوو"ە بۆ نێو نادیار, کە ڕەخنەی ئەو لە بونیادگەری لەوە دەردەچێت هەر ڕەخنەیەکی ئاسایی بێت, بەڵکو ڕەخنەیەکە لەو قۆناغە بە هەموو ڕەهەندە فکریو سیاسیو ئابوریو ڕۆشنبیریەکانیشیەوە, ڕەخنەیەك کە لە دەربڕین ووردبینانە ئاراستەی خوێنەری دەکات, تاوەکو هەموو ئەوانەی لەناو سیمیۆلۆژیادا پێی دەگەن ڕۆشن بن, ئەوە سەرباری ئەو ئاڵۆزیەی لە زماندا هەیەتی کە"زمانێکی دووفاقی دوالیزمییە واتە بەشێك لەنیشانە هەڵدانی بابەتی تێدایە کە پارێزگاری لە بنەماکانی زانستیمرۆیی دەکات وە بەشێکی خودیی دەروونی تێدایە کە دەڕوات بەرەو جیهانی پەیوەست بە خەیاڵی نووسینی ئەدەبیەوە"[8].

نووسین لای کریستیڤا ئەزموونی زمانە, بۆیە خوێندنەوەکانی سنوری ناوەڕۆكو ڕەوانبێژییەکان تێدەپەڕێنێو ئەو بەهایەی بارت بۆ دال دەیگەڕاندەوە, ئەوا کریستیڤا بە پێچەوانەوە بەهاکان بۆ مەدلول دەگەڕێنێتەوە, مەدلول لای ئەو چەمکێکی قووڵی هەیە, ئەوەش ڕۆچوونە نێو فەلسەفەیە, کە ئاخاوتنی ڕۆژانە لەڕێگەی"مەدلول"ەوە دەگۆڕێتە سەرگوتارێکی شیعریی, لەناو ئەو گوتارەدا زمان کەناڵی پەڕینەوەیەتیکە خۆی لە سیستمەکانی ئاخاوتن دەرباز بکات, بەو هۆیەش"کردەیدەلالی" بە گوتارەکە دەبەخشێت, چونکە لەسەر"دەلالەتی ڕاستەوخۆ" کاردەکات نەك ناڕاستەوخۆ, وە ئەگەر پێشتر دال بەکردەیەکی دووبارە بۆوەی فۆنیمەکان بناسرێ, ئەوا لای کریستیڤا مەدلول دووبارە نابێتەوە, ئەوەش سەپاندنی ئەونییە بەسەریا, بەڵکو سرووشتی مەدلولە, بەلآم ئەوە وای لێکرد دژی دووبارە بوونەوەی ماناش بووەستێتو"مانای مانا"ڕەت بکاتەوەو"دەلالەتی ڕاستەوخۆ" شوێنی"ناڕاستەوخۆکان" ی بگرێتەوە, چونکە بەلایەوە دال لە پەیوەندیە زمانەوانیەکان نەك هەر نەگەیشتووە, بەڵکو تووشی نامۆبوونیش

هاتووە, بۆیە ئەو کردارە هەڵگری مانایەو هەرگیز نەیتوانیووە دال فەرامۆش بکات, ئەوەش بۆ بەکارنەکردنی زمانو نەتوانینیئیرادەیگۆڕان بۆ ئاینده دەگەڕێتەوە, هەڵبەت مەبەست لە قۆناغەکانی مێژووی ئەدەبە, کە تا ئەو رۆژگارە دەقەکان نەیانتوانیووە سەربەخۆیی خۆیان بپارێزن, چونکە ڕەگێکی ئایدیۆلۆژیا بەنێو ئەدەبدا بردراوەتە خوارەوە, ئەوەش بووە بە سێنتەری دەق, ئەو سێنتەرەش دەکاتە چەقی پرسیارەکانی بۆ ڕووبەڕووبوونەوە, چونکە "تاریکی" بەشێکی زۆری لە ئیستاتیکای نووسین گرتووە.

کارکردن لەسەر زمان پێویستی بە گەڕانەوە بۆ خاڵی دەسپێك هەیە, تاوەکو"زمان/مانا"بە یەکەوە پارێزگاری لە یەکەی نووسین بکەن, بۆ ئەوەش مالارمێ بە نموونە دەهێنێتەوە,کە مالارمێ بەردەوام دەیەوێ لە لەدایکبوونێکی تازەدا بژییێت,بۆ ئەوەی ئەو کارانەی پێشوو ئاشکرابکات, ئەوەش ئاشکراکردنی زمانە بۆ گەڕاندنەوەی ڕابردوو, دەتوانین ئەوەش بە خاڵێکی تری جودابوون لە بارت ناوبەرین, چونکە بارت دۆزینەوە لەڕێگەی چێژی نووسینو گەمەکردن بە دال دەدۆزێتەوە,کەچی کریستیڤا بە گەڕانەوە بۆ ڕابردووی زمان دەیەوێ لەڕێگەی نەستو چۆنیەتی بەکارهێنان یزمانی رۆژانە هێڵێکی سەربەخۆ لەناو دەق درووست بکات, ئەو هێڵەی لەزۆرکارکردن لەسەر دال توێژاڵێك بەسەر مانادا دەدات, ئەوەش تێڕوانینی سۆسێریانەیە, کەلە بڕی ئەوە کریستیڤا پشت بەشیکردنەوەی لاکان دەبەستێت, ئەوەش ڕووبەڕووبوونەوەیەکە لەناو زماندا کە سنورەکانی دال تێدەپەڕێنێ, بەواتای ئەوکۆمەڵە دالەی زمان ئاراستەی وەرگری دەکات لەگەڵ مەدلول تووشی بەیەکداچوونێك دێت, بەو کارەش بەها کۆمەڵایەتیو مێژوویەکان دەکەونە بەر دەست لێدان, چونکە سیستمی دەلالی لەبەردەم گۆڕانکاریدایە, ئەو واقیعەی دەق لەڕێگەی زمانەوە وێنەی دەکێشا, گۆڕانی بەسەردا دێت, چونکە کاتێ دەق دەبێتە دال بەمانای دەبێتە خاوەن وێنەیەك کە واقیع لەشێوەیەکی نەگۆڕ دەر ناخاتەوە, ئەوەش کۆمەڵە گریمانەیەکی ئەفلاتوونیە کە

پەیوەندیەکی هاوبەشی بەوێنەو شتەکان هەیە, لەبەر ئەوەی"ئەفلاتوون بە جەنگێك هەڵسا کە مەبەستی سەپاندنی تێزەکانی بوو لەبارەی زمانەوە, وەك ئامرازێکی گوزارشت کە مەبەستێکیفێرکاری هەبوو"(9).

کەوابێ دەق لە دەرەوەی واقیع لەدایك دەبێت, ئەوەش جیاکردنەوەی زمانە لەمێژوو, بەوکارەش دەق لەپێناو مێژووی کۆمەڵایەتی بەرەو زمان دەگوازرێتەوە, کە مێژوو دەبێ بە خاوەنی چەمکی کۆتایی, چونکە لە چەمك یهیگلیزمەوە دەڕوانێتە مێژوو, مێژوویەك لەدەرەوەیچ دەمکی ئەدەبی بە ئەفسووس دەبینێت, بەو تێڕوانینەش توانی گۆڕانێك لەفکری ڕەخنەی خۆرئاوا درووست بکات, بەوەی هێڵێکی ڕەخنەیی لەنێوان مارکسو فرۆید ببەستێتەوە بە زمان, هەر لەو چەمکەش لە ئەزموونی(باتای.. مالارمێ.. ئارتۆ.. لۆتریامۆن) نزیك کەوتەوە, ویستی دەقەکانیان بەنێو پانتاییەکی تازەی ڕەخنەدا ببات کە دژی ئەو خوێندنەوانەی پێشوو بێتەوە, پەی بەبەشە شاراوەکانی دەق ببات, وەك لەکتێبی(شۆڕشی زمانی شیعریی) ئەو بۆچوونەی بارت هەڵدەوەشێنێتەوە, چونکە ئەوکارەی بارت گوتاری فکری خۆرئاوایە بەرەو یەك گوتاری هەست پێکراوی مەعریفی بوو, کە لەڕێگەی پێکهاتەکان دەیبینی, ئەو پێکهاتە ڕێکخەرانەی دەیتوانی هزر بەناو هەموو ئەو ئەزموونە لۆگۆسیانە ببات کە مەبەستی بوو, ئەو ڕێکخەرە ببوە بەربەست لەبەردەم چالاکیە عەقڵیەکان, ئەوەش بووە هۆی ئەوەی عەقڵ لە ئارەزوو خۆی بەدوور بگرێت, بەوەش خود نەیدەتوانی گۆڕان لەگوتارە سۆسیۆلۆژیەکان بکات, بەڵکو چاوەڕوانی ئەو گوتارەی دەکرد, کە ئەو شوێنگەی بزاوتی بۆ دەست نیشان بکات.

بۆ ئەوەش کریستیڤا لەکتێبەکەیدا ڕاڤەکردنێکی سایکۆلۆژی ئاڵۆزی بۆ پەیوەندی نێوان"ئاسایی"و"شیعریی" دەخاتە ڕوو, ئەوەش پەیوەندیی بە ساتەکانی ئیدراکە هەستیەکانە لای مناڵ, کە سیستمی خێزان دەبێ بە ڕێکخەری, بەواتای لە قۆناغی"پێش ئۆدیبیەت" خێزان ڕێگە لە هەموو ئەو

پەیوەندیانە دەگرێت کە منداڵ بتوانێت کەسایەتیەکی سەربەخۆ بۆخۆی درووست بکات, بەڵکو هەر لەسەرەتاوە دەیکاتە کۆیلەی ئەو دەسەڵاتە کە خێزانە, چونکە خێزان ڕێکخەرێکی نییە بۆ پەیوەندی بە(جولە.. ئاماژە.. ڕەمز .. دەنگ) ئەوانەش پێکهاتەیسیمیۆلۆژیانو هەر لەو پێکهاتە ناڕێکخەرەی خەون دەکات, بۆیە ئەویش وەك لاکان بەرەو فرۆید دەگەڕێتەوە بەتایبەت ئەو کاتەی دەبینین بەکارهێنانی دەنگەکان لە شیعردا بۆ یەکەم پاڵنەرە سێکسیەکان دەگەڕێنێتەوە ودەیبەستێتەوە بەساتە ئیدراك نەکراوەکانی منداڵەکە لەنەستی خود تۆمارکراوە, ئەوەش ڕاڤەکردنێکی فرییدیانە بووبۆ دەق,کەلەژێر تێڕوانینە نوێیەکانی لاکان بۆ فرۆید شرۆڤەی کردووە, بەوەی ڕەمز دەبوو بەبابەتی سەرەکی"سیمیۆلۆژیای کریستیڤا"مەبەستیشی گۆڕینی واقیعە کۆمەلأیەتیەکان بوو لەڕێگەی سیستمێکی ڕەمزی داخراو, بەوەی زمان لەنێو بونیادە کۆمەلأیەتیەکانو لەدەرەوەی بونیادەکان براکسیسی گوتارە شیعریەکەی خۆی دەکات, بۆیە پێی وایە شیعری نویٚ لەهەندیٚ کاتدا وێنەی شۆڕشێکیکۆمەلأیەتی ڕەسم دەکات, وەهەندیٚ کاتیش ترسی لەوە هەیە بۆرژوازی لەڕێگەی ئایدیۆلۆژیاوە بتوانیٚ شۆڕشێکی شیعریی بەرباپا بکات, لە کەناڵی ئەو پاڵنەرە چەپێنراوانەی کە کۆمەڵگا نەفی دەکاتەوە"(10).

بۆیە لەبەرامبەر ئەو مەترسی ووەهمانە دەبێت گوتاری بەرهەم هێنانی مەعریفە لەژێر ڕۆشنایی سیمیۆلۆژیاوە بێتە بوون, ئەوە بەو تێگەیشتنەی کە توانای دەسکەوتنی شوناسی دەقی هەیە,زانستی دەقیش مانا بە هەمووتوخمو ڕێساکانی دەخاتە ژێر ڕەخنەوە, چونکە پەیوەندیەکی فەلسەفیە بەڕەخنەوە, کەهەڵدەستن بە خوێندنەوەی زەمەن لەڕێگەی تۆبۆگرافی بۆ دال, دال لەو چەمکە فەلسەفیە لەناو بیرکردنەوەدا دەبێت, نەك وەك پێشتر لۆژیکی زمان فرمانی بە دال دەکرد بۆ ئاراستەکردن, ئەوەش بەمانا "کانت"یەکەی ڕەخنەیەکی میتۆدە لەبەشێکی خۆی, کەلە میتۆد یفەلسەفی

جیا نابێتەوە, چونکە سیمیۆلۆژیا دەبێتە فەلسەفە وزانست, ئەو زانستەش زانستی دەقە کە بەنێو خانەکانی فەلسەفەدا دەتوێتەوە, وەك توانەوەی فەلسەفە لەناو زانستدا, ئەوەش ڕۆشناییەکی ئەو میتۆدەیە, کە بەدوای زانستدا دەگەڕێت, زانست بۆدەق پێویستی بە توانایەکی مەزنە بۆ جیاکردنەوە لە "ئایدیۆلۆژیا"و" ئاین", بەلاّم دەق بۆ ئەوەی ببیّ بە خاوەن پانتاییەکی سەربەخۆ, دەبیّ "پانتایی زمان" بتەقێنێتەوە, بە تەقاندنەوەی زمان دەق دوو پانتایی سەربەخۆ پێك دێنێت, ئەوانیش "ڕەمز/بەڕەمزکراو"ن, ئەوانەش هیچ پەیوەندیەك نییە بەیەکیان بگەیەنێت, ڕەمز هەموو ئەو ئەفسانەو چیرۆکی میللیو داستانانە دەگرێتەوە کە لەسەر یەکەیەکی ڕەمزی کار دەکەن, هەرچی"بەڕەمز کراوە" پێکهاتووە لە(لاوچاکی.. ترس.. ناپاکی.. سۆزانی) ئەوانەش ئاماژەن بۆ سیفاتی پاڵەوانی نێوئەفسانەو داستانەکان, بۆیە دەق کاتیّ ڕەمزو بەڕەمزکراو وەك دوو پانتایی سەربەخۆ وەردەگرێت, لەناو پانتایی گشتی دەق بەیەکیان دەگەیەنێت, وە ئەوکاتەی پانتایی زمان تەقیەوە, دەق توخمەکانی خۆی لەمێژوو جیا دەکاتەوە, تاوەکو ڕەمزو بە ڕەمزکراوی پیّ دابمەزرێنێت, چونکە تیۆریزەی ئەو دوانە بۆ نێو یەکەی سیمیۆلۆژی ڕۆشناییەکی نوێیە بۆ سیمیۆلۆژیا وتوانی لەناو واتای فراوانترەوە کاری لەتەکدا بکات وببێتە هۆی ئەوەی دەرگایەك بۆ"ئیمبرتۆئیکۆ"ش بکاتەوە.

خوێنەرو ستراتیژی خوێندنەوە

لەگەلّ دەرکەوتنی ئاماژە وەك زانستێك, کۆد وسیستم ودەلالەت سنوروکارکردنیان دەست نیشان کرد, دواتر پەڕیەوە ناو دەق, چونکە ئەگەر دەق ڕێکخەرێکی دەلال یدامەزرێنەری گوتارەکەی بێت, ئەوا ئاماژە دەبووە کەناڵێك بۆ دەست نیشانکردنی شوناسی دەق وڕەگەزە بەرهەم هێنەرەکان, کە دواتر لە قۆناغی سێیەمدا بەهاتنی (چەمکی خوێندنەوە) ڕەگەزە بەرهەم

هێنەرەکانی دەق فەرامۆش دەکران, بە فەرامۆش کردنیشی هیرمنیۆتیکاو ڕاڤەکردنی ڕەخنەیی پشت گوێ خران, ئەوەش لەپێناو(ستراتیژی دەق) بوو, کە(خوێنەر) لە دەق بەدەنگ ئەهات, ئەوخوێندنەوەیەی خوێنەر فرە تەئویلی دەقی فەرامۆش دەکرد, ئەوەش وایدەکرد(دەق) بە ستراتیژێکی ڕاستەوخۆ بگات بە خوێنەر, خوێنەر بە دەسەلأتێك دەگەیەنێ, دەسەلأتی بەدەنگ هاتن لە ئاماژەکان, ئەو کارەش بە ڕاڤەکردنی دەق لێك نادرێتەوە, چونکەکاتێ دەمانەوێ لە تیۆرەکەی (فرۆید)ەوە تەئویلی خەون بکەین, ڕاستە ئێمە ئەوکاتە بایەخ بەو ڕەمزانە دەدەین, کە لە خەونەکەدا بوونیان هەیە, بەلأم ئەو ڕەمزانە بە تەئویلی جیاواز دەبەین, تەئویل لەڕووی سایکۆلۆژیەوە پێکهاتەکانی ئەوخەونە لێك دەداتەوە, دەق ژێرخانێکی ئاشکرای نییە کە ب ەڕەوانی یەك شێوە شیکردنەوە بگرێتە خۆی, هەندێك جار دەقێك بەچەندین تەئویلدا دەبردرێت ئەنجام ستراتیژێك نیە کە دەق پێی بگات, بەڵکو(ناکۆتاکان) ڕێگا بەستراتیژ نادەن, لەوکاتەدا تەئویل دڵە ڕاوکەیەك تووشی (خوێنەر) دەکات, بەردەوام گومانێکی لا درووست کردووە, ئەو گومانەش بەرەو پرسیاری دەبات, پرسیارێك هەرگیز ڕێگەی نادات بگاتە بڕوا پێکراو, بۆیە لەوکاتەدا دەبێ خوێندنەوە فرە تەئویلی فەرامۆش بکات, لەبڕی ئەوەش بەریەك کەوتنێك لەنێوان دەق وئاماژە زمانەوانیەکان درووست بکات, ئەو بەریەك کەوتنە گەیشتنە بەدیاریکردنی ئاماژەکان لە دەقدا ئەوەش خاڵی پەیوەندیی تیۆری نێوان(دەق/ئاماژە)یە.

بەلأم (ئەمبێرتۆئیکۆ) لەبەرامبەر تیۆری ئاماژەکان, بەپرسیارێك ڕووبەڕووی گومانێکمان دەکاتەوە, کە ئایا تیۆری ئاماژەکان بوونیان هەیە؟ چونکە نەك مەرگی ئاماژەکان, بەڵکو گومان لەبوونیان دەکات.

ئەگەرچی بۆ مێژووی ئاماژە زۆر لە بێرس وسۆسێر دوورتر دەڕوات, ئەو مێژووە بۆ فەیلەسوفەکانی وەك(بیکۆن, لۆك, لامبرت, هۆسرەل) دەگەڕێنێتەوە, بەڵام ئەگەر بەدوای ئەو مێژووەوە بگەڕێینەوە, ئەوسا بۆمان دەردەکەوێ, ئەوەی لەفەلسەفەدا هەیە, بەتایبەت لەلای(لۆك) یا(هۆسرەل) ئاماژەن بەبێ ڕۆشنایی خستنە سەرێکی مەعریفی دەمێنێتەوە, ئەوەش تاهاتنی سۆسێر نەکەوتە ژێر ڕۆشنایی و بەهاتنیشی ئەومێژووەی(ئیکۆ) دوورتر دەبیات, بۆمان روون دەبێتەوە کە دەتوانین(سۆسێر) بۆ(هۆسرەل)و(بێرس)بۆ (کانت)بگەڕێنینەوە, یا(بایسینیز) کە یەکەمین کەس بووە جەختی لەسەر ووشەو وێنە کردووە وەك ئاماژە, بەلأم ئیکۆ پێی وایە ئەو ئاماژەیە مانایەکی فراوانی نییەکە تێی بگەیت, وەك ئەو هێمایەی سەر شەقام کە نازانیت بەرەو باکور یا باشوردەڕوات, ئەوەش پەیوەندیی بە سیاقی ماناوە هەیە, کە پەیوەندیی ئاماژەن بە ڕێساکانی دەلالەت, بۆیە"تیۆری گەیشتن پەیوەندیەکی جەدەلیە بەتیۆر بۆ مەدلول, ئەوەش پێش هەموو شتێك ببێ بەتیۆر بۆ ئاماژەکان"[11].

لەسەر ئاستی ڕەوانبێژی سەربەخۆی ڕەگەزەکانی دەق دەبنە هۆی وێرانکردنی ماناکان, چونکە ئەگەر(شێر) کە ئاژەڵەو(پاشا)مرۆڤ, بەلأم لە بەکارهێنانی مەجازی(پاشای دارستان)کە بۆ(شێر)بەکار دێت, کەلێرەدا پاشا لەناونانی مرۆڤەوە دەپەڕێتەوە بۆ ئاژەڵ, ئەوەش لە پۆلین کردنی دەلالی لای شتراوس یەك وەزیفەی زمانەوانیان هەیە(شێر)و(پاشا)یەك ئاماژە دەدەن بەدەستەوەکە ئاماژەی دەسەلأتە.

بۆیە مەجاز کاریگەر نابێ, ئەگەر ئاماژەکان لەبەرامبەر دەقدا مانا وەدەست نەهێنن"ئیدیۆلۆژیەتی ئاماژە وەك کریستیڤا دیاری کردووە, ئینسیجام دەکات لەگەڵ برواکلاسیکیەکان بۆ بابەت"[12], کەلەناو دەقدا ئالۆگۆر لەنێوانیان دەبینین وەك لەڕستەی"سەگ لەوپیاوە

بەوەفاترە"کەلێرەدا سەگ دەبێتەڕەمزێك بۆوەفا, ڕەمزێك توانای دژایەتی بۆ مرۆڤە بێ وەفاکان هەیە.

لەلای ئیکۆ خوێنەر ڕۆڵی سەرەکی هەیە لەئاستی ئاماژەدا, ئەوەش لەڕێگەی پەیوەندیەکانی گەیاندنە کە خوێندنەوە لەڕێگەی پرۆسەی ڕەخنەیی دەسەلآتی خوێنەر دەردەخات, بۆئەوی خوێنەریش جارێکی تر سیستمی دەلالی لەناو ئەو دەسەلآتەدا وەدەست بێنێت, پێویستەگومان لەوسیستمە دەلالیە بکات کە(سێنتەری دەق)ی پێك هێناوە, بە تێکشکاندنی سێنتەری دەق تەنیا ئاماژەکانی نێو دەق ناخوێنێتەوە بەڵکو ئەوکارە دەبێتە مایەی ئەوەی کە دەق بەرەو کرانەوە ببات, چونکە ئەوە خوێندنەوەیە جارێکی تر سیستمی داخراوی دەق دەکاتەوە, کرانەوەش سەرەتای پەیوەندی زیندووی خوێنەرە لەناو دەقدا, چونکە دەبیتە بەشێکی زیندوو لەبەشداری کردن لەناو سیتمە دەلالیەکان, بەواتای نووسین دەبێتە ئەو کەناڵەی کەجارێکیتر خۆی تێدا دەنووسێتەوە, نووسینەوە لەسەر ئاستی میکانیزم وبونیادی دەق, نەك لەسەر بەرهەم هێنەری دەق"بەم پێیەش پرۆسەی ڕەخنە دەبێتە پرۆسەی پشکنینی ڕەخنەگر بۆ شوێنی خۆی لە دونیا, نەوەکو بۆ شوێنی دەق لەناو دەقەکانی تردا"(13).

لێرەوە خوێنەر لەڕێگەی پرۆسەی خوێندنەوە دەیەوێ تیۆرێك بۆ مانا بدۆزێتەوە لەسەر دوو ئاراستەی سیمیۆلۆژی, ئەوانیش "ئیستیدلال/پەیوەندیی"ن, سیمیۆلۆژیای ئیستیدلالی بۆ وەلآم بەکۆدەکان هاتووە, هەرچی سیمیۆلۆژیای پەیوەندییە تیۆرێکە بۆ بەرهەمهێنانی ئاماژە ئەوەش دووئاراستەی جیای زمان وئاخاوتنە, ئیکۆ پەیوەندیی بونیادگەرانەی زمان بەسەردەم لەناو فۆرمێکی ئیستاتیکی دانابڕێت, بەڵکولەناوکۆدی ئاماژەکاری ڕێکدەخاتەوە, لەبەرامبەر فرە تەئویلیش کۆمەڵە فۆرمێك"دەقیکراوە" درووست دەکەن, ئەوەش لەناویەك خوێندنەوە

گریمانــەکانی خوێنــەر ناســەپێنێتە ســەر دەق, بەڵکولەهــەر خوێندنەوەیــەك تەئویل دەروازەیەکی تر بۆ خوێندنــەوەی دوای خــۆی دەکاتــەوە, چــونکە ئــەو دەقانــە دەقــی کــراوەنو داخــراو نــین, کرانــەوەی دەق چــێژێکی ئاراســتەکراوە بەرەو ئیستاتیکا, ئیستاتیکاش بۆخۆی دەقێکــی کراوەیــە وتوانــای فرەبینینــی جوانی هەیە, ئەوەش ماناکانی لــە پەیوەندیــەکی ئاڵوگۆڕیــدا دەردەکــەوێت,کــە ئەوە بە وەزیفەی کاتی ناو دەبات, ئاماژە"کۆدەکانی"دەســت نیــشان دەکــات, دواتــر لەڕێگــەی گــۆڕینی شــوێنەکان گۆڕانیــان بەســەردا دێــت, تاوەکوخوێنــەر ئاماژەی تازە وەدەست بێنێت, ئەگەر چی"ولیــەم رای" ئــەو کــارەی ئیکــۆ بــە دووبارەکردنەوەی گریمانەیەکی بونیادگەری ناودەبات, دەیەوێ لە پڕۆســەیەکی بــەردەوام جــارێکیتر بگەڕێتــەوە ســەر ڕێکخــستنەوەی کۆدەکــان, تاوەکومانــا وەدەست بێنیٚ"[14].

کــۆد نایــەوێ ببــێ بــەخاوەنی ڕاســتەقینەی مانــا, بــەڵکو تــەنها کــار بــۆ ڕاڤــەکردنی گوتــارە زمانەوانیەکــە دەکــات, بۆیــە کــاتێ بــەکاری ڕێکخــستنەوە هەڵدەستێتەوە, دەیــەوێ مانــا بــۆ گوتــارە ئاراســتەکراوەکە وەدەســت بێنێــت, چونکەکاری ئەو تەنها لەسەر ئاستی دەقی ئەدەبی نییە, ئەگەرچی ئەوکارەش لەسنوری تیۆرەوە دەرناچێت وناپەڕێتەوە بۆ پراکتیك.

بەشــێك لەتوێــژەران وای دەبیــنن کــەئیکۆ جورئــەتی ئــەوە ناکــات نمونــەی پراکتیکی بخاتە ڕوو, ئەگەرچی ئیکۆ یــەکێك لــە هەوڵــە پراکتیکیــەکانی کورتــە چیرۆکێکی ئەلفۆنس بوو بەناوی"بەڕاســتی مەرگەســاتێکی پاریــسیە" لــەبارەی ژن ومێردێکــە کــە هــەردووکیان گومانیــان لەیــەکتری هەیــە پەیوەنــدیی تریــان هــــەبێت, بۆیــــە هــــەردووکیان بڕیــــاری ســــەفەرکردن دەدەن, ڕێکــــەوت لــــە چێــشتخانەیەك یــــەکتری دەبیننــــەوە, لــــەو دانیــــشتنە بڕیــــار دەدەن بــــەرەو کێشەکانی ڕابردوو نەگەڕێنەوەو ژیانێکی بەختەوەر لەگەڵ یەکتری بەرنە ســەر, ئیکــۆ لــە ڕوانگــەی خوێندنــەوەی ئامــاژە زمانەوانیەکانــەوە ئــەو چــیرۆکە دەخوێنێتــەوە, ئــەو خوێندنەوەیــەش بــە زمــان هێنــانی دەقــە لــەناو بونیــادی

ناوەکی, دیارە ئەو بونیادەش بۆشایی نێوان دەق وخوێنەرە, کە ئیکۆ ئەو بۆشاییە لەرێگەی ماناوە پڕ دەکاتەوە, ئەوەش فراوانکردنی ڕەهەندەکانی ئاماژەیە, کەوابێ "نووسەروخوێنەری نمونەیی دەبنە ستراتیژیای دەقەکان"[15].

خوێنەری نمونەیش دیارە مەبەست لەوخوێنەرەیە کەخێرا بەسەر دەقەکان تێناپەڕێ, بەڵکو چەند جارێك دەق دەخوێنێتەوە, تاوەکو ئەوەی بە پرۆژەیەکی نیهلیستی لای خوێنەری ئاسایی ناو دەبرێ, ئەو ئاسۆیەك لەودیوو نووسین بدۆزێتەوە, ئیکۆ کاتێك ئەو کورتە چیرۆکەی ئەلفۆنس دەخوێنێتەوە, وەڵامی زۆر لە ڕەخنەی توێژەران دەداتەوە, لەپێش هەمووشیان بە ولیم رای کە ئیکۆ بە تیۆریستێکی ئاماژەکاری دەبینێ کە توانای پەڕینەوەی نییە بۆ نێو پراکتیك, ئەگەر ئەو نمونەیەش بەجێ بێڵین وبچینە سەر دەقەکانی وەك"ناوی‌گوڵ"و"باندۆلی فۆکۆ"یا کورتە چیرۆکی"شتەکە" ئەوسا ئەوەمان تێدەگەیەنێ کە دەکرێ لەناو دەقە ئەدەبیەکانیەوە بۆ تیۆرەکانی بگەڕێین, چونکە فەزای دەقەکان باشترین شوێنن بۆ دۆزینەوەی ماناکان, وەك لە چیرۆکی"شتەکە"دا دەبینین, خوێندنەوە هەر لە سەرەتاوە دەیەوێ مانایەکی مەجازی بەو شتەببەخشێت, کە لە ناونیشانەکەی وامان لێ دەکات, پرسیاری لێبکەین و بزانین: ئەو شتە چییە !؟

"لە شێوەی بادەمێکی رووتەخت دابووکە بە وردبینیەکی زۆرەوە تاشرابوو, وەك نمونەی ئەڵماسە گەورەکە, ڕەنگدانەوەی کانزایی نزیکە تاریکی هەبوو"[16] خوێنەر لەرێگەی خوێندنەوەوکۆمەڵە گریمانەیەك بۆ ماناکانی ناو چیرۆکەکە دەست نیشان دەکات, کاتێ ئاماژە نووسین وەك ڕووبەری دیاری نووسراو بە"چەوە"کە ناو دەبات, چونکە یەك گریمانە توانای وەدەست کەوتنی مانای نییە, بۆیە لە فەرامۆشکردنی خوێنەر ڕووبەڕووی ئەو

ئامـاژە زمانەوانیـە دەبێتـەوە,کـە لـەژێر سیـستمێکی دەسـت نیـشان کـراوی نووسین جەستەی گوتارە دەقیان ڕاگەیاندووە, لەڕێگەی ناونیشانی دەقەوە.

ئیکـۆ خوێنـەر بـۆ ناسـین وگـەڕان دێنێـت, بۆیـە"ئەوخوێنـەرەی نـەتوانێ تـەئویلێك هەڵبـژێرێ ئیـدیی وون دەبـێ, تەنانـەت ئەگـەر توانـای خوێندنـەوە حەرفیـەكانی شیعریـشی هـەبێت, ناونیـشان دەبـێ فیكرەكـان تێـك بـدات نـەك ڕێكیبخـات"[17] بـەواتای كـردەی خوێندنـەوە لـە ناونیـشانی دەقەوەدەیـەوێ ئاراسـتەیەكیتر جیـا لـەوەی ناونیـشان لامـان درووسـت بێـت, تاوەكوئـەوەی لەسەرەتادا مانایەكمان لا درووست دەكات, ئەو مانایـە بـەرە وچـەمك و واتـایتر بێـنین, وەك "شـتەكە" لـە مانـای وێنەیەكیمـەجازی بـۆ" چـەو"دەهێنێـت, ئەوەش ئاماژەی سەرەكی لـە دەق دەخولقێنێـت, وخوێنـەر ئـەو ئامازەیـە بـۆ گۆڕین ودەسكەوتنی مانا بـەكار دێنێت, لەوكاتـەش دووگوتـار دەسـت نیـشان دەكات, یەكەمیان ڕەخنەییەكە گوتارێكی ڕازیكـەرە, ئـەوەی تـریش هونەرییـە كە گوتارێكی هەڵخەڵەتێنەرەو داوا دەكات بەوویستی خـۆت بكـەی, بـۆ ئـەوەی زیاترلەوێنەی گوتارەكانەوە حاڵی بین ئەو نموونەیەی ئیكۆ دێنینـەوە"گوتـاری ڕەخنەیی پێشنیارێكە پێشكەشی ژنێكی دەكەم تـاوەكو لەگەڵمدا بێـت, بـەڵام گوتاری ئەفرێنەر پێشنیارێكە پێشكەشی ژنێكی دەكەم تا لەگـەڵ هـەر پیاوێـك بڕوات"[18].

بەواتای گوتاری یەكەم هەوڵدەدات ژنەكە ڕازی بكات تاوەكولەگەڵیـدا بێـت, كەچـی لـە گوتـاری دووەمـدا هەوڵـدەدات ژنەكـە هـەڵ خەڵـەتێنێ بـەوەی كەسێكیجوان وسەرنج ڕاكێشە ولە توانای هەیە لەگەڵ هەر پیاوێكی تر بڕوات.

كـەوابێ دەق نهێنیـەكی شـاراوەی هەیـە, ئـەو نهێنیـەش لـەلای خوێنـەری ڕاستەقینە ئەوكاتـە دەردەكـەوێت كـە ئیـدراكی بـە بۆشـاییەكان كـرد, چـونكە نهێنی دەق لەبۆشایی دایە, ڕۆڵی خوێنەر بە مانا"سارتەر"یەكەی پڕكردنـەوەی ئەو بۆشاییە كـە پەیوەنـدیی خـۆی بـەدەق درووسـت دەكـات, ئـەوە دوای ئـەو

خوێندنەوەیـەی بـۆ ئاماژە ئاشـكراكانی دەكـات, چـونكە"زمـان دەتـوانێ پـتر گوزارشت لەشتە بەزیوو پەككەوتەكان بكات, وەك لە شتە نەبووەكان"[19].

بۆیە ئەو دەقانەی كە خاوەن ئاستێكی باڵان لە چێژی ئیستاتیكا بـەردەوام بەلای ئیكۆ وە بایەخێكی تایبەتیان هەیە, بوونی ئاڵۆزیش لەو گوتـارە داوای لێ دەكات گۆڕان بەسەركۆدەكاندا بێنێت, ئـەوەش دەرچـوونە بـۆ ئاسـتێكی تـری تێگەیشتن, دامەزراندنی پەیوەندیەكی تازەی تیۆرە بۆ خوێنەر, چونكە ئەوەی لەخوێندنەوە لای "ئاسـیەروفینۆمینۆلۆژیەكان" لـەودیوی زمـان بەجەدەلیـەتی خود دادەنرا, ئەوا لای ئیكۆ خوێنەر بـە گەڕانـەوە بـۆ ڕابردووكەشـفی بڕواكـانی خـۆی ناكـات, بـەڵكو بـەرەو ئاماژەكـان دەگەڕێتـەوە, كـە هـەر ئـەوانیش سنورەكەی دەست نیشان دەكـەن, چـونكە لـەو كاتـەدا خوێنـەر پێویـستی بـە توانایەكی ڕۆشنبیری فراوان هەیە بۆ خوێندنەوەی بینراو, ئەوەش ئیـستاتیكای پێكهاتەی فۆرمە بە دەوری مانادا.

بەبێ توانا وئیرادە بۆ خوێندنەوەی ئەو فۆرمە ئەوا ناتوانین ئاماژەكانی نێـو ئـەو دەقـە ئیـستاتیكیە كەشـف بكـەین و هـەر بـە ئامـاژەی ئـاڵۆز كـراو لامـان دەمێنێتـەوە, چـونكە ئـەو جـۆرە دەقانـە لەیەكـەم بیـنین وخوێندنـەوە نامـان گەیەنن بە ڕاڤەكردن وجیاكردنە وتەئویلی گوتـارە جوانكاریەكـە, بـەڵكو لەهـەر ڕاڤەكردنێكدا كۆمـەڵێك مانـای تازەمـان پـێ دەبەخـشێت, هـەر لەبـەر ئـەوەش ئیكۆ ئەو جۆرە دەقانە بە دەقی لووتكە ناو دەنـێ, كـە خوێنـەری ئاسـایی بـە پێی ئاستی ڕۆشنبیری خۆی توانای ئەو ڕاڤەكاریەی هەیە, بۆ ئـەوەش چـەمكی "ڕەخنەی ڕاڤەكاری" بەكار دێنێت.

بۆیە نووسین ساتەوەختی سەرهەڵدانی پەیوەست دەكات بە ڕۆڵی خوێنـەر, كـە لـەو سـاتەدا خوێنـەر هـەوڵی كـردەی زمانـەوانی وئاماژەكاریـەكانی نێـو بونیـادی دەق دەدات, سیـستمی ئاماژەكـان بـە بونیـادێكی نێـو دەق جیـا دەكاتـەوە, چـونكە دەق بـۆ خوێنـەر دەبـێ بـە دامەزرانـدنێكی براگمـاتیكی,

ئەوەش بۆ"سیاق" ی‌گشتی دەبێت بە چەمکی یەك لەو دووماناپە, کە بۆ چەمکی دەلالیش سیاقی زمانەوانی لەناو نووسین کا ردەکات, بەواتای دوالیزمی نێوان دەق وخوێنەر دەبیّ بە چەمکی دەلالی وبراگماتیکی, ئەوەش پەیوەندیەکی تری سیمیۆلۆژیای هاوچەرخە کە ئیکۆ هەولّی گۆڕانکاری سنورەکانی کارکردنی تیا داوە, بەلاّم نەیتوانی لەو چەمکە سەرەکیانە تێبپەڕێنێت کە کریستیڤا هێنایە بوون وگفتووگۆیان لەبارەوە بکات, تا دریدا بەوکارە هەلّنەستا.

سیمیۆلۆژیای هرمنیۆتیکی

سیمیۆلۆژیایەکی تەواو جیاوازە لەوانی پێش خۆی هۆیەکەشی پەیوەندیی نییە بە بنەما وتیۆرەکان هێندەی پەیوەستە بەهەلّوەشاندنەوەی بونیاد, و ڕەخنەگرتنە لە سیمیۆلۆژیا، کە لە بەشەکانی دواتر جارێکی تر دەگەڕێینەوە سەری کە چۆن گراماتۆلۆژیا شوێنی ئەو دەگرێتەوە، چونکە بەلّگەکە وەك بونیادێکی سیمیۆلۆژی لای بارت دەرکەوتبوو, ئەوا لای دریدا ئەو بونیادە هەلّدەوەشێنرێتەوە, هۆیەکەشی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئنتیمای میتافیزیکی بەلّگە, بۆ هەلّوەشاندنەوەی ئەو بونیادەش تاکە ڕێگە بەلایەوە هەلّوەشاندنەوەی سێنترالیزمی لۆگۆسە, ئەوەش لەسەر ئەو بنەمایە ماف بە خۆی دەدات کە بونیاد سێنتەریی نییە, بەلّکو بونیاد ئامادەگیەکە لەنێو زماندا.

زمان و عەقلّ دامەزراوەی یەك بونیادن کە لەنێوخانەیەکدا گەورە دەبن, دواجا رزمان سێنتەرێك بۆ کۆبوونەوەیان قبوولّ ناکات, بەلّکو ئەگەر سێنتەری عەقلّ بیرکردنەوەکان بێت, ئەوا زمان بە دوای ئەو پەیوەندیە ناکۆتایانە دەگەڕێت بۆکەشف بوون, هەرئەوەش دەبیّ بە جیاوازیی نێوانیان, جیاوازیی بەو چەمکەی کە زیاترمانای مەجازیی هەبیّ لەنێوان زمان وعەقلّ, نەك چەمکێکی زەمەنی و دەست نیشان کراو, بەلّکو کۆمەلّە بونیادێکی ئالّۆزن, بونیادیی

نەبینراو کە ئینتیمای زەمەنی نییە ئەوەش ئەلتەرناتیڤێکە بۆ سێنتەر, سێنتەری عەقڵ ودەنگەکان, چونکە ئەگەرعەقڵ دەبێ بە لۆژیکی فەلسەفی, ئەوا دەنگیش دەلالەتە بۆ ئامادەبوونی قسەکەر, بە واتای دەنگ وعەقڵ لەناو سێنتەریی ئاگایی سیستمێك لەئامادەبوونیان سەلماندبوو, کەچی جیاوازیی ئەو سیستمە تێکدەشکێنێ, دەیەوێ لۆژیکێك بۆ زمان بدۆزێتەوە بیکات بەکۆتایی بیرکردنەوەکان, بەڵکو ئەو ئامادەگیە هەڵدەوەشێنێتەوە,کەهەریەك لە عەقڵ ودەنگ دەبن بە کۆمەڵێك کۆد, چونکە ئەگەر لەپیشوودا ئاماژەیەکیان بەدەستەوە دەدا, ئەوا هەڵوەشاندنەوەی هەر کۆدێك لەوان ئاماژەی جیاواز دەردەخەن, بۆیە هەڵوەشاندنەوەی سێنتەر بونیاد دەخاتە دەرەوەی دەسەڵاتێك بۆ بیرکردنەوە, ئەوەش گەمەکردنە بە بونیاد کە چەمکێکی ڕەهایی لەپێشوودا هەبووە, ئەو چەمکەی لێ دەسەنرێتەوە, بونیاد لەنێو سێنتەر نییە" ئێمە دەتوانین بەبێ سێنتەر بمێنینەوە, من وای دەبینم کەسێنتەر وەزیفەیەونەك بوون بێ یان واقیع, بەڵکو تەنیا وەزیفەیە"[20].

کاتێ بونیاد بۆخۆی دەبێ بە سێنتەر, بەمانای ئەوەی هەمان توانای دەبێ, بەڵام نەك بۆ خولقاندنەوەی سێنتەر, بەڵکو لەمانای دالێکەوە دەگۆڕدرێت بۆ گەمەیەکی بەردەوام, مانایەك نییە گریمانە بکرێت, هێندەی "دال"ێك هەیە لەگەمەی زماندا دیدی جیاوازیی پێدەبەخشرێت, ئەوەش خولقاندنی جیاوازیی و تێکشکاندنی ئەو چەمکە نەگۆڕەیە, بۆیە بونیاد لەڕێگەی دەرکەوتنی گراماتۆلۆژیا هەڵدەوەشێتەوە, سێنترالیزمی دەنگیش دەخاتە بەردەم هەڵوەشاندنەوەی بونیادە دەنگیەکان بۆ دەقی نووسراو, کە نووسراو دەنگ دەکاتە چەندین بەشی جیاوازوسەربەخۆ, ئەوەش مانای جیاوازمان پێدەبەخشێت, ئەوەش لەڕێگەی زانستێکی ترەوە دێت کەزانستی نووسینە(گراماتۆلۆژیا), بەوەی ئەو زانستە ئەو توانایەی لەنێو نووسین درووستکرد, کەدەق لەنێوهەرپڕۆسەیەکی خوێندنەوەدا زەمەنێکی جیاواز

بەرهەم دێنێت, زەمەنی خوێنەر.. ئەو زەمەنەی لەنێو دەقدا ماناکانی
بەرهەمهێنەر ڕەهایی نابێت و زمان لە ئاستی ڕووداو دەگوازێتەوە بۆ دەلالەتی
فەلسەفی, لەهەر پرۆسەیەکی ڕەخنەییدا کۆمەڵێك مانا کەشف دەکرێت, چونکە
دەق بە ئاقارێك دەبات کە هەڵگریی کۆمەڵێك جیاوازی بێت, مانا بەردەوام دەقی
جیاواز دەخوڵقێنێ, جیاوازی ئەو دیدە فەلسەفیەی دەق دەکاتە ڕووبەرێك بۆ
فەلسەفە, هەرئەو ڕووبەرە فەلسەفیەشە کە لە دەرەنجامەکانی بەرهەم
هێنانەوەی مانا زمان دەکات بەتیۆر, بوونی تیۆریش زمانێکی تر دەخولقێنێ,
لەناو دەقدا سیستمێك ئامادەگی دەبێ پارێزگاری لەو زمانە دەکات کە نووسین
دەیخوڵقێنێت, ئەوەش جیاکردنەوەی زمان و ئاخاوتن بوو لەیەك, سۆسێر
ئاخاوتنی لەنێو زمان دەرنەکرد, بەڵکو بەلقێکی نێو زمانی دەزانی, بەلاَم دریدا
وەك سیستمێکی جیاواز سەیری دەکات, کە ئازادبوونی خۆی لە ڕێگەی دەنگەوە
وەدەست دێنێت, لێرەدا فۆنیمەکان مومارەسەی ئازادبوونی خۆیان دەکەن, بە
پێچەوانەی ئەو دیدگا سۆسێریە کە نەهاتووە جیای بکاتەوە بەڵکو ڕۆڵی
نوێنەرایەتیشی پێدراوە لە زانستی زمان, ئەو تێروانینە چەندە قسەکردنە لە
سۆسێر, هێندەش دەبێ ئەو ڕاستیە بزانین کە ئەوە سیمیۆلۆژیای کریستیڤایە,
دریدای هێناوەتە قسەکردن, نەك لەبەر ئەوی لە ڕوانگەی دیدی ئەو دەدوێت,
بەڵکو ئیشکردنەوەکانی لەسەر ئەو ئاستەیە کە کریستیڤا پێی گەیشتووە,
ئاستێك سۆسێر زەمینەی بۆ خوڵقاند, بۆیە چەندە ئەو ڕەخنەیە ئاراستەی
سۆسێر دەکات کە سیمیۆلۆژیا چۆن دەبردرێتە نێو سایکۆلۆژیا,. بۆ ئەوەش
ووتەیەك دەهێنێتەوە "دەشێ وێنای توانای زانست بکرێت, کە بایەخ بە
لێکۆلینەوەی ژیانی بەڵگەکان دەدات لەناو کۆمەڵگادا وئەو زانستەش بەشێکە لە
دەروونناسی کۆمەلاَیەتی و دواتریش لە دەروونناسی گشتی, ئەوەش هەڵگریی
ناوی سیمیۆلۆژیایە"[(21)].

ئەو دیدە سیمیۆلۆژیە بۆ دەروونناسی چەندە دەربڕی سۆسێر بوو, بەڵام ئیشکردنەوەی کریستیڤا بوو لەسەر دەقی فرۆید, بۆیە دەکرێت ڕەخنەی دریدا بۆ خوێندنەوەی سیمیۆلۆژیای کریستیڤا سەیر بکرێت.

ئەو دیدەش دەکەوێتە نێو هەڵوەشاندنەوە کە(میتافیزیکیای ئامادە)ی دابەش کردبووە سەر(سێنتەر) و(بونیاد), چونکە(ئامادە)بونیادێك نییە بۆ سێنتەری(میتافیزیکیا), بەواتای بونیاد سێنتەرێك نییە بۆ زمان, بەڵکو لەڕێگەی هەڵوەشاندنەوەی میتافیزیکیای ئامادە, فرەمانایی دەردەکەوێت, ئەو دەرکەوتنەش گەمەیەکی زمانەوانییە وحەقیقەتی مانا لەنێو تاك مانایی بوونی نییە, بۆیە لەو چەمکە زمانەوانییە(مەدلول) شوێنێکی نابێت, چونکە بەبوونی شوێنێك بۆ مەدلول, بە واتای خۆی لە دال جیا دەکاتەوە, بۆیە گوتاری میتافیزیکی ئەو ئامادەیەی هەڵوەشایەوەکە بتوانێ بپەڕێتەوە و پەیوەندی لە نێوان دوانەکان درووست بکات(جەستە/رۆح),(هەست/نەست), (چاکە/خراپە),(ئامادە/نائامادە), (جوانی/قێزەون),(دۆگما/مەعریفە).

چونکە(بەڵگە) کلتورێکی میتافیزیکیە ولای سۆسێر بەهەند وەرگیراوەو رۆڵێکی سەرەکی هەیە لە پەیوەندیی زمانەوانی, کە سیمیۆلۆژیستەکانی تریش بایەخیان پێداوە, بەتایبەت بارت لە بنەماکانی سیمیۆلۆژیادا, بەڵام دریدا لە بونیادی ووشەدا دژایەتی دەکات وئەو بونیادە دابەش دەکاتە سەرئاستی چەند فۆنیمێك, چونکە لەو بڕوایە دایە سۆسێریش ئەگەر لە ناچاری نەبوایە وئەلتەرناتیڤی بۆی هەبوایە رەتی دەکردەوە, نەبوونی چەمکێکی هاوڕ بۆزمانی بەکار هێنان ناچاری کردووە, بەڵام بە هۆی ئەوگەشە زمانەوانیەی سیمیۆلۆژیستەکان, ئەوا ئەلتەرناتیڤ لای دریدا بوونی نییە, بۆیە ئەو پەیوەندیە زمانەوانییە بەدوای بنەما وتیۆرە سیمیۆلۆژیەکان توانیویەتی بگاتە ئەو بڕوایەی کە"زمانی بەکارهێنان بێلایەن وبێ تاوان نییە, بەڵکو زمانیمیتافیزیکی خۆرئاوا, کەتەنیاهەڵگری ژمارەیەکی گرنگ نییە لە گریمانەی

جیـاواز, بەڵکوهــەروەها گریمانــەی وابەســتە وبەشــێوەیەکی ســەمتی, ئــەو ســەرنجەش پاڵمـان پێـوە دەنێـت بـۆ توێژینــەوە لەســەر شــوێنەواری ئــەو گریمانەیەی نێوگوتاری سۆسێریی"[22].

کە گەمەی زمان لەو پرۆسە سیمیۆلۆژیە وەك بیرۆکەیەك خۆی دەردەخـات, ئەوەش ئەو فێڵ ەبنیاتنەرانەیەکە کانت ناوی دەبات بە(وەهمـی ترانسندنتالی) وەهمێك لەگەڵ رۆژگار ورۆشـنبیری وزمـان گـۆڕانی بەسـەردا دێـت, بۆیـە زمـان لەرێگــەی دەمامکــەوە بــە فێڵێــك هەڵدەســتێ, کــە پــرۆژەی بنیاتنــانی لەخۆگرتووەو بە پێیکلتورەکـانی ئـەو دەمامکـە دەگۆڕدرێـت و ئـە ودەمامکـە نوێنەرایــەتی زمــان دەکــات, ئــەوەش ڕەخنەگرتنەلــە میتافیزیکیــاوگۆڕینی لە(ئامادەیەکە) وە بـۆ(نائامادەیـەك) کـە زمـان لـە ڕێگـەی سـەمتە دەلالیـەکان دەتــوانێ گەمەکــەی خــۆی بباتــە ئاســتی بــالآ, گەمەیــەك دەق دەکەوێتــە نێوان(هیرمنیۆتیکا)و(هەڵوەشـاندنەوە), ئـەوەش سـیمیۆلۆژیای هرمنیۆتیکیـە, بەڵام ئەوەی لێرەدا بەلامانـەوەگرنگ بێـت ئەوپرسـیارەیە ئەگەرسـیمیۆلۆژیای کریــستیڤا هێندەکاریگەریلەسەرســیمیۆلۆژیای هاوچــەرخ هــەبوو ئــاخۆ ئــەو ســیمیۆلۆژیایە بەوگۆڕانــە لــە بنــەماکانی بــارت وەســتا یــاخود تــوانی سیمیۆلۆژیایەکی نـوێ بەرهـەم بێنێت؟دیـارە ئەوسیمیۆلۆژیایە بـووە خـاوەنی سـیمیۆلۆژیای ڕاڤـەکاری کـە بـەپێی چـەمکە کریـستیڤیایەکە نـاوی بـرد بـە سیمانالیزا, ئێستا کاتی ئەوەیە بپرسـین سـیمیۆلۆژیای ڕاڤـەکاری (سـیمانالیزا) چییە؟

پەراوێزوسەرچاوەکان:

1– گەڕان بەدوای ئەپستیمێکی شیاو بۆ نووسین/د.محەمەد بەرادە, وەرگێڕانی(نەوزاد ئەحمەد) رامان ژمارە31.
2- سيميائية كريستيفا/ارشد علي محمد,الموقف الثقافي,العدد 16 السنة الثالثة/1998.
3– گەڕان بەدوای ئەپستیمێکی شیاو (هەمان سەرچاوە).
4– گفتوگۆ لەگەڵ: جەی. پی. ستێرن/ برایان ماگی, وەرگێرانی(ئازاد بەرزنجی)سەردەم, ژمارە11.
5- دراسة في بلاغة التناص الادبي/ د.شجاع العاني, الموقف الثقافي, العدد 17 السنة الثالثة 1998.
6– وتووێژێك لەگەڵ: ژۆلیاکریستیڤا/ هدى ايوب, وەرگێرانی(جەمال رەشید)گەلاوێژی نوێ, ژمارە 2.
7– رۆشنبیرانی جۆلیا کریستیڤا/گەلاوێژی نوێ ژمارە 11.
8– وتووێژێك لەگەڵ کریستیڤا/ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
9- علم النص/جوليا كريستيفا,ترجمة(فريد الزاهي) دار التوبقال/الطبعة الاولى1991.
10- النظرية الادبية المعاصرة/رامان سلدن,ترجمة (سعيد الغانمي)الموءسسة العربية للدراسات (بيروت) 1996.
11- نظرية العلامات و دور القارىء/ امبرتو ايكو, ترجمة (د.عبدالستار جواد) الاديب المعاصر العدد46.
12– هەمان سەرچاوە.
13– مانا ستراتیژییەکانی کردنەوەی دەق/بەختیارعەلی/ بوون ژمارە(1)1994.
14- المعنى الادبي/ وليم راي, ترجمة (د.يوئيل يوسف عزيز) دار المامون (بغداد) 1988.
15- امبرتوايكو..الجنة مكتبة فاتنة/ حسب اللةيحيى, الحكمة العدد (6) 1999.
16– شتەکە/ ئەمبیرتۆ ئیکۆ, وەرگێرانی(عەتا محەمەد)ئایندە, ژمارە (3).
17– ناوونیشان ومانا/ئەمبێرتۆئیکۆ, وەرگێرانی(نەوزاد ئەحمەد)رامان ژمارە4.
18- امبرتوايكو..الجنة مكتبة فاتنة/هەمان سەرچاوە.
19– ناوونیشان ومانا/هەمان سەرچاوە.
20- التفكيك: المركز والعب/ الطليعة الادبية/ العدد, (6/5)1990 ص64.

21- مواقع/جاك دريدا, ترجمة وتقديم (فريد الزاهي) دار التوبقال للنشر/ الطبعة الاولى,1992/ص27.
22– هەمان سەرچاوە/ص23.

سیمیۆلۆژیای ڕاڤەکاریی

سیمیۆلۆژیای ڕاڤەکاریی(سیمانالیزا) بەتەنیا هەولێك نییە بۆگەشەسەندنێكی تیۆریی بەڵكو لەپاڵ ئەو گەشە سیمیۆلۆژیە دەیەوێت بەدوای ئاراستەیەكی نوێ بگەڕێت بۆ تیۆریی ئەدەبی بە مانای سیمیۆلۆژیایەكە زیاتر لەشێوەی تیۆرێكی ڕەخنەیی و ئەدەبی دەردەكەوێت لەڕێگەی ڕەخنەگرتن لەشیعرەوە دەیەوێ جارێكی تر دەقە فەلسەفیەكان بێنێتەوە دواندن, ئەوەش لەڕێگەی پەیوەندیەكی نوێ پەیوەندیەك كەڕەخنە بەتەواویی فەرامۆشی كردبوو, كەدیارە هەر لەو قسەكردنەیەشەوە نابێت ئەوە فەرامۆش بكەین, كە پەیوەندیی ئەو سیمیۆلۆژیایە لەگەڵ ئەدەبدا پەیوەندیەك نییە بۆ خوێندنەوەی دەق, بەڵكو پەیوەندیەكە دەیەوێ لە زەمینەیەكی فەلسەفیەوە, تیۆر بۆ ئەدەب بەرهەم بێنێت, تیۆرێك لەپێناو دەقێكی دەست نیشانكراو كار نەكات, هێندەی دەیەوێ ژانری ئەدەبی وەك كایەیەكی سەربەخۆ سەیر بكات وشوێنگەی لەناو بیركردنەوەوگۆڕان دەست نیشان بكات , كە

تاچەند دەتوانێت بوونی خۆی بسەپێنێت. هەر بۆیە کریستیڤا لەوەرگرتنی چەمکێکی هیگل بۆ بەخراپ سەیرکردنی شیعر پەیوەندی بەو بەشداریە هەیەکە تاچەند شیعر توانای گۆڕان و بەرهەمهێنانی مەعریفەی هەیە بۆ ئەوەی بتوانێ گفتوگۆیەکی فراوانیش بخولقێنێت, نایەت لەسەر بۆچوونەکانی خۆی شیعر مەحکوم بکات, بەڵکو دێت ئەو چەمکانەی بەدوای ڕوانینی بە نێگەتیڤکردنی شیعر سەیری دەکات, لەنێو مانا فەلسەفیەکەی فەلسەفەی یۆنانیەوە کاری پێدەکاتەوە. ئەوەش ئەو ڕاستیەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە ئەگەر نەتوانین لەدیدێکی سەراپاگیری بۆ سیمیۆلۆژیا جیاوازی کریستیڤا بدۆزینەوە, ئەوا لەپرۆسەی سیمانالیزیی بۆ دەقی شیعریی تەواوی ئەو خاسیەتە جیاوازانە هەست پێدەکەین کەبارگاوین بە دەلالەتی فەلسەفی قووڵەوە.

ئەوەش توێژینەوەیەکی سیمیۆلۆژی نییە بۆ شیعر, بەڵکو وەك چارەسەرێکی سیمانالیزیی دەردەکەوێت لە ڕێگەی مومارەسەی بەردەوامی دال, بەڵام لە ڕوانگەیەکی نێگەتیڤەوە, ئەوەش بەتەنیا دەسپێکێك نییە بۆ نێو جیهانێکی جیاواز, بەڵکو چارەسەرێکی فەلسەفیشە بۆ ڕەتکردنەوەی شیعر لەناو پرۆسەی بیرکردنەوە,کەلەڕوانگەی (هیگل)ەوە سەیری نێگەتیڤ دەکات, ئەو چارەسەرە بۆ ڕەتکردنەوە دەبێتە جۆرە دژایەتی کردنێکی خود لەگەڵ خۆشیدا, کەلای هیگل دەبێ بە "جیاوازی ڕەها", چونکە پەیوەندی لەگەڵ هیچ شتێك درووست ناکات, بەواتای لە دەرەوەی هەموو پەیوەندیەك لەگەڵ بوونەوەرەکانی تر دەژیێت, ئەو سەرنجە بەتەنیا مایەی گەڕانەوە نییە بۆ هیگڵ, بەڵکو متمانە کردنە سەر چەمکی "دیالەکتیك" یشە, ئەو گەڕانەوەیە لەنێو زەمینەیەکی فەلسەفییەوە دەیەوێ بە نێگەتیڤکردنی شیعر, ئەو ژانرە ئەدەبییە لەنێو پرۆسەی بیرکردنەوە دەربکات, کەوابێت گەڕانەوە بۆ ئەو فەیلەسووفە پەیوەندی بەو تێگەیشتنە فەلسەفییەوە هەیە بۆ شیعر

که"چەمکی شیعر لە فەلسەفەی هیگل, بەو پێیەی ناوبژیکەرێکە گوزارشت لە بایەخێکی دەست نیشان کراو دەکات.

" لەدەرەوەی خود" کە دەکرێت دوای کۆتایی پێهێنان خۆی ڕەت بکاتەوە, ئەوەش بە پەرژینکراوکردن دائەنرێ, بۆ ئەو بایەخەی یەکەمجار بانگ هێشتی ناسین دەکات لەسەر سرووشتی بوونی شیعرو، وە بایەخدانیشی بەڕێرەوی دیالەکتیکی لای هیگل "[1].

بۆچی؟ چونکە پەیوەندی نێوان"بەشیعریی بوون" و"ئاسایی بوون" پەیوەندی بە سیستمێکی ئیقاعی هەیە, کە دوای قۆناغی ئۆدیبیەت ئاکاری کۆمەڵایەتی ڕێگە نادات گەشە سرووشتیەکانی مرۆڤ پەرەبستێنێ, بەڵکو بە پێی ئەو ئاکارە دەبێت ڕەفتار بکات, بۆیە پاڵنەرە جەستەیی وعەقڵیەکان لە دۆخی ئاسایی بوونی خۆی بەرەو دۆخی شیعریی بوون دەڕۆن, ئەو دۆخە گەڕانەوەیە بۆ بەر لە قۆناغی ئۆدیبیەت, کە تەنیا لەنێو شیعردا ئیقاع ودەنگەکان دەتوانن لەناو نەست ئازاد بن, بە واتای شیعر هەوڵی ئازادیی بەخشین دەدات.. نەك ئازاد بوونی خود, بەڵکو لەڕێگەی دەنگ وئیقاع و ووشە دەیەوێ بۆ بەر لە قۆناغی ئۆدیبیەت بگەڕێتەوە, ئەوەش گەڕانەوەیە بۆ منالی نەوەکو خولقاندنی مەعریفە بێت, چونکە مەبەستی مومارەسەکردنی ئارەزووە چەپێنراوەکانی نێو نەستە، بۆیە دەنگ بەلایەوە وەك پاڵنەرێکی زایەندیی سەیر دەکات, زمانی قسەکەر لەناو شیعر شێوازێکە ڕووەو بنیاتنانێکی ڕەتکەرەوە, چونکە کاتێ دەق دەبێ بە هەڵگریی دەلالەتی شیعریی, بەمانای وەزیفەی شیعریی دەستنیشان دەکرێت, وە هەر جیاوازیەك لەنێو بیرکردنەوەی دەلالی هەبێت, ئەوە مومارەسەی سیمانالیزیی نێو خوێندنەوەی دەقە کە دەست نیشانی دەکات, کاتێ شیعر وەك نێگەتیڤ سەیر کرا, ئەوساتە بیرۆکەی ڕەتکردنەوەی دێتە پێشەوە, بەڵام چونکەکارکردنی کریستیڤا بەردەوام لەسەر زەمینەیەکی فەلسەفیەوە بەرهەمدێت, بۆیە ئەگەر

نێگەتیڤ بە مانا هیگلیەکەی وەربگرێت, ئەوا بۆڕەتکردنەوەش بۆ فەلسەفەی یۆنانی دەگەرێتەوە, کە ڕەتکردنەوە لە فەلسەفەی یۆنانی لە"هەڵەکردن"و"نائامادەییبوون" سەرچاوە دەگرێت, بەلایانەوە هەر لە بنەماوە پرۆسەکە بە هەڵە هاتووە, ئەگەر کریستیڤا لەو ڕوانگەیەشەوە شیعر رەتبکاتەوە, ئەوا چەمکی دووەم بۆ ڕەتکردنەوە "نائامادەگی بوون" تەواو خۆی دەسەپێنێ, کە مادامەکی هەڵەیەك هەیە, ئەوا توانای خۆ سەپاندنیشی نابێت و بە ئامادەیی دەمێنێتەوە, چونکە لە فەلسەفەی یۆنانیدا"خۆسەپاندن" رێك دەبێت بە دوالیزمی "ڕەتکردنەوە/ خۆسەپاندن "بە دوای ئەوەی غەریزەی خۆشەویستی بەرهەمی دێنێ, لەو بەرهەمهێنراوەش یەکبوون دەیسەپێنێ, لەکاتێکدا ڕەتکردنەوە ڕێك بە پێچەوانەوە کار دەکات, کە بەرهەمی غەریزەی وێراکردنە, بۆیە رەتیش دەکرێتەوە, چونکە لەبنەماوە گوزارشت لەدەرکردن دەکات, ئەگەر قسەکانمان کورت بکەینەوە لە کورترین مانادا دەڵێین"خۆ سەپاندن /رەتکردنەوە" بەرەنجامی گەشەی پەیوەندیی هەریەکە لە خۆشەویستی و مەرگە, بۆیە ئەو دوالیزمە بەرهەمیئەو دوو خودا دژ بەیەکەی یۆنانیەکانن, ئەو دوالیزمەی لە منالڵدانی ئەو دوو سیمبولە ئاینیە هاتوونەتەبوون کە بە"ئیرۆس وتاناتۆس" ناسراون. ئەو دوو چەمکە بۆ ڕەتکردنەوە چەندە ئاسۆیەکی جیاواز بۆ دیدێکی فەلسەفی دەستنیشان دەکەن, لە ڕێگەی پەڕینەوە لە ئەفسانەوە بۆ فەلسەفە و دواتر پەیوەندی نێوان فەلسەفەو زانست لەلایەکیتر, وە لەلایەکی تر ئەو ڕەتکردنەوەیە پەیوەندی بەخودی شیعرخۆشیەوە هەیە, چونکە ئەگەر شیعر بەکارێکی فەردیی ناو ببردرێت, کە تاك لەرێگەی ئەندێشەی خۆیەوە بەرهەمی بێنێ, یاخود شیعر لەپێناو مەبەستێکی گشتی بنووسرێت, بۆ ئەوەش کوپلەیەك لەقەسیدەیەکی "بۆدلێر"دێنێتەوە, کە دەلالەت لەو قەسیدەیەدا کاتێ باسی ژوورێك دەکات

شته هەست پێکراوەکان هەمان ئەو شێوەیەی نێو ئاخاوتنی هەیە, بە مانای زمان توانای ئەوەی نەبووە لەناو خۆیدا دەستمان بەرکۆمەلە موفرەدە وماتریالێك بکەوێت کە لە توانای ئاخاوتن نەبێت, ئەوەش لە دووتوێی تێگەیشتنە(سۆسێر)ییەکە هەڵێنجراوە, کە ئاخاوتن ناتوانێ نوێنەرایەتی سەرتاپای زمان بکات, بەڵکو تەنیا موفرەدەیەکی فەردانی نێو زمانە, بۆیە لەناو دەقە شیعریەکەشدا تەنیا موفرەدەی فەردانی زمان دەبینین, نەوەکو شیعرەکە توانای ئەوەی هەبێت بەو شتانەمان بگەێنێت کە لەتوانای ئاخاوتن بەدەرە. ئەگەرچی کاتێ خوێندنەوەی سەراپاگیری بۆ قەسیدەکە بکرێت, دەتوانێت بەوە ڕازیمان بکات, کە بەرزکردنەوەیەکی بالأیە لەنێو پرۆسەیەکی فەردانی, بەلأم لەڕاستیدا"لەچوارچێوەی هەمان پراکتیکی نا پێکهاتە بیدایە, بەبەڵگەدار وگشتی, وە دواتریش فەردانیەت ڕەتدەکاتەوە, لەبەر ئەوەی بەڵگە دارشتێکی نافەردیەو بەرەو ئاراستەیەکی گشتی دەروات"[(2)] ئەوەش دەبەستێتەوە بەو تێروانینە فەلسەفییەی(ئەفلاتون) کە قسەکردنی خود دوان وئاخاوتن نییە لەسەر خود، بە مانای ڕەتکردنەوەی شیعر بەلایەوە ڕەتکردنەوەیەکی فەلسەفیە,کە هەمووئەو بیانوو پاساوانەی بە پرۆسەی فەردانی ویان گشتیناوی دەبەن, لەبنەرەتدا هەوڵێکە بۆ وەرگرتنەوەی ژیانی لە دەست دراو, وەرگرتنەوەیەك هیچ ڕوانینێکی نوێ بە بوون نابەخشێت, هێندەی پاڵنەرە چەپێنراوەکان حوکمی تیا دەکەن, ئەوەش لە ئەزمونی شیعریی(مالارمێ)و(لۆتریامۆن)و(بۆدلێر) بە ووردیی کاری لەسەر دەکات. ئەگەرچی خوێندنەوەی بۆ هەریەك لەئەزموونە شیعریەکان بە پاڵپشتی سەرچاوە وتیۆری ئەدەبی نییە, بەڵکو لە زەمینەی فەلسەفیەوەیە, ئەوەش ئەوەمان بۆ دەردەخا کە شیعر لەنێو فەلسەفە پرۆسەیەکی نەگەتیڤەو ئەو دەستەواژەیە تەواو پوکاوەتەوە کە دەڵێت"شیعر فەلسەفەیە..!" دیارە ئەو سەیرکردنەی بۆ شیعر هەمان سەیرکردنی نییە بۆ ڕۆمان, بەڵکو هەریەك لەو

دوو ژانـره ئەدەبیـە زۆر بـە جیـاواز سـەیریان دەكـات, بۆیـە بـۆ ڕۆمـان هـەر لەسـەرەتاوە چـەمكێكی(میخائیـل بـاختین) دێنێتـەوە, كـە ئیدیۆلۆژیمـە, ئـەو چەمكە بەدوای بەشداریی كردنی سیمیۆلۆژیی بەشداری دەق دەكات, لەچوونە نێـو دەقـەكانی تـردا. ئـەو چـەمكە دوای نووسـینی ڕۆمـان نایەتـەبوون, بەڵكولەگەڵ دەستپێكردنی نووسین بوونی هەیە, ئەگەر زیادەڕۆیمان نـەكردبێت دەبێـت بلـێین, ئیـدیۆلۆژیم بـەر لەنووسـین بـوونی هەیـە, ئـەو لـە بنەڕەتـدا بەشداری لە بیرۆكەی ڕۆمانیش دەكات , ئـەوەش ئاسـتی دەنگـە. ڕۆمـان وەك دەقێـك پەیوەنـدی گـووتراوی نێـوان چـەند دەقێكـە, كـە(بـاختین) بـە چەمكی(دیالۆگكردن) ی نێو دەق ناوی دەبات, چونكە پەیوەنـدی بـە ئاسـتی دەنگی نێو دەقەكان هەیە, هەر بۆیە كاتێ دەق پەیوەندی بە دەقـەكانی پـێش خـۆی دەكـات و ڕووبـەڕێك بـۆ دیـالۆگكردن دەدۆزێتـەوە, كـە دیالۆگێكـە بـۆ تێگەیـشتن, لـەو تێگەیـشتنەوە زەمـەن هـاودژ دەكاتـەوە, ئـەوەش ڕێـك گەڕانەوەیە بۆ ئەو ووتەیەی باختین "كاتێك لەدەستەواژەیەكی دەست نیشان كراو تێگەیشتین, مانای وایە ئێمە قسەی هاودژی ئاراستە دەكەین"[3] بـەمانای پەیوەنـدیكردن بـۆ بەرهـەم هێنانـەوەی ماناكـانی ڕابـردوو نییـە, بـەڵكو پەیوەندیەكە دەیەوێ مانا سەراوژێر بكات وسەرلەنوێ دەقێكی جیاواز بەرهـەم بێنێـت, بـەڵام دەقێـك خـاڵی نییـە لـە دەقـەكانی پـێش خـۆی, بۆیـە ئـەوەی لەپێـشوودا پێـی دەووتـرا(دزینـی ئـەدەبی) كریـستیڤا لەڕێگـەی توێژینـەوەی بەردەوامی لەسەر بـاختین تـوانی(دیالۆگكردن) بگۆڕێـت بـۆ دوو چـەمكی نـوێ ئەوانیش(دەقئاوێزان)و(فرەدەنگی لـە ڕۆمانـدا) بـوو، بۆیـە فرەدەنگـی ئاسـتی جیـاوازی ئیدیۆلۆژیمـە لـەناو دەق, چـونكە بـاختین زوو ووتـی "نووسـەر لـە جیهـانێكی پـڕ ووشەگەشـە دەكـات, كـە لـەناویان بـەدوای ڕێگاكـەی خـۆی دەگەڕێت"[4].

مەبەستی باختین لەوەدا بوو کە ووشـەلە پەیوەنـدی کردنـە بـە یـادەوەری، دواتر دەیەویٚ لە زەمەنی یادەوەری جیا بێتەوەو زەمەنی دەق بەرهەم بێنێت، ئەوەش ئاگایی دەق دەکات بـە ئاگـایی ئیـدیۆلۆژیم، کـە وەزیفـەی ئیـدیۆلۆژیم لەناو ڕۆماندا پێشوازیکردنی دەنگە لە ئاستێکەوە کە دەنـگ بـەرەو ئاسـتێکی تـر دەبـات، چـونکە سیـستمی بەرهـەم هێنـەری دەق سیـستمێکە کـە ڕۆمـانی بنیات ناوە، کەلەسەر بنـەمای ئاخـاوتن بنیـاتنراوە نـەوەکو نووسـین، ئـەوەش راڤـەکردنێکی تۆپۆلۆگیـە بـۆ دەنـگ، ئـەو ڕاڤەکردنـە دەبێتـەهۆی ئـەوەی شوێنگەی هەریەکە لە (ئاخاوتن)و(نووسین) لەنێو ڕۆماندا بناسین، کە ئاخـاوتن ئیدیۆلۆژیمی خـۆی دەگـۆڕیٚ بـۆ نووسـراو، ئـەوەش نووسـینەوەی دەنگـە، کـە بەلای باختین ئیـدیۆلۆژیم بـچووکترین یەکـەی ئایدیۆلۆژیایـە، بۆیـە ئـەو گۆڕانـە لەپێنا وئایدیۆلۆژیای دەقە، کە لە کورترین پێناسدا دەبیٚ بلێین پێکهاتەیـەکی زمانەوانیە، چونکە تێگەیشتنی بۆ ئایـدیۆلۆژیا تێگەیـشتنێکی جیـاوازە، نـە بـە ململانێـی چـینایەتی دەبینـیٚ و، وە نـە بـە هەیمەنـەی ڕونـاکبیریی نێوکۆمـەڵی مەدەنی سەیری دەکات، بەڵکو بەلایـەوە ئایـدیۆلۆژیا پەیوەسـتە بـەو پێکهاتـە زمانەوانیـەی کارەکتـەری نێـو ڕۆمـان کـە بۆچـوونەکانی خـۆی دەخاتـەڕوو، ئـــەوەش خـــاڵێکی تـــرە بـــۆ دیـــالۆگ کـــردن"دیـــالۆگکردن چـــەمکێکی سـیمیۆلۆژیە،کەسـنوری زانـستی زمـان دەبڕێـت، بـۆ ئـەوەی بێتـە بوارێـك یـان کاییەکیفراوانترکەکاییـە یـان زانـست لەڕێگـەی زمانەوانیـەوە، وە دیـالۆگ کردنیش دوای ئەوە دیدگایەکی گشتیە لـەفکرو هونـەرو ژیـان، دەکـریٚ لـە زۆر بواردا پراکتیزە بکرێت، لەبەر ئەوەی ڕوانینێکی نوێیە، کـە هەڵدەسـتیٚ لەسـەر بـڕوای دیالـەکتیکی لەگـەڵ ڕوانینـی مۆنۆلۆگیکـۆن وبـڕاوە لـەفکرو هونـەرو ژیـان"[5] ئەودیالۆگـەش بەبەرهـەمی دوو فەیلەسـوف دەزانێـت ئـەوانیش (سوقرات) و (مینیب دۆکادۆر)ە ، ئەوەی دواییان فەیلەسوفێکی سەدەی سێی پێش زایینە . دیـالۆگی سـوقرات وەك ڕەگـەزێکی کەرنـەڤاڵی مایـەی سـەرنج و

تێڕامانــه, چــونكه ئەودیالۆگــه لەتێگەیــشتنی مێــژوویی جیــا بۆتــەوەو بــەرەو تێگەیــشتنێكی عــەقڵی ڕۆیــشتووە, بەمەبەســتی دەرخــستنی حەقیقــەت كــه بەرهــەمی ئــەو زەمینەییــه كــه دیــالۆگی تیــا دەخولقێنرێــت, ئــەو دیالۆگــه ســوقراتیەش بــەپێی تێگەیــشتنی بــاختین توانــای دژایــەتیكردنی مۆنۆلــۆژی هەیــه, ئــەو دژایەتیــه بەرهــەمهێنانی ئــەو حەقیقەتــه ســوقراتییه كــه لەرێگــەی دیالۆگكردنەوە توانـای دەسـكەوتنی دەنگـەكانی هەیـه, ئـەوەش دیـالۆگكردنی دەنگه. ئەو دیالۆگەش دەبێ به زەمینەیەك بۆ ڕۆمان , كه گۆڕینی (دیالۆگ)بـۆ (ووشه)گواستنەوەیه له دادگاكەی سوقراتەوە بـۆ ڕۆمـان, چـونكه ووشـه تـەنیا پێكهاتێكی دەلالی نییه بۆ ڕسته, بەڵكو ئەو پێكهاتەیه هەڵدەستێ بـه سـازدانی كۆمەڵێك پەیوەندی نێوان ئەو زنجیره بەدوا یەك هاتوانەی نێو ڕسـته, ئـەوەش بـەلای(كریـستیڤا)وه سـێ ڕەهەنـدی تایبـەت بـۆ پانتـایی دەق دەسـت نیـشان دەكات كـه پێكهـاتوون لـه(نووسـین, وەرگـر, سـیاق) ئـەو سـێ ڕەهەنـده سـێ ڕەگەزیی سەرەكین بۆ دیـالۆگكردن, دیـالۆگكردنیش پەیوەنـدی بـەو ئایـدیال و پێككگەیـشتنەی ووشـەوە هەیـه, چـونكه ووشـه كـه دواترلەڕێگـەی سیـستمی ڕێكخەرگوتارێك بەرهەم دێنێت كه دەقـه, یـا بـه مانایـەكی ت ردەقێـك بەرهـەم دێنێت كەگوتارە, بۆیه بەشـداریی كردنـی ووشـه لەگـەڵ ووشـەدا خوێندنـەوەی ووشەیەكی تره, بەواتای خوێندنەوەیەكی تره بۆگوتار, دارشتنەوەیەكی نوێیـه بۆ دەق, ئەوەش لای (باختین) لەدایكبوونی دوو تـەوەری نوێیـه كـه(دیـالۆگ) و(دووفاقیەته).دووفاقیەتی زمان پەیوەنـدی بـەو زمانـه شـیعرییەی نێـو ڕۆمـان هەیە, كه زمانێكه لەپۆلین كردنـی كۆمەلآیـەتی جیـا بۆتـەوە, "ئـەوەی لێـرەدا بەلامانەوە گرنگه, ئەوفۆرمەیه كه بەرجەستەی ئەو ململانێیه یا ئەو بەرابەرییـه دەكات, لـەنێوان فۆرمـه پەخـشانیەكانی ڕۆمـاننووس, وه فـۆرمی دیـالۆگكردن بەدرێژكراوەیەكیـسرووشتی دادەنـێ, بـۆ لاسـاییكردنەوە پـۆلین كراوەكـانی هونەری پەخشانی رۆماننووس, لەسەر بـەردەوامی گەشـه سـەندن, وه بـاختین

دەگـەڕا بـەدوای فۆرمـەكانی ڕۆمـان كـە بـە پێـی ئـەو هێلـە لەگەشەسـەندن تێپـــەڕێت, ئـــەوەش لەڕۆمانـــەكانی (ســـۆیفت) و (رابلیـــە)و(دۆستۆفـــسكی) دۆزیــەوە,كەڕۆمانــەكانیان نوێنەرایــەتی ئــەو لوتكەیــە دەكــات, كــە فــۆرمی دیالۆگكردن لەپەخشانی رۆمان پێی گەیشتوون, (كریستیڤا)ش هەوڵیدا ڕێگاكـە تەواو بكـات, بۆیەگـەڕا بـە دوای ئـەو فۆرمانـە لـەڕۆمانی سـەدەی بیـستەم,كـە لەكارەكانی (جیمس جۆیس)و(فرانـز كافكـا) دۆزییـەوە"[6] ئـەوەش بـەگوتاریی كەرنـەڤال نـاو بـراوە,گوتارێكـە كریـستیڤا لەڕێگـەی درێـژەدان بـە پرۆژەكـەی باختین هەوڵیدا چەمكەكانی دەست نیشان بكـات, ئـەو گوتـارە دەیگەیـەنێ بـە لـۆژیكی شـیعریی"لەبـەر ئـەوەی ڕێـسایی كـۆدی زمانـەوانی تێدەپـەڕێنێت, هــەروەها ڕێــسای ئاكــاری كۆمەلایــەتیش,كــەلۆژیكی خــەونی لەســەر بنیــات نراوە"[7] كەوابێت ئەوەی وادەكات بۆ ئـەوگوتارە بگەڕێتـەوە پەیوەنـدیی بـەو تێپەڕاندنە هەیـە كەلەڕێگـەی لـۆژیكی شـیعرییەوە توانـای خۆسـەپاندنی هەیـە بەسەر ئەو لۆژیكەی خەون كە بەرهەمی ئاكاری كۆمەلایەتیە, زمـانیی شـیعریی ئەو كۆدە زمانەوانییـە تێدەپـەڕێنێت, هـەر ڕۆمـانێكیش بونیـاتێكی كەرنـەڤاڵی هــەبوو, بــەڕۆمانی فــرە دەنگــی (پۆلیڤــۆنی)نــاو دەبرێــت, ئــەوەش رۆمــانێكی دەگمەنە, بۆیە دەبینین لەهەر سەدەیەكدا ئاماژە بە سـێ هـەوڵی ڕۆماننووسـی كراوە, ئەگەر بـاختین ئامـاژە بـە (رابلیـە, سـۆیفت, دۆستۆفسكی)بـدات, ئـەوا (كریستیڤا)ش بۆسەدەی بیست سێ ناوی تری دەخاتەسـەر(جـویس, برۆسـت, كافكـا), وە بەلایـەوە ئـەو جـۆرە دەقـە تـەنیا دابڕانێكـی لـە بـواری نووسـینی ئەدەبی نەخوڵقاندووە, بـەڵكو دابڕانـی لـە نووسـینی فەلـسەفی وكۆمەڵایـەتیش بەرپا كردووە.دیـارە بـەدوای وەرگرتنـی دیـالۆگی سـوقرات بـۆ ڕۆمـان, مانـای وانییـە ڕۆمـان لەبـەردەم تاكـەكلتورێكی كەرنەڤالیـدا بـووە,كـە ئـەو كلتـورە نەیتوانیبێ فراوان ببێت و لەناو ئەو چـوار چێوەیە گەشـەی نـەكردبێت, بـەڵكو زۆر شێوەی تری لێ لـەدایك بـوو, كـە دیارترینیـان(مونیـب دۆكـادار)ە, كـەوەك

نمونـەی دووەمـی دیـالۆگ لای هەریەکـە لـە بـاختین وکریـستیڤا دەهێنرێتـەوە, بەتەنیا نمونە هێنانەوەیەکی ئاسـاییش نییـە, بـەڵکو دوو نموونـەو ئامـاژەن بـۆ لـەدایك بـوونی ڕۆمـان, بەتایبـەت ئـەو گەشـە سـەندنەی ڕۆمـانی خۆرئـاوایی بۆ(مونیـب)دەگەڕێننـەوە, ئـەوەش بـە مونیبیـەت نـاو دەبـرێ, کەمەبەسـت لـە ناوبردنە بە(دامەزراندنی ڕەگـەز), ئـەوناو بردنـەش لـە ڕۆمانیـەکان وەرگـیراوە, کەلەسەدەی یەکـەمی زایـین بـەکارییان هێنـاوە"بـەڵام ئـەو ڕەگـەزە زۆر پـێش ئەوکاتـە دەرکـەوتووە, لەوانەیـە(ئەنتـسنیس) یەکـەم نوێنـەر بێـت بـۆ ئـەو ڕەگـــەزە, قوتـــابی ســـوقرات و, وە یەکێکەلـــە نووســـەرانی (دیالۆگـــەکانی سوقراتییە) وەهیراکلیتس-یش ئەویش هەرواومونیبیاتە, کە داهێنانی لەناو ئـەو ڕەگـەزە ئەدەبییـە بـە شـێوەیەك کـردووە کـە بـەپێی شیـشرۆن نـاودەبرێ بـە (لۆگیستۆریـسۆس) بـەڵام هەرچـی (فـارۆن)ە مانەوەیـەکی دەسـت نیـشان کراوبەو ڕەگەزە دەدات"[8].

ئەو دوو تێگەیشتنە بۆ دیالۆگ و فرەدەنگی لـەناو ڕۆمـان وایکـردووە دەق وەك ڕووبەڕێك بـۆ سـیمانالیزا بخرێتـە روو,کـە لەبنەڕەتـدا دیـالۆگی فەلـسەفیە لـەناو ئەدەبـدا, بەتایبـەت لـەنێو فەلـسەفەی یۆنانیـدا, چـونکە ئەگـەر لـە گفتووگۆکردن لەبارەی شیعرەوە بەچەمکێکی هیگلیزم قسە لەنێگەتیڤ بـوونی شیعر دەکا, بـەڵام ئـەو ئاگاییـە فەلـسەفییەی لەپـشت دەقەوەیـە, ئاگاییـەکی هیگلی نییە, بەڵکو ئاگاییەکی ئەفلاتونیە. وەك چۆن لەدرێژەدان بە پرۆژەکەی باختین بۆ دیالۆگ و فرە دەنگی نێو رۆمـان, لەپـشت ئـەو ئاگاییـە مارکسیەوە کار ناکات, کە لەناو پرۆژەی باختین ئامادەگی هەبوو, بـەڵکو ئـەوە ئاگاییـەکی سـوقراتیە دەبـێ بـە میکـانیزمی دەق, چـونکە ئاگـایی مارکـسی دەبـوو بـە سێنتەری دەق, بەلام کریـستیڤا دەیویـست لـەو سـێنتەرە دەربـچێت لەڕێگـەی دیالۆگکردنەوە, بۆ ئەوەش دیالۆگە سوقراتییەکە لای بووە بـە میکـانیزمی ئـەو

دەقە, بۆیە پەیوەندیی سیمانالیزاو ئەدەب پەیوەندییەکە لەسەر دیالۆگکردن لەناو ئاگایی فەلسەفییەوە وەستاوە.

پەراوێزوسەرچاوەکان:

1- مقولة الشعرومقولات الفلسفة/عادل عبداللة/الاقلام العدد (9/7)1997/ص39.
2- علم النص/جوليا كريستيفا, ترجمة (فريدالزاهى) دارتوبقال(المغرب) الطبعة الثانية 1997/ص76.
3- التناص فى الخطاب النقدى المعاصر/عبدالوهاب ترو/الفكر العربى المعاصر/العدد(61/60)شباط 1989/ص77.
4- نفس المصدر/ص77.
5- الحوارية وفلسفة اللغة عند باختين/باسم صالح حميد/الطليعة الادبية/العدد(2)1999/ص69.
6- نفس المصدر/ص68.
7- الكلمة والحواروالرواية/جوليا كريستيفا, ترجمة(حسن المودن)الاداب الاجنبيةالعدد(104)2000/ص80.

8- نفس المصدر/ص92.

گراماتۆلۆژیا: ڕەخنەگرتن لەسیمیۆلۆژیا

پرسیارکردن لە چیەتی نووسین لە پڕۆسەی هەڵوەشاندنەوەگەرایی دریدا, پرسیارکردنە لە سێ ئاراستەی جیاواز, بەوەی نووسین بەسێ ئاراستە تێدەپەڕێت, کە هەریەکە لەو سێ ئاراستەیە ئەزموونی قۆناغێکە کە دریدا لە ڕێگەی هەڵوەشاندنەوەی سێنتەر جارێکی تر نووسین دەخاتەوە نێو زمان, بەوەش سێنترالیزمی دەنگ کە بە سێنتەر بوونی لەسەر مافی نووسین بووە, بە مانای ئەوەی لەسەر ئەرکی نووسینەوە خۆی بەسێنتەر کردووە, ئەو سێنتەرە هەڵدەوەشێنێتەوە, چونکە ووشە وەك ئامرازێکی دەنگی لە پڕۆسەی گەیاندن بووە بە هۆکارو زەمینە بۆ سێنترالیزمی لۆگۆس, ئەوەش لەدووەم ئاراستەی ئیشکردنی لەسەر نووسین کەناوی دەبات بە گراماتۆلۆژیا (زانستی نووسین).

ئاراستەی یەکەم کەناوی ناوە (فارماگۆن) ئیشکردنەوەیە لەسەر ئەفلاتوون, کە دیارە ئەفلاتوون بە سێنترالیزمی دەنگ ڕەت ناکاتەوە, بەڵکو

ئەو ڕەتكردنەوەیە بەرەنجامی تیۆرە زمانەوانیەكەی سۆسێر بوو, كە دیارە سۆسێر چەندە ئاخاوتنو زمان لەیەك جیادەكاتەوە بەڵام دواتر لەخاڵێكدا كۆیان دەكاتەوەو بایەخ بەوێنەی دەنگی ووشە دەدات, ئەوەش بووە هۆی ئەوەی كەنەتوانێ دیدی میتافیزیكی بۆ بەڵگەی زمانەوانی ڕەت بكاتەوە, بۆیە ئەو سەرەكیترین پرسیاری لەبارەی نووسین لەتیۆرەكەی فەرامۆش كرد ئەوەش بووە مایەی ئەوەی دریدا بێت ئەو پرسیارە لەنووسین بكاتو لە ڕێگەی ئەو پرسیارەشەوە لە نووسین بدوێت, بۆ ئەو دوانەش پرسی "لەكوێوە نووسین دەست پێدەكات, وە لە كوێ و كەی شوێنەواری كەمدەبێتەوە؟ كەدایدەنا بە ڕەگێكی هاوبەش بۆ ئاخاوتنو نووسین, وەبۆ نووسین بە مانا باوەكەی؟ لەكوێ وكەی لە نووسینەوە بۆ ئەویتر دەپەڕینەوە بۆ نووسین بە مانا فراوانەكەی, وە بۆ نووسین بەمانا تەسكەكەی؟"[(1)].

ئەوەش پرسیاركردنە لەسەرەتای نووسین بەوەی لەكوێ نووسین بەشێكی دەچێتە ناو شوێنەوارەوە, بەمانای ئەوەی نووسین دەبێتەوە بەشێك لە ڕابردوو, كاتێك بەشێكی نووسین دەبێت بە شوێنەوار لە ڕاستیدا دەیەوێت مانای باو بۆ نووسین تێك بشكێنێت و مانایەكی جیاوازی پێببەخشێت, ئەوەش پرۆسەیەكی ئەركیۆلۆژیی نیە بە مانا بونیادگەریەكەی كە فۆكۆ كاری بۆ دەكرد, بەڵكو ئەو پرۆسەیە لای دریدا هەڵوەشاندنەوەی سێنتەرە بەوەی سەرلەنوێ بونیاد تێك بشكێنێتەوەو ماناكانی نێو نووسین بەشێكی زۆری بە شوێنەوار ناوبەرێتو بەجێی بێڵێت.

ئەو بەجێهێشتنەش بەرەنجامی تێگەیشتنیەتی لە چەمكی نووسین, چونكە نووسین بەبەرهەمی زانستو حەقیقەت سەیر ناكات, بەڵكو بەبەرهەمی ئەفسانەو درۆكردنی دادەنێت, نووسین لەلایەوە لەناو ئەفسانەو درۆكردن دێتە بوون, ئەوەش تەنها لە ڕێگەی هەڵوەشاندنەوەی سێنتەر نووسین دەتوانێ

جــارێکی تــر مانــا بخولقێنێتــەوە, بــەلاّم چــەندە مانایەکــە شــیاوی هەلّوەشاندنەوەی ترە, بەهەمان شێوەش دەبێت ئاسۆکانی بـەردەمی ئـاوەلاّ بن و لەناو ماناکانی پێشوو خۆیان دیل نەکردبێت.

ئێمە ئەگەر لە بەردەم هەردوو ناونانی دریدا بووەستین, دەبیـنین پرۆسـەی هەلّوەشـاندنەوەگەرایی لــە پرۆســەیەکی بەردەوامدایــە بــۆ تێکــشکاندنو بنیاتنانەوە, چونکە ئەفسانە بۆ خۆی هەلّگری شوێنەوارە لـەنێو مانـادا, بـەلاّم کاتێك نووسین بە شـوێنەوار دەبینیـنەوە مانـای وایـە لەهـەر کوێیـەك نووسـین هـەبوو شـوێنەوار هەیـە ودەبـێ بـە جێـی بـێلین, بۆیـە ئـەو ئومێـدەی بەرلـەو نووسینی بەزانست ناو دەبرد, ئەو ئومێدە بەلایـەوە وەهمێکـە کـە دەچـێتەوە ناو پاشماوەکانی شـوێنەوار, چـونکە توانـای بەخـشینی زانـستی نییـە, ئەگـەر بێــتو ئــەو زانــستە خــۆی لــەناو شــوێنەواری نووســین دەربــاز نــەکات, و ڕەخنەگرتنیشی لە میتافیزیکیـا بـووە هـۆی ئـەوەی (حەقیقـەتی نووسـین) بـە (درۆکردنــی نووســین) بگۆڕێــت, بــەوەی ئــەوە حەقیقــەت نییــە کــە نووســین لەلایەتی بەلّکو درۆکردنی نووسینە, بەلاّم ئەو درۆکردنە وەك پێویستیەك سەیر دەکات.

ئـەوە لەکاتێکـدا دەبێـت ئـەوە بـزانین کـە زانـست چـەمکی(ئامـادە بـوونی سـێنتەر) بەرهـەم دێنێتـەوە, وەك چـۆن میتافیزیکیـاش لـەناو هـەمان بەرهـەم هێنانـدا دەژییـت, بۆیـە زانـست دیـدێك نییـە کـە تیایـدا نووسـین بگـات بـە کەشـفکردنی نادیـار, بـەلّکو نـاو بردنـەوەی ئـەو زانـستە بـە ئەفـسانە بـەمانای نووسـین بەرهـەمی ڕابـردووە.. دەقێکـی بیـستراوە, کەتیایـدا نووسـین ئاسـتی دەنگی تیا دەکوژێت, چونکە نایەوێت ووشەی دەنگی جارێکی تـر ببێتـەوە بـە لۆگۆس, ئەوەش ڕەخنەگرتنی بوو لە تیۆری زمانەوانی سۆسێر,کە پەیوەنـدیی هەیە بە ئیشکالیەتی نێوان ئاخاوتنو نووسـین, بـەوەی ئـەو تـەنها بایـەخی بـە

ئاخاوتن داوەو نووسینی فەرامۆش کردووە, ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی سۆسێر سێنتەر بخولقێنێت لە ڕێگەی بەسێنترال بوونی دەنگ, کە ئەو سێنتەرە لای دریدا بەشێکە لەسێنترالیزمی لۆگۆس.

ئەوەش دەرگای ئەوەمان بۆ دەکاتەوە کە جیاوازی نێوان هەڵوەشاندنەوە و بونیادگەری لەدیارترین چەمکی گوتاری ڕەخنەیی بدۆزینەوە, بەوەی بونیادگەری لەناو ئەو تیۆرەی سۆسێرەوە هاتۆتە بوون و تەنانەت ویستویانە ئاسۆکانی فۆرمالیستەکان فراوان بکەن, دواتر گەشەیان بە تێڕوانینی شکۆلۆفسکی وباختین وئەوانیتردا, بەمانای ئەوەی ئەوان زەمینەی بوونیان بۆ ئەو تیۆرە دەگەڕاندەوە, ڕێك بە پێچەوانەی دریدا کە بۆ هەڵوەشاندنەوە دێت ڕەخنە لەو تیۆرە دەگرێت.

بۆیە ئەگەر بونیادگەری لە ڕێگەی دەنگەوە بەشداری لە خولقاندنی سێنتەر بکات, ئەوا هەڵوەشاندنەوە لە هەوڵی هەڵوەشاندنەوەی سێنتەر دایە, لەڕێگەی کەمکردنەوەی توانای دەنگی لەناو زمان ودواتر گۆڕینی ئاخاوتن بۆ نووسین.

ئەوە سەرەڕای جیاوازی بنەڕەتی دریدا لەگەڵ سۆسێر لە رووی تێگەیشتنیان بۆ ئاماژە کە دواتر دریدا لە ڕێگەی گراماتۆلۆژیاوە ڕەخنە ئاراستەی سیمیۆلۆژیا دەکات, ئەگەرچی ناکرێت ئەو ڕەخنەیەی دریدا تەواو بەوە لێك بدەینەوە کە ئەو دژی سیمیۆلۆژیایە هێندەی دەتوانین گۆڕانی قۆناغی دریدیش بۆ سیمیۆلۆژیا دەست نیشان بکەین, بەڵام بەجیاوازی تێگەیشتنی ئەوەوە لە ئاماژە, ئەگەر"سۆسێر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ئاماژە دالو مەدلول نیە, بەڵکو ئاماژە جیاوازبوونو "الارجاء"ەبۆیە سۆسێر ئاماژە وەك یەکێتیەك دەبینێت, لەکاتێکدا دریدا وەك جیاوازی دەیبینێتەوە"[2].

کاتێ هەڵوەشاندنەوە ئاخاوتن دەگۆڕێت بە نووسراو، لەو ڕێگەیەوەش سێنترالیزمی دەنگ هەڵدەوەشێنێتەوە، بۆچوونێکی دیار هەیە کەلەسەر ئەوە کۆکن کە دریدا بەو کارە لە ڕێگەی سێنترالیزمی نووسینەوە سێنتەر بەرهەم دێنێتەوە، چونکە هەمان بونیاد کە لە ئاخاوتن بوونی هەیە بۆ بنیاتنانی سێنتەر، هەر ئەو بونیادەشە دەتوانێ نووسین بە سێنتەر بکات، دیارە بەلای "ڕافیندران" ئەو ڕەخنە گرتنە لە دریدا ڕەخنەیەکی بێگوناح ونیاز پاکانە نییە، بۆیە بەر لەوەی ڕاڤە بکرێت پێویستە گوزارشت لە دەلالەتەکەی بکرێت، چونکە ئەگەر دەنگ بیەوێ بە سێنتەر بوونی ڕۆح ڕابگەیەنێتەوە، ئەوا نووسین لە بە سێنتەر بوونی خۆی بە سێنتەر کردنی جەستە هەڵدەستێت، بۆیە ئەو بەسێنتەر ناوبردنە پەیوەستە بە بایەخدانی فەیلەسوفانی پاش مۆدێرنیتی لە ڕێگەی ڕەخنەگرتنیان لە مۆدێرنیتی[3].

ئەوە لە کاتێکدا دریدا بێئاگا نەبووە لەو جۆرە ڕەخنانە بۆیە زوو درکی بەوە کردوو ئەوەی ڕوونکردەوە کە سێنتەر نەك تەنها لەناو بونیادی هەڵوەشاندنەوە ناخولقێنرێتەوە، بەڵکو لە ڕاستیدا سێنتەر پێویستیەك نیە، بۆیە دەڵێت: " ئێمە دەتوانین بەبێ سێنتەر بمێنینەوە، من وای دەبینم کەسێنتەر وەزیفەیەو نەك بوون بێ یا واقیع، بەڵکو تەنیا وەزیفەیە"[4].

بەوەزیفە بوونی سێنتەر وادەکات لە نێوان"دەنگو سێنتەر" ڕەخنە گرتنی لە ڕۆسۆ ڕەخنەگرتن بێت لە هەیمەنە کردنی دەنگ بەسەر نووسین، ئەگەرچی ئەوەیان بەلای "بۆل دی مان" ەوە دریدا" لە ڕێگەی زاراوەکانیەوە نەیتوانیووە هەنگاوێك بڕواتە پێشەوە، لەبەر ئەوەی بنیاتی دەقی ڕۆسۆ لە ڕێگەی سیستمی ئامادە بوونو نا ئامادەبوون سیستمێکە ئیدراکی بۆ مەعریفەی بێ مەبەست فرێ دەدات، لەبەرامبەر مەعریفەی نێگەتیڤی بێ چارەسەر، وە لە نێوانیشیاندا وەکو یەك دابەشیان دەکات"[5].

بەلاّم لە گەلّ ئەوەشدا پێی وانیە ئەو بۆچوونە ڕەخنە گرتن بێت لـە دریـدا چـونکە دواتـر دریـدا دێتـەوە سـەر هـەمان سـتراتیژ بـۆ ئاسـتە جیاوازەکـانی مەعریفە.

ئـەوەی بـەلای (دی مـان)ەوە دریـداو ڕۆسـۆ کۆدەکاتـەوە پەیوەنـدیی بـە تێگەیشتنی هەر دووکیانەوە هەیە بۆ زمان, چونکە ئەگەر ڕۆسۆ کلیلی زمان نە لە هەستەوە سەیر بکات و, وە نە لە بەهای مەعریفی بۆ زمانەکـەی, بـەڵکو لـە ئیـدراك کردنـی بێـت بـەوەی کـە ئـەوە زمانـە قسە لـەخۆی دەکـات, بـەمانای ووتـراوی زمـان بـۆ ووتـراوی ئامـادەبوون دەگەڕێنێتـەوە, ئـەوەش مەبەسـتی سەرەکی ئیشکردنی دریدایە, بۆیە بەلایەوە دەکرێت لـە دریـداوە دەسـت بـە خوێندنـەوەی ڕۆسـۆ بکرێـت, بـەمانای خوێندنـەوەی دریـدا بـۆ ڕۆسـۆ هەڵوەشـاندنەوەی سـێنتەرو خولّقاندنـەوەی ڕووبـەرێکی کراوەیـە بـۆ زمـان کەتیایـدا چـەمکەکانی ڕۆسـۆ لەڕێگـەی ڕەخنـە گـرتن لەسـێنتەری لۆژیـك دەبردرێتە ئاستێکی ترەوە, کە زمان تیایدا جیاوازی خۆی دەردەخات, نـەوەك جیاوازی بابەت, ئەوەش بۆ دی مـان دەبێتـە هـۆی ئـەوەی بپرسـێت: کـەوابێت چـۆن دەقـی دریـدا لـە دەقـی ڕۆسـۆ جیـاوازە؟ ئـەو پرسـیارە دەباتـەوە نـاو ڕەوانبێژی زمانی ئەدەبی بەوەی جیاوازی نێوان ئەو دوانە جیاوازی ڕەوانبێـژی زمانـە, کەلـەڕووی ڕەوانبێژیـەوە جیـاوازی نێـوان زمـانی ڕەخنـەیی‌و زمـانی ئەدەبیە, دەنا لە جەوهەردا هەردووکیان یەك شت دەڵێن.

کـەدیارە نابێـت ئـەوەشمان بـیر بـچێت ئـەو سـووربوونەی دریدا بـۆ زمـانی ئەدەبی بەرەنجامی سووربوونیەتی لـە پێنـاو هەڵوەشـاندنەوەی سـێنتەر لـەناو گوتـاری ئەدەبی‌وهونەریـدا, هەرئـەوەش بوەتـە هـۆی ئـەوەی لـە بەشـێکی پرۆژەکەیدا قسەکردنێکی وورد لەسەر شانۆی توندوتیژی ئارتۆ بکـات بـەڕادەی ئـەوەی ئـەو شـانۆیە نـاو دەبـات بـە شـانۆیەك کـە تیایـدا گەڕانەوەیـە بـەرەو

نووسین‌وهه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی سێنترالیزمی ده‌نگه‌, هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ له‌لای ئارتۆ به‌ره‌نجامی سه‌ره‌ونخونکردنی ته‌واوی بزاڤه‌ شانۆیه‌که‌ نیه‌, به‌ڵكو ئه‌وه‌ی دریداش ئاماژه‌ی بۆ ده‌كاته‌وه‌ ئه‌و دێره‌ی ئارتۆیه‌ كه‌ بڕوای وایه‌ تاكو ئێستا هه‌ریه‌كه‌ له‌شانۆوسه‌ما بوونیان نیه‌, به‌ مانای ئه‌وه‌ی بۆ ئارتۆ ئه‌وه‌ی پێی ده‌ووترێ شانۆ له‌ڕاستیدا شانۆ نیه‌ چونكه‌ كۆمه‌ڵێك گوتاری خستۆته‌ ناو خۆی بوونی ئه‌و گوتارانه‌ وایان كردووه‌ ڕۆڵی شانۆ وون بێت, یه‌كێك له‌و گوتارانه‌ی كه‌ شانۆی ئارتۆ ده‌یكاته‌ ده‌ره‌وه‌, ده‌ركردنی یه‌زدانه‌ له‌شانۆدا, ده‌ركردنی یه‌زدان له‌شانۆدا به‌مانای شانۆیه‌ك بڕوای به‌ بوونی سێنترالیزمی لۆگۆس نیه‌ له‌ناو خۆیدا, شانۆیه‌ك كه‌ بوونی نه‌بووه‌ په‌یوه‌سته‌ به‌ بوونی لۆگۆس, لێره‌دا ده‌كرێ به‌شی هه‌ره‌ زۆری ئه‌و ڕه‌خنه‌یه‌ به‌ر شانۆی یۆنانی بكه‌وێت كه‌ دواجار ته‌واوی شانۆكه‌و گوتاری بیركه‌ره‌وه‌ گوتارێك نه‌بووه‌ له‌ده‌ست ده‌رهێنه‌روئه‌كته‌ره‌كان هێنده‌ی گوتارێك بووه‌ له‌ ڕێگه‌ی ووشه‌ی ده‌نگیه‌وه‌ چاره‌نووسی شانۆگه‌ریه‌كان یه‌زدان ده‌ست نیشانی كردووه‌, ئه‌گه‌ر بمانه‌وێ نمونه‌یه‌كی زیندوو له‌ناو ئه‌و شانۆیه‌ بێنینه‌وه‌ با ئاماژه‌ به‌ ئۆدیپۆسی سۆفۆكلیس بكه‌ین, ئه‌وه‌ ئۆدیب نیه‌ له‌ ڕێگه‌ی زمانه‌وه‌ كاره‌كته‌ر ده‌باته‌ ناو تراژیدیا, وه‌نه‌ نووسه‌ری ده‌قه‌كه‌شه‌, به‌ڵكو ته‌سلیم بوونی هه‌ریه‌كه‌ له‌ته‌واوی كاره‌كته‌ره‌كان‌ونووسه‌رن به‌ بڕیاری یه‌زدان به‌وه‌ی زه‌مه‌نی تراژیدیا زه‌مه‌نێكه‌ یه‌زدان به‌رهه‌م هێنه‌ریه‌تی, كاتێ ئارتۆ ئه‌و گوتاره‌ میتافیزیكیه‌ له‌ شانۆكه‌ی دوور ده‌كاته‌وه‌, هه‌مان ستراتیژی دریدا مه‌به‌ستیه‌تی له‌و شانۆیه‌ بوونی هه‌یه‌, چونكه‌ لای ئارتۆ وێنه‌ی ده‌نگی ووشه‌ شتێك نیه‌ توانای ده‌سه‌ڵات وه‌رگرتنی هه‌بێت, وه‌ك پێشتریش ئاماژه‌مان بۆ كرد كه‌ لای دریداش ده‌نگ به‌شێكی به‌ سێنترالیزم بوونی لۆگۆس به‌رهه‌م دێنێت.

ده‌ركردنی ووشه‌ی ده‌نگیش لای ئارتۆوگۆڕینی به‌ وێنه‌ی جولاوی جه‌سته‌ پڕۆسه‌ی له‌دایكبوونی نووسین دێنێته‌ بوون، به‌لاّم نووسینێك بێلایه‌ن نه‌بێت له‌

ڕووی ئامــادەبوونی دەرهێنەروئەکتــەران, ئــەوە دواجــار جەســتەیە دەقێــك دەنووسێتەوە تیایدا لەبڕی ئامادەبوونی میتـافیزیکی ڕووی ئـەودیوی ئەوترسـە میتافیزیکیە دەتەقێنێتەوە کە وەك تاعونێك دەردەکەوێت هەموو ئەو پیـسیەی نـاو جەسـتە دێنێتـە دەرەوەوپڕۆسـەی کاتاریـسی جەسـتە دەسـت پێـدەکات, ئەگەر بـەزمانی دریـدا قسە بکـەین, دەڵـێین نووسـین جەسـتە پـاك دەکاتـەوە لەهەموو ئەو پیـسیەی دەنـگ تیایـدا دەسـەڵاتی تۆقێنـەری لـەناومان خوڵقانـد بوو, چونکە شـانۆ بـۆ ئـارتۆ دەسـپێکێکی نوێیـە, شـانۆی کلاسـیکی بەلایـەوە تووشی وەستانی ئەو خوێنە بووە کەلە شوێنی خـۆی پـیس دەبێـتو دەیکـات بەگرێیەك, ئەو گرێیە پەتایەکە هەریەکە لە میتافیزیکیا ودەنـگ خوڵقاندویانـە, جەستە لەبەرەنجامی نووسینەوەی خۆی ئەو گرێیە دەتەقێنێتەوە, ئەو خوێنـە پیسە دەتەقێنێتەوەو جەستە لەو پیسیە ئازاد دەکات, ئەوەش پڕۆسەیەك نیـە کەتەنها ئەکتەرودەرهێنـەر تیایـدا ئـازاد بـن, هێنـدەی وەرگـر بەهـەمان شـێوە بەشداری لەپڕۆسەی پاکبوونەوە دەکات, بەوەی بەشدارییی لە پڕۆسـەی بیـنین دەکات, ئەو پڕۆسەیە لە شانۆی ئارتۆ ساتەوەختی بەشداریی پڕۆسەی نمـایش وکردەی وەرگرتنە, ئەگەرچـی ئـەوە مەبەسـتی ئێمـە نیـە کـە لەشـانۆی ئـارتۆ بدوێین بەڵکو تێگەیـشتنی دریدایـە بۆئـەو شـانۆیە کـە ئـارتۆ هـەوڵی نووسـینی داوە لە ڕێگەی هەڵوەشاندنەوەی سێنتەری دەنگ.

کـاتێ گراماتۆلۆژیـا لەڕێگــەی ڕەخنــەگرتن لــە دەنگولۆگــۆس تیــۆریزەی چەمکەکەی خـۆی دەکـات, دەکەوێتـە ڕووبـەڕوو بوونـەوە لەگـەڵ سـیمیۆلۆژیا, ئەوەش ئەگەر لەشوێنێکدا ڕەخنـەی گرامـاتۆلۆژی لـە سـەر سـیمیۆلۆژیا قـووڵ بکاتەوە, لەڕوویەکی ترو لەلای ڕەخنـەگرێکی وەك سـلڤرمان بـە سـیمیۆلۆژیای هیرمنیۆتیکی ناو دەبرێت, ئەو بابەتـەش شـوێنی نووسـینی سـەربەخۆ بۆخـۆی تەرخان دەکات.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

1- الشكل و الخطاب/محمد الماكري, المركز الثقافي العربي(بيروت)1991 ص82.
2- البنيوية و التفكيك/س. رافيندران, ترجمة"خالدة حامد" دار الشؤون الثقافية(بغداد) 2002, ص151.
3- بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئەو تێگەیشتنەی رافیندران بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو, لاپەرەکانی 145-146.
4- التفكيك: المركز و اللعب, الطليعة الادبية, العدد(5-6)1990 ص 64.
5- العمى و البصيرة, بول دي مان, ترجمة" سعيد الغانمي" منشورات المجمع الثقافي(ابو ظبي)الطبعة الاولى 1995, ص191.

سیمیۆلۆژیای چۆمسکی

بەدوای ئەو ڕەخنەگرتنە لە عەقلانیەت, سیمیۆلۆژیا پێویستی بە گەڕانەوە بۆ دۆخی سەرهەڵدانی زمان هەبوو, کە ئەو گەشە زمانەوانیەچۆن بەهەمان شێوەی گەشەی فیسیۆلۆژی جەستە دەرکەوتووە, بەمانای پێویستی بە پرسیار گەلێك هەبوو کە ئاخۆ زمان عەقلی کردۆتە دەرەوەی یاخود بە دوای سێنتەری ئەو عەقڵەوە زمان ڕەخنەی لە سێنتەر گرت؟ ئەوەش پرسیارێکی نائامادە بوو هۆیەکەشی ئەوە بوو دوای سۆسێر سیمیۆلۆژیا سەر گەرمی زەمینە وبنیاتە زمانەوانییەکە نەبوو, هێندەی بە پەیوەندیی ئاماژە بە زمانەوە لەلایەك ولەلایەکی تر پەیوەندی ئاماژە ناسی بە ئەدەبەوە خەریك بوو،بۆیە هاتنی چۆمسکی بوو بە قۆناغێکی تری دوای سۆسێریی, بەواتای ئێمە لە سیمیۆلۆژیادا"قۆناغی سۆسێریی"[1] و"قۆناغی چۆمسکی"مان هەیە, ئەگەر قۆناغە سۆسێریەکە بووبێتە هۆی ئەوەی میتۆدی سیمیۆلۆژی لێ بەرهەم بێت,وسیمیۆلۆژیای هاوچەرخیش گەشەی پێ بدات, بەلام بێ بوونی قۆناغی چۆمسکی تووشی وەستان دەهات, بۆیە ئەو قۆناغە دۆخێکی ڕەخنەییە بۆ زمان,چونکە گەڕانەوەکەی بەستنەوەی پەیوەندیەکی پچڕاوە,ئەوەش وای کرد زمان دانەبڕێت لەو گەشە تیۆریەی کە بەدرێژایی مێژوو هاتووە,تەنانەت ئەو نەك تەنها ئەو زەمینەیە بۆ سۆسێر دەگەڕێنێتەوە,بەڵکو ئەو مێژووە بۆ یۆنانیەکانو هندیە کۆنەکان دەبات, بۆ ئەو ساتەوەختەی کە توێژینەوە لەبارەی زمانەوە ئەنجام دراوە, ئەومێژووە لەپاڵ ئەوگەشە زمانەوانییەی کە بووە خولقێنەری سیمیۆلۆژیا, دەبێ بە کلتوری زمان, ئەو کلتورە دەبێ بە زەمینەی ئیشکردنەوە, بە مانای دەیەوێت سیمیۆلۆژیا لە شوێنێکدا دانەخرێت, بەڵکو بە دوای لە دایکبوونی ئەو زانستە

پێویسته ئەو لایەنە شاراوانەی تیا کەشف بکرێت, کە بەنادیاریی لای سۆسێروبێرس ماونەتەوە,چونکە هەریەك لەودوانە ئەوەی دەریان خست لای ئەوانیتر کەمتر بیری لێ کرایەوە,چونکە بیر لە فراوانکردنی تیۆرە زمانەوانیەکە نەدەکرایەوە, هێندەی ئەو تیۆرە دەهێنرایە ناو ڕەخنە لەپێناو ئاراستەیەکی نوێ بۆ خوێندنەوەی دەق, کە تیایدا ئەو مانا زمانەوانیانە بارگاوی دەکرا بە فرە دەلالەتییەوە, هەرچی چۆمسکیە ئەو تیۆرە ناگوازێتەوە ناو ڕەخنە, بەڵکو ئەو تیۆرە وەك زانستێك سەیر دەکات کە پێویستی بەڕوە نادیارەکەی بووە, بۆیە لە نێوان مرۆڤوئاژەڵ پەیوەندیەکی هاوبەشی زمان دەبینێت, کە ئەگەر لای مرۆڤ"ئاماژەی زمانەوانی"ببێت بەشێوەی ئاخاوتن ئەوا لای گیانداران سیستمی پەیوەندیی شوێنی ئەو ئاماژە زمانەوانیانە دەگرێتەوە[2].

ئەوەی ئەو دووانە لەیەك جیا دەکاتەوە ئاخاوتنە, چونکە سیستمی پەیوەندیی توانای زمانێکی هاوبەشی هەیە لای گیانداران, بەڵام ئەو زمانە توانای بیرکردنەوەی نییە.

کەچی مرۆڤ لە ئاخاوتن ڕووبەرێکی فراوان بۆ بیرکردنەوە دەست نیشان دەکات, بۆیە جیاوازی"ئاماژەی زمانەوانی"مرۆڤو"سیستمی پەیوەندیی"گیانداران بیرکردنەوەیە, کە پەیوەندیی بەو دامەزراوە عەقڵیەوە هەیە, کەچی لای چۆمسکی ئەو تێڕوانینە دیکارتیە بیانوویەکی نییە بۆ ئەوەی بتوانێ ئەو جیاوازیە دەست نیشان بکات, ئەوەش دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو هۆکارەی کە زمان لە ئاستی بایەلۆژی گۆشەگیرەو لەشوێنێکدا دەیوەستێنێت, بۆیە ئەگەر منداڵ پێکهاتەی جەستە لەلای مانایەکی نەگۆڕی نەبێت,بەڵام لەگەڵ گەشەی فیسیۆلۆژی زمان لەلای دەچێتە ئاستێکی گۆشەگیرەوە بەوەی سنوری دەست نیشان کراو دەبێت, ئەوەش پەیوەندیی بەو تێگەیشتنە هەیە بەوەی ئەوچۆن سەیری زمان دەکات, یا بەواتایەکی تر پرسیاری: زمان چییە؟ پرسیارێکە سەرباری ئەو تێگەیشتنە مێژووییەو ئەو گۆڕانەی لە بەرەنجامی ئەو پرسیارە هاتە بوون, بەڵام ئەو ڕابردووە

زمانەوانییە تەنیا کلتورێکە بۆ ئەو پرسیارە, کلتورێك دەبێ بە پاڵ پشتێك کە توانای تێگەیشتن بەرەو ئاراستەیەکی تر ببات, چونکە چۆمسکی ئەگەرچی لەو مانا دیکارتیە, کە مانایەکی عەقڵیە بۆ زمان, ئەوە دەر دەخات کە مۆدێرنیتی ئەو جیاوازیە عەقلآنیەی بەسەر چووەو توانای ڕازیکردنی زانستی نییە, چونکە لای چۆمسکی زمان ئەندامێکی ئەکتیڤی مرۆڤە, ئەندامێکە بۆ ئەوەی لە زمانی ئاژەڵ جیای بکەینەوە, ئەوە نییە بڵێین ئاخاوتنیمرۆڤ دەبێتە هۆی ئەوەی مرۆڤ کائینێکیعاقڵەوئاژەڵ کائینێکیبێ عەقڵە, بەڵکو ئەو دێت لەو خانەیە دەکۆڵێتەوە کە زمان دێنێت,چونکە بەلایەوە زمان بەرەنجامی هەردوو فاکتەری"ئاستی دەسپێك"و"بەردەوامی شارەزاییە".

ئاستی دەسپێك ئاستێکە سەرەتای درووست بوونی پێکهاتەیە, کە ئەو ئاستە دەتوانێ زمان وەك دەرباز بوونێك وەربگرێت, کەوا بەستەیە بە" عەقڵ/مێشك"ەوە, بۆیە ئەو ئاستە فاکتەری یەکەمی بوونی زمانە کە منداڵ یەکەم ساتەوەختی زمان تیایدا گەشە دەکاتو لای ئاژەڵ ئەو ساتەوەختە بوونی نییە, کە دیارە بۆ مرۆڤ فاکتەری یەکەم بە هەموو شێوەیەك گرنگترە, چونکە هەرچی فاکتەری دووەمە"بەردەوامی شارەزایی" پەیوەندیی بەو تایبەتمەندیەی زمان هەیە کە مرۆڤ پەیڕەوی دەکات, یانی فاکتەری دووەم.. فاکتەرێکی گریمانە کراوی نێو ئەو سیستەمەی قسەکردنەی نێو زمانە, کەچی هەرچی فاکتەری یەکەمە پەیوەندی بە عەقڵومێشکەوە هەیەودەتوانرێ بەفاکتەرێکی سرووشت ناوبرێت، لای چۆمسکی بونیادگەری زمانەوانیو ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانی توانیان دەسکەوتی گەورە بە زانستی زمان ببەخشن, بە مانای ڕۆڵی سۆسێرو ئێدوارد سابیر بە بەرهەمی ئەو پێشکەوتنە زمانەوانیە دەزانێت, ئەوە سەرەڕای ئەوەی ڕاستەوخۆ ئاماژە بەزمانەوانێکی تر دەدات کە بەر لە بونیادگەرەکان ئامانجی زمانەوانی بە کەشفکردنی بونیاد ناو بردووە, ئەویش زمانەوانی دانیمارکی"ئۆتۆ برسبرسن"ە, کە ئەو زانستەی ناو برد بە ئامانجێکی سەرەکی بۆئ اشکراکردنی بونیاد"لە عەقڵی قسەکەر کە توانای بەرهەمهێنان وتێگەیشتن

له گوزارشته ئازادەكانی هەیە, ئەوانەی دەبنە نویّ لەسەر قسەكەر وبیسەر, یاخود تەنانەت لەسەر مێژووی زمانیش, ئەوەش ڕووداوێكی ڕێكخەرە بۆ ژیانی ڕۆژانە, وە چەمكی بونیاد لای سبرسن بە ڕۆحی نوێنەرایەتی دادەنرێت كە هەندێك پاڵنەرن دەچنە نێو شیاوەكان لەسەربەرهەم هێنانو تێگەیشتنی گوزارشتە ئازادەكان"[3].

ئەوە سەرەڕای ئەوەی پێی وابووە زانستی زمان لە ئەمریكا زانستێك بووە وەك میكانیزمێك بۆ ئەنترۆپۆلۆژیا دەركەوتووە, نەوەك لەپێناو زماندا بووبێت, بەڵكو زمان بووە بە میكانیزمێك بۆ ئەنترۆپۆلۆژیا, بۆیە ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانی ئەگەرچی كۆكردنەوەی دوو زانست بوو لەناو یەك, بەلاّم زانستی دووەم لەناو یەكەمدا تواوەتەوە, بۆیە ئەو دیدگا بونیادگەریە بۆ زمان بەتەواوی ڕەت دەكاتەوە, سەرەڕای ئەوەی كە ئەو دیدە توانیویەتی زمان بەرەو پێش ببات, بەلاّم چۆمسكی پێی وایە پرسیاری زمان چییە؟پرسیارێك بوو بۆ ئەمریكیەكان قووڵبوونەوە نەبووە لەناو خودی زمان, بەڵكو پرسیارێك بوو بەرەو مرۆڤناسی دەڕۆیشت, پەیوەندیی بەو پەیوەندیە زمانەوانیەوە هەبوو كە لای ئێدوارد سابیر بۆ قسەكردن منداڵ دەبەسترایەوە بە جۆری ئەو كلتورە كۆمەلاّیەتیەی كۆمەڵگا گریمانەی دەكات, كەچی لای چۆمسكی ئەوقسەكردنە وابەستە دەكرێت بە توانای نەستی, بە مانای زمان لە پەیوەندیەكی ئەنترۆپۆلۆژیەوە گەشە بە كلتور نادات, بەڵكو زمان پەیوەندیی هەیە بە ئاستی سایكۆلۆژی, ئەوەش پەیوەندیی نێوان ووشەو ئاگایی منداڵە, بەمانای لەهەر كلتورێكدا ڕێزمانی زمانەكە دەیسەپێنیّ, چونكە"زمان ڕێكخستنێكی ئاڵۆزە لە ڕێزمان كە هەریەك لەوان تایبەتە بە زمانێكی دیاریكراو وپێكهاتەی نەحوییدەست نیشان كراو"[4].

بنیاتی دامەزراندنی تیۆری زمانەوانی چۆمسكی لە نێوان ئێدوارد سابیرو بلۆمفێڵدە, ئەگەرچی نزیكایەتی بۆچوونەكانی خۆی بۆ لای بلۆمفێڵد دەگوازێتەوەش, بەلاّم ڕەخنەیەكی زۆریش ئاراستەی كارەكانیشی دەكات,

بەڕادەی ئەوەی بەو شێوەیە ڕەخنە لە ئێدوارد سابیر ناگرێت, ڕەنگە یەكێك لەو هۆكارانە پەیوەندیی بە ڕەوانی وئالۆزنەكردنی سابیر هەبێت, كە لای بلۆمفیێڵد شتەكان بە ئاسانیخۆیان نادەن بەدەستەوە, هەر بۆ نمونە ئەگەر كتێبەكەی بلۆمفیێڵد لەژێر كاریگەری كتێبەكەی سابیر نووسرا بێت, تەنانەت بە شێوەوقەبارەش خۆی گەورەتر بنوێنێت, كەچی ئەو سادەیەی سابیر نەبۆتە هۆی ئەوەی ڕوویفەلسەفی خۆی لە دەست بدات, بەڵكو بە پێچەوانەوە ئەو دەرەنجامانەی ئەو پێی دەگات, دەرەنجامێكن تەنانەت زمانەوانێكیوەك "چۆمسكی"ش لە هەندێ خاڵ نەبێ دەنا لەوە ناچێت كێشەیەكی تیۆری ئەو تۆی لەگەڵدا هەبێت, ئەگەرچی ئەو ڕوانینەی هەر لە سەرەتاوە نەبووە, چونكە كارەكانی سەرەتای زیاتر پەیوەندیی بە زانستی زمانەوە هەبووە, بەو شێوەیەی كە زانستێكی سەربەخۆیەو پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە زانستێكیترەوە نەبووە, كەچی لە كارەكانی دوایی ئەو زانستەی بەستەوە بە دەروونناسی, ئەو پەیوەندیە لەنێوان زمانناسیودەروناسیدا بووبە"هۆی ناسینی چۆمسكی هەنووكە نەوەك بەرهەمەكانی كە زیاتر تەكنیك بوو لە زانستی زمان, بەو پێیەی كە كایەیەكی مەعریفی سەربەخۆیە"[5].

ئەو هۆكارەی وای لێكرد زمان بەرێتەوە ناو دەروون پەیوەندیی بە ڕەخنەكانی بوو لە ڕەفتارگەری بلۆمفیێڵدوقوتابخانەكەی, كە ئەو ڕەخنەیە تا ئەو ئاستە ڕۆیی كە ئیدیی زمان وەك لەكارەكانی بەراییدا بە كایەیەكی سەربەخۆ ناوی دەبرد, تەواو دژ بەو بۆچوونەی خۆی وەستایەوە,تەنانەت گەیشتە ئەو بۆچوونەی كە زمانناسی لقێكە لەناو دەروناسیدا, بۆیە سیمیۆلۆژیای چۆمسكی چەندە پەیوەندیی زمانە بە دەروونەوە, هێندەش ئەو پەیوەندیە ئاماژەی كرد بە خاوەن دوو ڕووخسار, یەكەمیان ئەوەیە ئاماژە هێمایە بۆ مەدلول, یاخود ئەو ڕووبەرەی كە بوونێك داگیر دەكات, دووەمیش ئەو مانایەی كە لە زماندا هێمای بۆ دەكرێت, بە مانای ئاماژەی زمانەوانی بریتیە لەو هێماكردنەی كە ڕووبەری دەلالەت دیاری دەكاتو هەروەها دەست نیشان كردنی مانای قسەكەر

دەگرێتەخۆی, ئەو تێگەیشتنەیبۆ ئاماژە ئەگەرچی ڕوانینێکە پێشتر لای بێرس هەبووە[6], بەڵام ئەوەی چۆمسکی گۆڕانی تیا دەکات, ئەو دوو گوتارەیە کە لە زمان جیای دەکاتەوە:"گوتاری فەلسەفی"و"گوتاریدەروونی".

گوتاری یەکەم لەڕێگەی عەقڵەوەیە, هەرچی گوتاری دەروونیە وابەستەی دەکات بە مێشکەوە, بە مانای ئاماژەو پەیوەندییدال ومەدلول دەباتە دەرەوەی ئەو گوتارە, چونکە پێش ئەو.. ئەو دوو گوتارە فەرامۆش کرا بوون, هەر لەناو زمان سەیر دەکران, لێرەدا ئەگەر ئاماژە بۆ دووناو بکەین دەڵێین, ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانی"ئێدوارد سابیر" گوتاری فەلسەفی کردبووە بەشێك لەناو زمان, وەك چۆن ئەو گوتارە دەروونیەش لای"جاك لاكان"نەك تەنها لەناو زمان توانرا بۆوەو جیا نەدەکرایەوە, بەڵکو لاکان بڕوای وابوو کە زمان ونەست وەك یەك بونیاد نراون, بۆیە لەنێوان ئەو تێگەیشتنانەدا چۆمسکی دەگاتە ئەو بڕوایەی لەنێوان زمان ودەروونناسییدا پێویستمان بەتەئویل کردنەوەی گریمانەکانی ئەو پەیوەندییە دەبێت, ئەوەش لەسەر بنەما سیمیۆلۆژیەکەی "بارت"ەوە بە ئەنجام دەگەیەنێت, بە مانای بنەما سیمیۆلۆژیەکەی بارت لەڕەخنەدا پراکتیزەی دەکات, وەری دەگرێتەوە بۆ تەئویل کردنەوەی گریمانەکانی نێوان زانستی زمانودەروونناسییدا, ئەویش "بەڵگە"یە.

ئەگەر لای بارت بەڵگە شوێنی ئەو ڕەمزە دەگرێتەوە کە سۆسێر ڕەتیدەکاتەوە, بەوەش بەدوای نەمانی ڕەمز بەڵگە دێت, پەیوەندیی نێوان دال ومەدلول بەیەك دەگەیەنێت, بەڵام "بەڵگەی زمانەوانی" چۆمسکی هەمان ئەو مانا کلاسیکیەی نییەکە لای ئێدوارد سابیر هەبوو, کە بەڵگەیەك بوو تەنها وەزیفەی ڕاڤەکردنی دەنگ بوو لەناو واقیعێکی دەروونی, بەڵکو ئەو تێگەیشتنە بۆ بەڵگە دەگۆڕێتە سەر ئاستێکی گوماناویی, بەوەی بەڵگە وەزیفەی دەبێ بە گەڕانەوەی"بنیاتی عەقلانی بۆ بیرۆکە گوماناویەکان بۆ ئەو بەڵگە زمانەوانیو واقیعە دەروونیانەی کە بە شێوەیەك دەرکەوتوون"[7].

ئەوەش دیدێکی تازەگەرانە ونامۆ نییە بۆ زمان, هێندەی گەڕانەوەیە بۆ تێڕوانینی ڕابردوو, قسەکردنەوەیە لەو دەستەواژە سەرەتایەی پێی وابوو "زمان ئاوێنەی فیکرە" ئەو گەڕانەوەیەش بە مەبەستی خستنەوە ڕووی تێڕوانینە کۆنەکان نییە بۆ زمان, هێندەی دەیەوێت لە پەیوەندیی قسەکەر بە زمانەوە بڵێت: کاتێ زمان دەبێت بە ئاوێنەی فیکر مانای وایە مرۆڤ بەشداریی دەکات لە پەیوەندیی نێوان زمانو عەقڵ, بۆیە زمان وعەقڵ ئەو دوانەیەن کە ڕەنگدانەوەی یەکترین,بۆ ئەوەش نمونە بە قسەکردنەوەی منداڵ دێنێتەوە, کە قسەکردن لای منداڵ ڕەنگدانەوەی ئاستی ئاگاییەتی, بۆیە ئەوە پڕۆسەی فێرکردن نییە منداڵ بەم شێوەیە قسە دەکات, بەڵکو توانای عەقڵی خۆیەتی بەپێی خانەکانی مێشکی پەیوەندیی قسەکردنی زمان دەست نیشان دەکرێت, ئەو گەڕانەوەیەش بۆ ئەو دەستەواژەیە دەیگەیەنێتە ئەو دەرەنجامە نوێیەی کە تیایدا ئەوەمان بۆ ئاشکرا بکات, کاتێ دەگەینە ئەوەی کە بڵێین"زمان ئاوێنەی فیکرە بە مانا قووڵو گرنگەکەی, ئەوە بەرهەمی زیرەکی مرۆییە کەلای هەموو تاکێك خوڵقاوە, بە هاوکاریی پرۆسەکانی دەکەونە دەرەوەی وەرگرتنی ئاگاییوئیرادە"[8].

ئەو تێڕوانینە بەو مانایە نییە کە لە نێوان سۆسێروچۆمسکی بە تەنیا نزیکبوونەوە هەیە لە یەکتریی, بەڵکو جیاوازی مەزن لە نێوانیان بەدی دەکرێت, وەك لە پەیوەندیی زمان بە عەقڵ و پۆلین کردنی عەقڵ بەسەر دوو بەش بەناوی "مێشك"و"زهن".

ئەو دوو بەشەش لە عەقڵدا کاریان دەبێ بە خوڵقاندنی جیاوازیی لەناو زمان لەڕێگەی دوو گوتار, یەکەمیان عەقڵانیوئەویدیش سایکۆلۆژیی, بەڵام ئەوەی وادەکات جارێکیتر چۆمسکی بە سۆسێر بگەیەنێتەوە, پەیوەندیی هەیە بەوەی کە زمان بەلایەوە خاوەنی"سرووشتێکیخۆ نوێکردنەوە وداهێنەرە, ئەو کێشەیەش لەنێوان هەردوو تیۆری سۆسێرییوچۆمسکیەت کێشەی سێنتراله لە میتۆدی زمانەوانی"[9].

هەر ئەو سێنترال بوونیمیتۆدەشە وای کردووە, گواستنەوەی تیۆرەکانی چۆمسکی بۆ زمانی نەتەوە جیاوازەکان ببێت بەکارێکی ئەستەمو قورس, تەنانەت بەوەرگێرانی دەقەکانیشی هێشتان ئاسان نییە تێگەیشتن لێی, هەروەك وەرگێرێکی عەرەبی کتێبی"زمانوعەقڵ"ەکەی دەڵێت:"چۆمسکی بەرێزمانێکی زمانەوانیهاتووە, لە بەد بەختیشدایە پراکتیزە ناکرێت, تەنها لەسەر زمانی ئینگلیزی نەبێت, وە بانگەوازی ئەوەش دەکات کە بۆ زمانەکانی تریش دەست دەدات, بەڵام سوود وەرگرتن لێی دەست نیشان کراوە"[10].

پەراوێزوسەرچاوەکان:

1–ناوبردنی ئەو قۆناغە بە سۆسێریی مانای دەسبەردار بوون نییە لە بێرس, بەڵکو پەیوەندیی بەو ڕاستیەوە هەیە کە سیمیۆلۆژیا زیاتر پشتی بە بۆچوونەکانی سۆسێ ربەستووە, دەنا ناوبردنی ئەو قۆناغە مەبەستمان لە هەر دووکیانە.

2–ئاماژە کردن بۆ پەیوەندیی مرۆڤو ئاژەڵ بە تەنیا لای چۆمسکی دەرنەخراوە, بەڵکو پێشتر هەر هەمان پەیوەندیی لای"ئەمبێرتۆئیکۆ"ش قسەی لەبارەوە کراوە, بە تایبەتی ئیکۆ نمونە بە شێر دێنێتەوە, کە بە پاشای دارستان ناسراوە, ئەو ناسینە بۆ خۆی پاشا ئاماژەیە بۆ مرۆڤ ودارستانیش بۆ ئاژەڵ, بڕوانە: نظرية العلامات ودور القارىء/ امبيرتوايكو, ترجمة "د.عبدالستار جواد"الاديب المعاصر, العدد46", بەڵام جیاوازی چۆمسکی لە ئیکۆ لەو خاڵەوەیە کە چۆمسکی ئەو پەیوەندیە لە ئاستی تیۆری زمانەوە دەست نیشان دەکات, نەوەکو لە ڕووی ئاماژە زمانەوانیەکە.

3-اللغة والعقل/تشومسكي, ترجمة"رمضان مهلهل سدخان"الثقافة الاجنبية, العدد(1)1988ص5.

4–هەمان سەرچاوە/ص6.

5-جومسكي/جون لاينز, ترجمة"بيداء علي العبيدي"و"نغم قحطان العزاوي"دار الشؤن الثقافية(بغداد)2001/ص113.

6–تەنانەت لە ڕووی پەیوەندیی عەقڵی مرۆیی‌و سرووشتی خەیاڵکردن بۆ وە دەست کەوتنی مەعریفە لای مرۆڤ پشتی بەستووە بە چەندین ووتەی بێرسو ئەوەش گەیاندویەتیە ئەو

بڕوایەی کە ناتوانرێ "زمان وەدەست بێت تەنیا لەڕێگەی سیستمێکیدەست نیشان کراوی پێشتر نەبێت" (جومسكي: اللغة والعقل/حسب اللة يحيى,افاق عربية, العدد الاول/1997/ص72) ئەو قسەیە بەو مانابیە کە ئەو بە هیچ جۆرێك نایەوێت بچێتە ناو سیستمێکی زمانەوە کەخاوەن زەمینەو کلتورێك نەبێت, بەڵکو ئەوەی بەلایەوە گرنگە چۆنیەتی چارەسەرکردنی ئەو ڕابردوو زمانەوانییە.

7-تحقيقات صغرى داخل اطار المنطق الرياضي في مشكلات اللغة البشرية/جومسكي, ترجمة "رمضان مهلهل سدخان"الثقافة الاجنبية, العدد (2) لسنة2000/ص109.

8-تأملات في اللغة/جومسكي, ترجمة "د.مرتضى جواد باقر"و"د.عبدالجبار محمد علي"
دار الشؤن الثقافية (بغداد)1991/ص15.

9- مباحث في علم اللغة واللسانيات/د.رشيد عبدالرحمن العبيدي, دار الشؤن الثقافية (بغداد)2002/ص303.

10- جومسكي:اللغة والعقل/حسب اللة يحيى, افاق عربية, العدد الاول/1997,ص72.

به هاوكاری وەزارەتی رۆشنبیری سلێمانی– چاپكراوە